

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra muzikologie

**ŽIDOVSKÁ LITURGICKÁ HUDBA:
RODINA NEUFELDOVÝCH**

Diplomová práce

Bc. Veronika Fousková

JEWISH LITURGICAL MUSIC: THE NEUFELD FAMILY

The Diploma Thesis

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Kopecký, Ph.D.

Olomouc 2010

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, pouze za použití uvedené studijní literatury a s pomocí odborných rad vedoucího práce.

V Olomouci 27. 4. 2010

.....

Děkuji PhDr. Jiřímu Kopeckému, Ph.D. za odborné vedení diplomové práce, rodině Neufeldově za poskytnuté informace, materiály a projevenou důvěru, všem pamětníkům, kteří byli ochotni zavzpomínat na staré časy, Židovské obci v Brně za vstřícnost, Mgr. Veronice Seidlové za konzultace, poskytnuté materiály a cenné rady a především mým rodičům za podporu při studiu.

OBSAH

ÚVOD.....	6
STAV BĀDÁNĪ.....	9
1 RODINA NEUFELDOVA	14
1.1 POSTAVENĪ ŽIDŮ NA SLOVENSKU DO 2. SVĚTOVÉ VÁLKY	15
1.1.1 <i>Od příchodu Židů na Slovensko do rakousko-uherského vyrovnání</i>	<i>15</i>
1.1.2 <i>Za Rakouska-Uherska</i>	<i>17</i>
1.1.3 <i>Po vzniku Československa</i>	<i>18</i>
1.2 RODINA NEUFELDOVA NA SLOVENSKU	20
1.2.1 <i>Příchod do Žiliny.....</i>	<i>22</i>
1.2.2 <i>Vídeňská kantorská škola.....</i>	<i>24</i>
1.2.3 <i>Předválečné období v Žilině.....</i>	<i>27</i>
1.2.4 <i>Vznik Slovenského státu – období 2. světové války</i>	<i>32</i>
1.2.5 <i>Slovenské národní povstání – poslední rok války.....</i>	<i>38</i>
1.2.6 <i>Po skončení 2. světové války.....</i>	<i>42</i>
1.3 RODINA NEUFELDOVA V BRNĚ.....	45
1.3.1 <i>Židovské náboženské obce na Moravě po r. 1945.....</i>	<i>45</i>
1.3.2 <i>Postavení Židů v komunistickém režimu ČSSR.....</i>	<i>47</i>
1.3.3 <i>Alexander jako vrchní kantor brněnské ŽNO.....</i>	<i>48</i>
1.3.4 <i>Arnošt jako kantor a předseda brněnské ŽNO.....</i>	<i>51</i>
1.3.5 <i>Situace po převratu r. 1989.....</i>	<i>52</i>
1.3.6 <i>Juraj a Tomáš jako nositelé rodinné tradice</i>	<i>57</i>
2 ŽIDOVSKÁ LITURGICKÁ HUDBA.....	59
2.1 HISTORICKÝ VÝVOJ	60
2.1.1 <i>Hudba v prvním Chrám.....</i>	<i>60</i>
2.1.2 <i>Hudba v druhém Chrám.....</i>	<i>62</i>
2.1.3 <i>Vývoj chazanů od nejstarších dob do 18. století.....</i>	<i>63</i>
2.1.4 <i>Reformní hnutí judaismu v hudbě.....</i>	<i>65</i>
2.1.5 <i>Chazanut v ČSSR a v ČSR po druhé světové válce.....</i>	<i>70</i>
2.1.6 <i>Chazanut v České republice ve 21. století.....</i>	<i>72</i>

2.2 ŽIDOVSKÁ LITURGIE	75
2.2.1 <i>Struktura židovské liturgie</i>	75
2.2.2 <i>Židovské svátky</i>	77
2.2.3 <i>Hudební charakteristika</i>	80
2.2.4 <i>Ta'amim (hebrejská notace)</i>	84
2.2.5 <i>Aškenázská liturgie</i>	87
2.2.6 <i>Sefardská liturgie</i>	89
2.3 HUDEBNÍ ROZBOR ZPĚVŮ ALEXANDRA NEUFELDA A JEHO SYNŮ	91
2.3.1 <i>Hudební interpretace</i>	91
2.3.2 <i>Hudební analýza vybraných písní</i>	92
ZÁVĚR	105
RESUMÉ	108
SUMMARY	109
ZUSAMMENFASSUNG	110
ANOTACE	111
SLOVNÍK	112
POUŽITÁ LITERATURA	115
SEZNAM PŘÍLOH	121

ÚVOD

Když jsem poprvé hledala brněnskou synagogu a ptala jsem se jednoho kolemjdoucího na cestu, divil se: „V Brně nějaká je?“ Nakonec jsem mu ji ukázala já, protože jsem ji znala z obrázku. Pak mi řekl, že kolem ní chodí denně do práce, ale netušil, že je to synagoga. Je pravda, že architektura brněnské synagogy je natolik funkcionalistická a netypická, že kdo se nezastaví a nepřečte si malou zlatou cedulku na zdi, snadno ji přehlédne. Je také ale pravda, že vědomosti o židovství některých lidí české populace se vztahují jen na utrpení za druhé světové války, mnozí Žida nikdy neviděli a někteří se dokonce diví, že Židé v České republice (dále ČR) ještě vůbec žijí. Když jsem pak společně s věřícími stála před synagogou, projelo kolem auto a v něm banda kluků zařvala: „Mormoni!“ Také evidentně nevěděli, že jedou kolem synagogy.

Dlouho jsem si kladla otázky: Proč jsou některými lidmi Židé tak nenávidění a opovrhovaní? Proč se během staletí ustálila hanlivá slovní spojení jako: „kafe od Žida“, „Židák jeden“ nebo „je lakomej jako Žid“? Když jsem pár lidem řekla, že píšu o židovské liturgické hudbě, tak na to řekli: „Já ty Židy nemám rád.“ Na to jsem se zeptala: „A proč?“ Odvětili mi: „Nevím, prostě je nemám rád. Jsou bohatý a lakomý.“ V tomto konkrétním případě zmíněná osoba možná viděla Židy někde v židovské čtvrti v Praze, nikdy ale s žádným nenavázala bližší kontakt či přátelství. S podobným scénářem jsem se ale setkala, když jsem se vrátila z pobytu v Německu: „Já ty Němce nemám rád.“ „A proč?“ „Sou studený, tvrdý a maj to všechno nalajnovaný.“ Těmto lidem jsem nemohla vysvětlit, že ne všichni jsou takoví a že já jsem potkala i chaotické a přívětivé Němce. Pak jsem pochopila, že někteří lidé jsou v zajetí předsudků (stereotypů), které si jedna společnost vytvořila vůči té druhé. Jak píše Lucie Uhlíková, obraz typického Žida v sobě obsahuje obecný stereotyp něčeho „cizího“, hraje zde důležitou roli vztah mezi „my“ (naši) a „oni“ (druzí) a především strach z „neznámého“. Vytváření stereotypů se ale týká mnoha jiných odvětví lidského života, jako je věk (mladí nemají úctu ke stáří), pohlaví (muži jsou lepšími řidiči než ženy), rasové či etnické příslušnosti (Židé jsou bohatí, černoši jsou líní, Romové mají vrozené hudební nadání), samozřejmě náboženství (muslimové jsou náboženštlí fanatici

a nenávidí křesťany) atd. (Uhlíková, str. 9). To dostatečně zodpovědělo mou otázku: Proč jsou Židé tak nenávidění.

Mou zvědavost to ale neutěšilo a já jakožto muzikoložka jsem se začala zajímat o židovskou hudbu. V roce 2007 jsem na třebíčském festivalu židovské hudby Šamajim narazila na jméno Veroniky Seidlové a její přednášku o Synagogální hudbě v Čechách a na Moravě. Překvapivě jsem zjistila, že Veronika je v ČR jediná, kdo se touto problematikou zabývá. Když jsem jí řekla, že bych ráda napsala diplomovou práci o synagogální hudbě na Moravě, zajásala, hned mi dala náměty a odkázala mě na rodinu Neufeldových. Dozvěděla jsem se, že v Brně po dlouhá léta působil jako vrchní kantor (ve smyslu předzpěvák) Alexander Neufeld a že měl dva syny Arnošta a Juraje, kteří s ním zpívali. Od Židovské obce v Ostravě se mi podařilo získat kontaktní údaje na Juraje Neufelda a tím jsem mohla začít s mým výzkumem.

Pokud je řeč o židovské hudbě, vybaví se dnešním lidem buď klezmer, který dnes v podstatě hrají nežidé, nebo klasická hudba židovských skladatelů jako byl Giacomo Meyerbeer, Felix Mendelssohn-Bartholdy, Gustav Mahler, či hudba v koncentračních táborech, jak o ní psal Milan Kuna. Spousta lidí ale nezná židovskou liturgickou hudbu, neboli hudbu synagogální, která je pro židovskou komunitu nejdůležitější. To vzbudilo ještě víc můj zájem a kladla jsem si otázky: Jak vypadal život rodiny Neufeldovy v historickém kontextu? Jak se vyvíjela židovská liturgická hudba a jak vypadá dnes? Jaká je její hudební teorie? A konečně: Čím se vyznačovala hudební interpretace Alexandra Neufelda a jeho synů? Na tyto otázky se pokusím v mé práci odpovědět.

Protože řada materiálů byla během druhé světové války zničena, byl můj výzkum téměř detektivním úkolem. Opírala jsem se hlavně o výpovědi pamětníků, které jsem se snažila doložit odpovídajícími prameny. V některých případech to nebylo možné, většinou ale tyto výpovědi logicky zapadaly do historických souvislostí, proto se dají považovat za pravdivé. Většina pamětníků začínala rozhovor větou: „Já Vám toho moc neřeknu, já nic nevím.“ Všichni mi ale řekli nějaké důležité sdělení a já jsem pak nabyté informace skládala jak puzzle. Pamětníci byli velice vstřícní, ale občas se zde projevila skutečnost, že mluví o blízké historii, takže jsem slýchávala věty: „O mrtvých jenom dobře, že

jo?“ nebo „Víte, o některých věcech se prostě nemluví.“ Možná až uplyne pár let, dalo by se mluvit, „o čem se dnes nemluví“, ale to už nám to nebude mít kdo říct.

Do židovské hudební kultury jsem se snažila proniknout co nejvíce, proto jsem navštěvovala židovské svátky na Židovské obci v Brně (dále ŽOB) a zúčastnila jsem se také šabatů v Praze, Berlíně a ve Vídni. Když se mi podařilo projít nepříjemnou ochrankou (ve Vídni se mi to dvakrát nepodařilo), poznala jsem uvnitř přátelské, vstřícné, inteligentní lidi a začala jsem se v této společnosti cítit velice dobře. Proto bych tímto ráda přispěla k vyvrácení negativních předsudků o Židech a k vytvoření nových, těch pozitivních.

STAV BĀDÁNĪ

Narozdíl od českých zemí se v zahraničí řada muzikologů zabývala a zabývá židovskou liturgickou hudbou a kantorskou tradicí. Nejrespektovanější autoritou v této oblasti je dodnes jednoznačně Abraham Zvi Idelsohn (1882–1938), v Rusku vyučený kantor, který emigroval na západ a studoval na nejvýznamnějších německých konzervatořích, absolvoval muzikologii v Lipsku, pod záštitou Vídeňské akademie nahrál v letech 1906–1921 zpěvy orientálních Židů v Jeruzalémě a transkriboval je. Tyto transkripce tvoří pět sbírek jeho hlavního desetisvazkového díla *Hebreäisch-orientalischer Melodienschatz*. Snažil se odkrýt nejstarší kořeny židovských melodií a našel je v hudebních motivech biblické kantilace. Své závěry shrnul v knize *Jewish music: its historical development* (1929). Jedná se o výborně uspořádaný komplexní přehled o židovské hudbě, který nebyl dosud překonán. V České republice je kniha k sehnání pouze v Národní knihovně v Praze. Dalším zásadním muzikologem zabývajícím se touto problematikou byl Aron Friedmann (1855–1936) pocházející z oblasti dnešní Litvy. V roce 1877 přišel do Berlína a stal se žákem Luise Lewandowského a v roce 1914 byl jmenován vrchním kantorem. Napsal mnoho studií o synagogální hudbě, jako je například *Der synagogale Gesang* nebo *Lebensbilder berühmter Kantoren I–III*. Dá se říci, že další vědci (Eric Werner, Walter Salmen, Leo Landman atd.) už jen vycházejí z Friedmanna a zejména z Idelsohna.

V zahraničních publikacích najdeme také zmínky o českých a moravských zemích a je zajímavé a určitým způsobem i zahanbující, že ze zahraniční literatury se toho o sobě samých dozvíme více než z české produkce. Nicméně nesmíme zapomenout na Jana Branbergera, který v roce 1904 napsal první knihu o synagogální hudbě v češtině *O hudbě Židů*. Nezaměřil se v ní ale na Čechy a Moravu, ale o židovské hudbě psal všeobecně. Ve své předmluvě uvedl: „Práce tato nečiní nárok na úplnost, neb autor její nemohl se v dosti krátké době zabrat do veškerého materiálu tak roztroušeného a nepřístupného.“ (Branberger, str. 1). S tímto výrokem musím souhlasit i v roce 2010, tedy o 106 let později, protože od té doby za prvé žádná jiná publikace o synagogální hudbě v češtině nevyšla (kromě diplomové práce Veroniky Seidlové), a za druhé je

materiál ještě nedostupnější než dříve – bereme-li v úvahu, že se kvůli holocaustu s židovskou liturgickou hudbou u nás setkáme již jen v pár zbylých synagogách. Řadu potřebné zahraniční literatury je u nás ale možné sehnat v knihovně Židovského muzea v Praze (dále ŽMP) a narozdíl od Jana Branbergera můžeme dnes využívat možnosti internetu.

V posledních letech vzniklo díky Veronice Seidlové pár zásadních studií o židovské liturgické hudbě v Čechách a na Moravě a její zásluhou vyšlo u nás v roce 2008 ojedinělé CD se zpěvy pražského kantora Ladislava Moše Bluma. Ve své diplomové práci „Kdo zpívá židovsky?“ aneb Hlas jako prostředek performance židovských identit v pražských synagogách a modlitebnách se nechala inspirovat výzkumem Jeffreyho A. Summita (kniha *The Lord's Song in a Strange Land: Music and Identity in Contemporary Jewish Worship*), který vedl terénní výzkum o vztahu hudby a identity v bohoslužbě židovských komunit v 90. letech v okolí Bostonu. V. Seidlová se při svém výzkumu snažila také odhalit, jak vypadal pražský nusach (minhag) před válkou, tedy které melodie se v pražských synagogách dříve zpívaly.

Existují dvě sbírky židovského hudebního materiálu z Čech a Moravy. Jedna je uložena v Městské a univerzitní knihovně ve Frankfurtu nad Mohanem a druhá v ŽMP. Ve frankfurtské knihovně se nachází 29 tištěných not od 13 autorů z českých zemí (Emil Brod, Moritz Deutsch, Wilhelm Flamm, Leo Kornitzer, David Rubin, Moritz Wallerstein a další). Velkou část sbírky daroval v roce 1901 knihovně mecenáš Charles L. Hallgarten. Skladby těchto autorů dnes u nás nikdo nezná a je poměrně kuriózní, že jediné místo, kde se dnes provádějí, je Německo. Nezpívají se však již v kontextu bohoslužby, ale na svých koncertech je provádí Wolfram Hader se svým pěveckým sborem potomků odsunutých sudetských Němců. Haderův sbor, oblečen do sudetoněmecko-moravských krojů, je zpívá od roku 2001 nejen v Německu, ale i v Jihoafrické republice, Argentíně či Izraeli. Roku 2003 vydal soubor CD nazvané *Sch'ma Jisroel: jüdische Musik aus den Böhmischen Ländern*. Doposud neexistuje na trhu žádná jiná komerční nahrávka kantorů z Čech a Moravy z 19. a přelomu 20. století. Wolfram Hader rovněž některé skladby vydal znovu tiskem. Jeho publikace koupily knihovny

světových univerzit, např. Stanford University, z českých institucí zatím žádná (Seidlová 2009, str. 150).

Velmi vzácná je hudební sbírka v ŽMP, která vznikla za 2. světové války, když do tehdejšího Židovského muzea v Praze byly nacisty sváženy hudebniny ze zničených českých a moravských synagog. Tímto paradoxem se nám zachovalo velké množství hudebního materiálu čítající cca 1500 položek. Kvůli komunistickému režimu a dalším okolnostem byla sbírka digitalizována a zpřístupněna veřejnosti teprve před pár lety. Sbírci dosud ale chybí její vědecké zhodnocení. Všeobecně se dá konstatovat, že obsahuje noty především z reformních synagog, tedy styl Sulzera a Lewandowskeho. Když jsem ve sbírce hledala noty z brněnských synagog, překvapivě jsem nic nenašla a ani se mi nepodařilo zjistit, kde by mohly být. V ŽMP je uložena pouze sbírka Kol T'hilloh brněnského kantora a skladatele Josefa Hellera, která však byla přivezena z Mariánských lázní a již vlastnil tamější vrchní kantor Leo Loewy (jak můžeme vyčíst z razítka). Z ostatních moravských synagog jsou v této sbírce např. noty z Kroměříže, Loštic, Prostějova, Olomouce, Přerova. Z toho můžeme usuzovat, jaké melodie se před válkou na Moravě zpívaly. Objevují se převážně jména jako Salomon Sulzer, David Rubin a Moritz Deutsch.

Co se týče starých nahrávek synagogální hudby z Čech a Moravy, jsou dosud známé pouze následující: v roce 1945 vydal Supraphon desku se zpěvem Shaloma Katze, Shaloma Weisze a Eugena Katze, kterou zaranžoval Saša Grossman (8 stop), v druhé polovině 60. let byla natočena velmi krátká nahrávka pražského kantora Alexandra Singera (v Supraphonu vydána až 1971, 1 stopa), v roce 1991 vznikla LP deska kantora Bluma Aus dem Gebetbuch singt Kantor Mosche Blum a v roce 2008 vyšlo již zmíněné CD kantora Bluma Zapomenutý hlas pražské Jeruzalémské synagogy. Do tohoto výčtu patří i nahrávky Neufeldových, kterým se budu věnovat podrobněji níže.

Jedny z prvních kroků mého bádání vedly za přímými pamětníky. Proto jsem se ze všeho nejdříve setkala s Jurajem Neufeldem, jeho ženou a synem Tomášem a vedla s nimi několik rozhovorů. Následovala řada jiných pamětníků z řad rodiny nebo ŽOB a já jsem začala mít představu, kde mám hledat potřebné materiály. Rodina Neufeldova mi poskytla k nahlédnutí a nafocení na digitální fotoaparát

důležité dokumenty jako například některé rodné a úmrtní listy, fotografie, notový manuskript¹ a především pár hudebních nahrávek. Podle mých informací není zachována žádná korespondence. Manuskript byl pravděpodobně pořízen Alexandrem, a to v době, kdy začal hrát s varhaníkem Vladimírem Havlíkem na tryznách a různých nenáboženských židovských akcích. Obsahuje jak hebrejské náboženské písně (Avinu malkeinu, Haleluja, Olenu, Vajdaber Moíše, Jehi racon, Šiviši, El mole rachamim, Šema J'srael, Haškiveinu), tak jidiš písně (Ich fuhr a Heim, Hava, Hamavdil, Kilekach). V manuskriptu jsou zaznamenány i programy tryzen z let 1967, 1970, 1978–1980. Některé písně jsou tužkou přeškrtnuty a např. píseň Avinu malkeinu je na některých místech přelepená a přepsaná. Z nahrávek se mi dostaly do rukou kazety z Jom kipur (pravděpodobně z roku 1976) a z Chanuky z roku 1991. Jedná se o velmi vzácné nahrávky zachycující židovskou liturgickou hudbu, dokonce i s participací věřících, jak u nás zněla před a po druhé světové válce. Dále jsem měla k dispozici nahrávky třech písní El mole rachamim, Jehi racon a Avinu malkeinu pořízené Brněnským rozhlasem 21. 3. 1967, které jsou technicky i hudebně nejkvalitnější. Další nahrávka natočená Českým Rozhlasem 3 Vltavou v roce 2003 zachycuje šestnáct liturgických písní zpívaných Arnoštem Neufeldem a vysílaných v pořadu Judaismus a křesťanství v hudbě. Nahrávka je technicky výborná, co se však kvality hudebního projevu týče, je již slyšet Arnoštův vysoký věk. V roce 2007 vydal Juraj Neufeld v malém nákladu CD Synagogální zpěvy, kde zpívá s Miladou Sedlákovou, a jednu píseň se synem Tomášem. Nahrávka je prodávána na ŽOB. I přes Jurajův dobrý hlas se toto CD nedá řadit mezi profesionální nahrávky.

Nejdůležitějším zdrojem informací o rodině Neufeldově mi bylo interview Jana Jelínka s Arnoštem Neufeldem z roku 1996, které mi půjčila Arnoštova žena. Videonahrávka vznikla díky celosvětovému projektu Stevena Spielberga s názvem Survivors of the Shoah Visual History Foundation, který se rozhodl vést rozhovory s přeživšími holocaustu. V letech 1994 až 1999 bylo uděláno 52 000 rozhovorů v 56 částech světa ve 32 různých jazycích. V lednu 2010 se

¹ Viz přílohu Obr. 20.

kopie těchto rozhovorů dostaly z Univerzity v Jižní Kalifornii do Prahy a jsou zpřístupněny na Karlově univerzitě.

ŽOB vlastní malý archív a knihovnu, kam jsem pravidelně docházela a snažila se něco objevit o Alexandrovi a Arnoštovi Neufeldových. Pracovník knihovny, ač byl velmi ochotný, mi kromě pár digitálních fotografií z koncertu Juraje a Tomáše Neufelda nebyl schopný poskytnout více materiálu. Je podivuhodné, že za 52 let působení Alexandra a Arnošta Neufeldových na ŽOB o nich v tamějším archivu nelze nic najít. Možná věta mluvící za vše je: „Našel jsem dopis psaný Arnoštem. Ale ten Vám nedám, protože by ho pak někdo mohl zneužít.“² V archivu jsem alespoň prolistovala Věstníky židovských náboženských obcí v Československu a židovský časopis Roš chodeš, kde jsem našla Alexandrův a Arnoštův nekrolog.

V Židovském muzeu ve Vídni (Jüdisches Museum Wien – dále JMW) lze také najít velmi rozsáhlou hudební sbírku. Objevují se i noty již zmíněných českých a moravských kantorů včetně Josefa Hellera. Pro mě byly důležité především dobové časopisy Die Wahrheit a Österreichisch-Ungarische Cantorenzeitung. Kromě toho jsem získala zásadní informace ze spisu Wien – eine Stadt und ihre Kantoren Akivy Zimmermana. Čekala jsem, že v JMW najdu bližší informace o Vídeňské kantorské škole, na které Alexander studoval, ale kromě jednoho článku a několika inzerátů v časopise Die Wahrheit a několika odstavců v Zimmermanově spise jsem o ní víc nenašla.

Psala jsem také na Židovskou obec v Žilině, kde Alexander dlouho působil jako kantor. Současný předseda obce Pavel Frankl mi však oznámil, že přímo na obci nic nemají, a odkázal mě na oblastní archiv v Bytči. V archivu v Bytči je o rodině Neufeldových zachováno několik spisů ve fondu Státního policejního úřadu: žádosti o osvobození od nošení židovského označení a kladné vybavení žádosti Židovské náboženské obce (dále ŽNO) v Žilině o pracovní povolení pro Alexandra Neufelda. V Židovském muzeu v Bratislavě, které vzniklo před poměrně krátkou dobou, se o rodině Neufeldových nic nenachází.

² Z anonymního neformálního rozhovoru.

1 RODINA NEUFELDOVA

„Dochází mi černě olemovaná zpráva, že v Brně zemřel pan vrchní kantor Alexander Neufeld. Jistě jiní napíší víc a podrobněji o jeho celoživotní práci v Židovské náboženské obci v Brně, kde po tolik let působil. Nemohu však nenapsat těchto pár řádek jako vzpomínku na něho – poznal jsem ho při náboženském zpěvu jen v Praze, při jedné naší velké slavnosti v Radě ŽNO, kdy ve velkém sále naší pražské radnice zpíval spolu se svými syny v pradávné hebrejštině úryvky z tóry, vhodné k slavnostní příležitosti: byli přítomni nejen souvěrci, ale i naši hosté – oficiální i neoficiální, a slavnost to byla krásná. A nemálo právě zásluhou brněnských – Neufeldovy rodiny. Zpíval totiž nejen pan vrchní kantor sám, ale pomáhali mu i jeho věřící synové – a tak se mi ten obrázek štíhlého starce, připomínající patriarchy, obklopeného navíc i syny ve stejné službě Hospodinu, zapsal trvale do paměti: i s vysokým, cvičeným hlasem zkušeného kostelního chasana, kolem něhož se druží i celá obec. Tak mi trvale zůstal v paměti, připomínaje něčím i tehdy už zesnulého drahého vrchního rabína PhDr. Richarda Fedra, v jehož blízkosti nyní v Brně spočívá. A proto těchto několik slov, jimiž snad vyjádřím svou účast i jeho synům – těm, kteří pokračují po svém v díle otcově.“³

³ Za Alexandrem Neufeldem. In: Věstník židovských náboženských obcí v Československu 7/1983, str. 2.

1.1 Postavení Židů na Slovensku do 2. světové války

1.1.1 Od příchodu Židů na Slovensko do rakousko-uherského vyrovnání

Prvními Židy na území západního Slovenska byli otroci přivezení legionáři z dobyté Judei.⁴ Po pádu Západořímské říše roku 474 o. l.⁵ bylo židovské obyvatelstvo zcela svobodné a na počátku středověku se Židé dokonce těšili úctě a vážnosti. Změna nastala, když král Štěpán I. Uherský (969–1038) přijal křesťanství a začal jej upevňovat po celé zemi. Důsledkem toho vyšla protižidovská nařízení, např. zákaz sňatků Židů a křesťanů, zákaz žít v městech s biskupskou rezistencí nebo zákaz vykonávat určitá povolání. Židé nesměli zastávat jakékoli čestné úřady a najímat si křesťanské služebnictvo. Řemesla pro ně byla zakázána, mohli provozovat jen ta, která byla nezbytná pro život a vnitřní potřeby židovské obce (řezník, krejčí, švec, sklenář apod.).

Roku 1215 zakázal čtvrtý lateránský koncil Židům vlastnit půdu a provozovat zemědělství. Důsledkem bylo omezení jejich hospodářské činnosti pouze na obchod a finančnictví. Po vzniku měst však byli vytlačováni z obchodů se zbožím ve prospěch nově etablované městské vrstvy, a proto se začali zabývat ve stále rostoucí míře peněžním obchodem a půjčkami na vysoký úrok (lichvou). Tyto vysoké úroky vyvolávaly mnohdy silně přehnané spekulace o velikosti židovského majetku. Hlavní příčinou byl nedostatek hotových peněz u nežidovského obyvatelstva, kterými prakticky disponovali jen Židé. Protože ale v omezených podmínkách pozdního středověku byla židovská půjčka často jediným východiskem z finanční tísně, živila tato jistá závislost na židovských penězích dosti silně zakořeněný antisemitismus. Navzdory častým perzekucím a

⁴ Judea byla římská provincie existující v letech 6–132 o. l. Jejím jádrem bylo Judsko a Samařsko. Římská vláda se k příslušníkům židovské víry chovala necitelně a roku 66 o. l. vypukla první židovská válka. Roku 70 o. l. byl Jeruzalém dobyt a židovský Chrám byl srovnán se zemí (zůstala z něj jen Zeď nářků). Zničení Chrámu mělo vážné důsledky pro židovské náboženství, neboť Židé ztratili místo konání bohoslužby. Ústřední postavení ve formujícím se rabínském judaismu získalo studium Tóry. Trvajícím snaha prosadit v Judeji pohanství vyvolala tzv. Bar Kochbovo povstání, které bylo znovu tvrdě potlačeno. Císař Hadrián zakázal Židům jejich náboženství, nechal popravit židovské učence a odvést mnoho Židů do zajetí. Provincie Judea se přeměnila na provincii Syria Palaestina. Oblast Judska se vylidnila a těžiště židovského osídlení se přesunulo do Galileje a židovské diaspory (Ehrlich, str. 12–20).

⁵ V literatuře o židovské problematice se často setkáme se zkratkou o. l. (občanského letopočtu). Důvodem je jiný židovský letopočet, tzn. zkratka n. l. (našeho letopočtu) se nedá považovat za objektivní (židovský občan by nemohl říct „naš“ letopočet).

vyhoštění počet a význam Židů neklesal. Díky jejich majetku, obchodním a hospodářským schopnostem se byli schopní vždy rychle adaptovat.

Zákazy a příkazy se střídaly s opětným uvolněním. Vždy záleželo na panovníkovi, který byl zrovna u moci. Ve 13. století se například ve střední Evropě prohnala vlna antisemitismu ze Španělska, ale uherský panovník Ondřej III. nepodlehł tomuto přesvědčení a roku 1291 vydal listinu, že Židé v Bratislavě mají mít stejná práva jako ostatní občané. Jeho nástupce Ludvík I. však nesdílel toto přesvědčení a roku 1360 nechal vyhnat všechny Židy ze země, když odmítli přijmout křesťanství. Po několika letech bylo židovské obyvatelstvo pozváno zase zpět. Židé v té době financovali hradní pány, proto měla leckterá protižidovská opatření spíše význam symbolů, jimiž si panovníci chtěli usmířit papeže nebo západoevropského vladaře. Od 13. století bylo stanoveno, že Židé se mají šatem i barvou odlišovat od svého okolí (např. v Bratislavě nosili plášť s kuklou). Toto nařízení mělo v měnících se dobách různou podobu, až za vlády Ludvíka II. Jagellonského r. 1520 byli na krátko od této povinnosti osvobozeni a v celých Uhrách došlo dokonce k částečnému prolnutí židovského a křesťanského světa. Po jeho smrti u Moháče r. 1526 nastal ale opět velký obrat a docházelo k pogromům. Židé byli obviňováni z rituálních vražd dětí a používání jejich krve na macesy či nápoj lásky.⁶ Právě proto, že Židé byli ve středověku tak pronásledovanou komunitou, vypěstovali si ke svému náboženství intimní vztah jako k jediné útěše, jediné pevné jistotě, o kterou se mohli opřít v nejtěžších časech (Mlynárik, str. 51).

Habsburská politika Židy částečně chránila, přesto i tehdy docházelo k pronásledování a omezením, jako byl opět zákaz jakéhokoliv vztahu s křesťany a zastávání veřejných funkcí a úřadů. Za královskou ochranu museli Židé platit zvláštní daň, což byl důležitý příjem uherské státní pokladny. Velkým počinem bylo založení židovské obce v Bratislavě koncem 17. století, jejímž prvním rabínem se stal Jovtom Lippmann. Podobně tomu bylo také v dalších větších městech na Slovensku, odkud nebyli Židé vyhnáni. Vrchnost těžce

⁶ Všechna tato obviňování vyplývala z neznalosti židovských tradic, které přísně zakazují požívání krve. Židé byli ve středověku obviňováni i z dalších hrůzných činů: z ukřižování Ježíše Krista (z bohovraždy), z úmyslného otrávení studní v době plicního moru (tzv. černé smrti), z ovládnutí magických schopností a spolčení s ďáblem.

snášela židovskou obratnost v obchodování, a tak je z určitého místa vyhostila. Po čase ale zjistila, že bez aktivní ekonomické účasti Židů se země či komuna neudrží, a zvala je zpět. Obchod a finanční transakce i v této době vedly k závisti a pogromům, jež podněcovali zeměpáni a feudální dlužníci (to se přeneslo až do 20. století). Také pod nátlakem církve a německého městského patriarchátu docházelo k opětným vlnám antisemitismu. Někteří feudálové však dokázali schopnosti Židů pozitivně využít, jako např. Mikuláš Pálffy, který r. 1714 vydal edikt, jenž zrovnoprávňoval Židy v Uhrách s ostatními občany (Pálffy tím předběhl reformy Josefa II. na sklonku 18. stol. a v evropském měřítku Velkou francouzskou revolucí).

1.1.2 Za Rakouska-Uherska

Roku 1867, kdy došlo k rakousko-uherskému vyrovnání, měli Židé v Uhrách úplnou rovnoprávnost. Ve svobodné společnosti mohli volně rozvíjet své schopnosti, začali zastávat vysoké společenské funkce a dokázali budovat moderní hospodářský život, čímž zásadně pomohli uherské ekonomice zapojit se do mezinárodní kapitálové sítě. Ve velké míře pronikli i do svobodných povolání jako advokáti, lékaři, žurnalisté a umělci. Ve městech bylo mezi židovstvem vysoké zastoupení vzdělaných pomad'arštěných Židů, což souviselo s rozvojem židovských škol. Protože slovenští Židé uvnitř Rakouska-Uherska nebyli ani Rakušany, ani Maďary, ani Slováky a jako Židé neměli vlastní národnostní či etnické požadavky, přikláněli se většinou k vládajícímu maďarskému národu. Hlavním důvodem byla staletím ověřená zkušenost – neprotivit si vládce. Už za vlády Josefa II., který se snažil o germanizaci říše a pro Židy udělal více než panovníci předtím, přijali němčinu za vlastní komunikační prostředek, nebylo tedy pro ně těžké v období pomad'arštění Slovenska k němčině přidat maďarštinu. Slováci mezi vládci nebyli, proto si židovskou komunitu nezískali na svou stranu. Promad'arská asimilace a dominantní postavení Židů vůči Slovákům vytvářely v slovensko-židovských vztazích komplikovanou situaci. Pro slovenské společenství byli Židé (velkostatkáři, továrníci, obchodníci, vesničtí krčmáři, často i bezohlední lichváři) bezprostředními nositeli hospodářské moci, vykořisťovateli a nositeli maďarizačního útlaku. Často se k tomu ještě přidaly oboustranné negativní

náboženské předsudky. Obyvatelstvo na Slovensku bylo z 80 % katolické a neustálý spor římskokatolické církve s judaismem tu měl hluboké zázemí.

Židovské obyvatelstvo bylo vnitřně organizováno v rámci autonomních ŽNO, které se po židovském kongresu v Budapešti r. 1868 členily oficiálně do dvou větví: ortodoxní a neologické (reformované, kongresové). Neologie navazovala na učení německých filozofů, zejména Mosese Mendelssohna.⁷ Ortodoxní strana však chápala postup neologie jako vlastní potupu. Boj mezi ortodoxními a reformními Židy probíhal prakticky v každé větší židovské obci a i když za ČSR došlo k částečné integraci rozdílných židovských společenství, přetrvávaly neshody uvnitř židovstva ještě během existence Československa a dá se říct, že přetrvávají dodnes.⁸ Proto v jedné lokalitě bývaly dvě někdy až tři zákonem uznané rozdílné ŽNO vyznačující se napjatými vztahy, spory či v lepším případě vzájemnou ignorací. To vedlo k poklesu autority židovstva a přispívalo k rostoucímu antisemitismu. Neologové směřovali politicky k vytvoření vlastního židovského státu a stali se nositeli židovského nacionalismu – sionismu. Maďarská šlechta nadržovala více reformním Židům než ortodoxním. Na západě Slovenska převažovali Židé naklonění světskému vzdělání a byli více ochotní komunikovat s okolím. Na východě byli spíše chasidští Židé, kteří se svým vzhledem, odíváním, zvyky a hovorovou řečí jidiš podobali Židům z Polska a Haliče.

1.1.3 Po vzniku Československa

Po vzniku Československé republiky (dále ČSR) roku 1918 nastala pro Židy na Slovensku zcela nová situace. Republikánský režim svými zásadami a všestrannou demokracií přinesl Židům na jednu stranu možnost rozkvětu, na druhou stranu většinou maďarsky a německy mluvící a cítící Židé se náhle ocitli v cizím národním útvaru. Postupem času se ale židovská veřejnost stále více hlásila ke slovenské národnosti, což oslabovalo latentní nenávisť. Židé v ČSR dosáhli kromě občanské a náboženské rovnoprávnosti statutu národnostní

⁷ Viz kapitolu č. 2.1.4.

⁸ Dnes je proudů judaismu ještě více: ultra-ortodoxní, ortodoxní, konzervativní (kompromis mezi ortodoxními a reformními), reformní (liberální) atd. Dnešní označení nejsou ale zcela totožná s těmi předválečnými, např. předválečný konzervativní judaismus by se dal pokládat za dnešní moderní ortodoxii.

menšiny a mohli se angažovat i politicky (řada z nich zastávala vedoucí pozice v komunistické straně). V této době se také začala více řešit otázka sionismu, i když celkově mělo sionistické hnutí na Slovensku okrajový vliv a Židé v komunistické straně byli zásadně proti vystěhování do Palestiny a stavěli se spíše za asimilaci do společnosti.

Židovské obyvatelstvo na Slovensku bylo relativně početnější než v Čechách a na Moravě (v celé ČSR bylo 446 ŽNO, z toho 227 na Slovensku) a jeho vztah k slovenské většinové společnosti komplikovanější, protože Židé na Slovensku a Podkarpatské Rusi byli všeobecně konzervativnější a izolovanější než v Česku. Světová hospodářská krize a její dopad na ČSR v letech 1929–1933 měly odezvu i ve slovenské židovské pospolitosti. V mnoha případech byli z následků hospodářské krize obviněni Židé, kteří měli více kapitálu, takže mohli i v této době rozhojňovat majetek. Začala se rozšiřovat polemika o problémech židovstva na Slovensku a bylo zlověstné, že ještě ve 20. století zazněly ozvěny obžalob z rituálních vražd, pro které byli Židé ve středověku upalováni.⁹ Situace se stále zhoršovala, až vyústila v systematické vyvražďování Židů v celé Evropě za druhé světové války.

⁹ Při jednom rozhovoru mi Anna Hanusová, pamětnice Alexandra a Arnošta Neufelda, vyprávěla příběh, kdy se jí kolegyně v 90. letech 20. století v práci zeptala: „Ty, ty seš ta Židovka, jak to bylo s těma rituálníma vraždama těch dětí?“ (rozhovor s Annou Hanusovou, 20. 11. 2009).

1.2 Rodina Neufeldova na Slovensku

Rodina Neufeldova pocházela z oblasti dnešního Slovenska (tehdejšího Uherska neboli neoficiálně Zalitavska), kde se, jak již bylo zmíněno, po rakousko-uherském vyrovnání střetávaly čtyři národnosti. Židé byli většinou schopni bez problému komunikovat německy, maďarsky a řada z nich i slovensky. Otec Alexandra Neufelda, Jindřich Neufeld, pocházel z Trnavy, kde od roku 1865 fungovala židovská obec s 534 členy. Po kongresu v Bratislavě r. 1868 existovaly v Trnavě dvě židovské obce: náboženská obec status quo ante¹⁰ a ortodoxní židovská obec. Koncem 19. a začátkem 20. století se v Trnavě rozvinul intenzivní židovský náboženský a kulturní život. Zasloužil se o to zejména rabín Max Mayer Stein, předseda slovenského Svazu židovských obcí. Počet židovských obyvatel v Trnavě vzrostl roku 1904 na 1715 a tím se Trnava stala jedním z měst s největším židovským osídlením.

Jindřich Neufeld se zabýval výrobou vína.¹¹ Odkupoval od okolních vinařů vinnou révu, kterou košerně zpracovával a dělal z ní mošt. Byl členem ortodoxní židovské obce a jeho vnuk Arnošt na něj vzpomínal: „[...] můj starý otec žijící v Trnavě, ten byl tak úžasně zbožný a tak ortodoxně založený, že ta původní [...] jeho žena, nebyla mu dost košer, nebyla mu dost zbožná, tak on se nechal s ní rozvést a vzal si takovou ženu, s kterou měl jistotu, že ta mu ten nábožný [...] život zajistí. A [...] můj tatínek mi několikrát vzpomínal, že ta nábožnost, skoro by se dalo říct ten fanatismus, toho starého otce sahal tak dalece, že aj fyzicky trestal mého tatínka, když se nezúčastňoval bohoslužeb, učení a nechodil do chederu a do škol, kde ho posílal.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996). Jedním z důvodů, proč se Jindřich nechal se svou první ženou rozvést, bylo

¹⁰ Židovské náboženské obce v Uhersku a později na Slovensku, které se po rozdělení židovských komunit nepřipojily k neologickému ani k ortodoxnímu směru. Nábožensky byly bližší k ortodoxním.

¹¹ Výroba a prodej alkoholu bylo jedno z častých povolání Židů na Moravě a na území dnešního Slovenska. Vlastníky palíren a hostinců však byla až do josefínských reforem vrchnost (dokonce bylo vlastnictví Židům povoleno až roku 1827), která je Židům pronajímala za vysoký nájem. Tímto tématem se ve své disertační práci *Obraz Žida v moravské lidové písni* zabývá Lucie Uhlíková, která uvádí řadu lidových písní, které odráží tehdejší realitu, kdy většina obyvatel vesnice či městečka chodila k „židovi do palírny“, kde propili celý majetek. Většina obyvatel obce pak trpěla alkoholismem, z čehož byli nakonec obviněni Židé. Zásluha vrchnosti na tomto historickém faktu, která určovala dokonce i množství lihovin, jež se mělo na jejím panství prodat, byla přehlížena. Společnost v 19. století se snažila proti alkoholismu brojit různým způsobem. Jednou z těchto snah bylo rozšíření nízkoalkoholických nápojů, zejména piva a vína (Uhlíková, str. 67-79).

například její odmítnutí oholit si hlavu, jak je tomu zvykem v silně ortodoxních kruzích, kde si židovské ženy holí hlavu a nosí paruku, aby nepřitahovaly pozornost cizích mužů.

Jindřich se podruhé oženil s Hermínou Hoffmannovou, s níž měl dva syny. Mladší syn Alexander¹² se narodil 1. října 1898 v Seredi (maďarsky Szered), v městečku jihovýchodně od Trnavy. Bohužel o Alexandrově dětství toho moc nevíme a z období jeho studií je možno uvést jen místa, kde se věnoval židovskému učení, nikoli přesná data. Je ale jisté, že Jindřich Neufeld chtěl Alexandrovi zajistit to nejlepší vzdělání, proto chlapec navštěvoval vyhlášené židovské školy. Ortodoxní obec zřídila v Trnavě roku 1881 základní židovskou školu cheder a měla i vysokou školu židovského učení ješivu. Cheder navštěvoval Alexander ještě v Trnavě, posléze studoval na nejznámějších ješivách dnešního Slovenska, a to v Bratislavě, Šuranech a Galantě, kde si osvojil značné talmudické znalosti. Arnošt ve své vzpomínce řekl: „Můj tatínek byl opravdu vynikající studovaný talmudista, ovládal Tóru z paměti. On znal komentář, znal Starý zákon, jak já znám abecedu. [...] A mimo jiné měl vynikající hlas, který mu sám Pán Bůh asi vložil do jeho krku. [...] Byl skoro rabínem. Jemu chyběli jenom nějaké semestre předepsané, aby rabínem byl.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996). Díky hudebnímu nadání a krásnému barytonovému hlasu se Alexander rozhodl stát se židovským kantorem (neboli chazanem).

Během svých studií v Bratislavě poznal Alexander svoji budoucí ženu Bertu Haberfeldovou, jež se narodila 26. dubna 1901 v Bratislavě. Po studiích odešel s Bertou do Dolného Kubína na Oravě, kde dostal místo kantora. Před 2. světovou válkou se k židovskému vyznání v Dolném Kubíně hlásilo kolem 300 lidí. Obec měla svého rabína, synagogu, hřbitov a třídy, kde byly vyučovány židovské děti. V Dolném Kubíně se Alexandrovi a Bertě narodila 1. září 1924 dcera Elizabeta Neufeldová (zvaná Elza)¹³ a o dva roky později 10. září 1926 syn Arnošt Neufeld.¹⁴

¹² Viz přílohu Obr. 1.

¹³ Viz přílohu Obr. 3.

¹⁴ Viz přílohu Obr. 2.

1.2.1 Příchod do Žiliny

Hned po Arnoštově narození se celá rodina odstěhovala do Žiliny, kde dostal Alexander místo vrchního kantora. První synagoga v Žilině, kde také Alexander po svém příchodu působil, byla postavena v roce 1881 a konaly se tam bohoslužby až do roku 1930. Zároveň byl postavený cheder, jehož prvním ředitelem byl Dr. Karol Kohn. Vzdělání v žilinském chederu bylo na vysoké úrovni, o čemž svědčí i skutečnost, že třetina jeho žáků byla křesťanského vyznání: 58 katolíků, 27 evangelíků, 5 státního náboženství (československé vierovyznanie) a 9 bez vyznání.¹⁵ Arnošt považoval Žilinu za své rodné město a na místní cheder a předválečnou tamější atmosféru vzpomínal: „Do židovské školy chodili i nežidovské chlapci a děti. [...] Oni si to považovali za velice krásný, za dobrou věc. Protože věděli, že židovské školy jsou inteligentní, vzdělané, dobré hodiny a že se tam poctivě učí a vzdělává. [...] Pesachové svátky vlastně spadají do občanských velikonočních svátků. Je to odlišný rituál s církví a s vírou, [...] ale když [pesach] padl někdy shodou okolností v ten týden [Velikonoc] nebo v to období, tak [...] křesťanští přátelé nebo spolužáci [...] mají na Velikonoce zvykem připravovat barevné vajíčka. My jsme měli symbol macesy a zajímavé bylo, že já jsem přišel na návštěvu toho mého přítele, vzal jsem několika plátků těch macesů, já jsem to tam té rodině odevzdal a já jsem za to dostal několik krásných vajíček a víte, to krásné na tom bylo, že v té předválečné době tam vlastně o antisemitismu se vůbec nehovořilo. To bylo v tom 1936 až do toho roku 1939. My jsme ani ten výraz antisemitismus neznali. My jsme se křesťanští nebo židovští chlapci velice dobře snášeli a nebylo nutno nějaké nenávisti. [...] Naopak, v sobotu nebo v neděli bylo u nás v Žilině na náměstí [...] zvykem chodit na korze. [...] To slovo ‚korzo‘ už dneska neexistuje. [...] To byly chodníčky krásně vydlážděné a tam chodili přátelé a známí a rodiny a děti jsme se procházeli dokola okolo toho náměstí – korzovali jsme a tam se mluvilo o všem. O sportu, o jídle, o náboženství, o děvčatech, o chlapcích, trochu o politice, ale ta politika tenkrát nebyla ani tak důležitá. Ale co nejzajímavější bylo, že pan farář křesťanský chodil s panem rabínem a s panem kantorem a s panem biskupem a to si chodili pěkně ruka v ruce jako nejlepší přátelé a vyměňovali si své náboženské, ty teologické události nebo zkušenosti. A to jsou

¹⁵ www.kehilazilina.sk (28. 1. 2010).

ty velice krásný vzpomínky na ty doby.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

V Žilině se na počátku 20. století utvořily dvě židovské obce: ortodoxní (státem uznaná až roku 1925) a neologická. Rozdělení Židů v Žilině nebylo příliš problematické – heslem bylo: „Žít a nechat žít“, neobešlo se ale bez menších rozporů. Narozdíl od ostatních měst na Slovensku měla v Žilině jasnou početní převahu právě neologie. K té patřila i rodina Neufeldova, jak dokládá také skutečnost, že po chederu navštěvoval Arnošt Reálné gymnázium v Žilině, čili světskou školu. Alexander Neufeld již tedy nepatřil k přísně ortodoxním jako jeho otec Jindřich, přesto ale rodina dodržovala vše, co bylo halachou předepsáno: např. na každých dveřích domu musela být upevněna mezuzah, každé ráno si kladl tfilin, vedlo se přísné košer stravování apod.

Roku 1927 byla v Žilině vysvěcena ortodoxní modlitebna¹⁶ a počet židovských obyvatel vzrostl natolik, že roku 1929 byla akutní potřeba nové synagogy. V čase výstavby nové neologické synagogy se bohoslužby konaly v židovské škole. Nová synagoga, projektovaná světoznámým berlínským architektem Petrem Behrensem, byla dokončena koncem r. 1931 a stojí na místě původní synagogy z r. 1881 v Kuzmányho ulici.¹⁷ I když Nová synagoga sloužila svému účelu jen krátce, těšila se hojně návštěvnosti a velké židovské svátky byly významnou společenskou událostí. Synagoga měla také svůj pěvecký sbor, který řídili vynikající dirigenti. Právě v této synagoze působil Alexander Neufeld a v knížce *Židia v Žiline* se můžeme dočíst: „Pre svoj spev a dramaticke vystupovanie sa veľkej pozornosti tešil kantor Alexander Neufeld.“ (Frankl 2008, str. 89).

¹⁶ Ortodoxní modlitebny v Žilině dnes slouží jako expozice Muzea židovské kultury.

¹⁷ Viz přílohu Obr. 4. Nová synagoga byla po 2. sv. válce přestavěna podle návrhu architekta Václava Čapka na koncertní síň.

1.2.2 Vídeňská kantorská škola

Pro zlepšení své chazanské kompetence a pěveckých schopností studoval Alexander Neufeld kantorský zpěv ve Vídni.¹⁸ Bylo to pravděpodobně na Vídeňské kantorské škole, jež byla založena roku 1926. Podle Alexandrova nekrologu ve Věstníku z roku 1983 studoval ve Vídni v letech 1927–1930,¹⁹ což odpovídá existenci školy. Žádný bližší důkaz, že Alexander chodil právě do této školy, se nám však nedochoval, proto to nelze surčitostí tvrdit. Údajně navštěvoval ve Vídni i soukromé hodiny zpěvu, ale ani zde není více známo. Stejně tak nevíme, zda ve Vídni i bydlel, či školu navštěvoval formou dálkového studia. Měl v té době již dvě děti, proto se dá předpokládat, že do Vídně jednou za čas dojížděl a zastával v Žilině nadále místo kantora. V rakouském dobovém týdeníku *Die Wahrheit*²⁰ se 11. července 1926 psalo: „Nemělo by být obecné židovské veřejnosti známo, že se v posledních letech židovské obce celého světa obracely na Vídeňskou náboženskou obec, na rabinát, spolek kantorů, židovské časopisy a také na soukromé osoby s prosbou, dopomoci jim k obsazení uvolněného postu kantora, za oprávněného předpokladu, že Vídeň, město, ve kterém velký Sulzer vytvořil svůj vzorový synagogální zpěv platný pro celý svět, má už jistě instituci k výchově takových funkcionářů. Již posledních 100 let si Vídeňská obec vychutnává věhlas, že je centrem a vzdělávacím zařízením židovského synagogálního zpěvu. Víru v tuto tradici si židovský svět stále ještě pevně drží a jak musí být zklamán, když zjistí, že Vídeň takový ústav nikdy neměla a dodnes ještě postrádá. [...] Obce jsou za tohoto stavu nouze nuceny povolat nedostatečné, pro toto povolání naprosto nezpůsobilé, často i nedůstojné osoby pro tento úřad, zvláště když ještě dnes není od kantora, jež si hledá práci, požadován nějaký oficiální doklad o způsobilosti. [...] Proto živě vítáme, že dva zdatní vídeňští kantoři [Miller a Margolies] převzali obrovský,

¹⁸ Vídeň se stala na přelomu 19. a 20. století centrem židovského kulturního života a co se týče kantorského zpěvu centrem moderního kantorství podle tradice Salomona Sulzera. *Israelische Gemeinde von Wien* (dnes *Israelische Kultusgemeinde Wien*) vznikla roku 1852 s hlavní synagogou *Stadttempel* v *Seitenstettengasse*. Postupně se stavěly synagogy ve všech vídeňských městských částech (tzv. *Bezirke*), až jich před 2. světovou válkou bylo kolem pětadvaceti. *Bezirk* s nejpočetnějším počtem židovských obyvatel byl *Leopoldstadt*, hned po něm *Brigittenau* a *Alsergrund*.

¹⁹ Za Alexandrem Neufeldem. In: *Věstník židovských náboženských obcí v Československu* 7/1983, str. 2.

²⁰ Ve Vídni vycházel v letech 1881–1902 týdeník přímo pro kantory *Österreichisch-Ungarische Cantorenzeitung*, jenž byl od roku 1886 přílohou časopisu *Die Wahrheit*.

důležitý a těžký úkol založit ve Vídni vzorovou kantorskou školu jako vzdělávací ústav, vysokou školu kantorskou, ve které začne výuka již na podzim tohoto roku.“²¹

V časopise Die Wahrheit se objevovaly pravidelné upoutávky na otevření nové kantorské školy. Byla určena pro zájemce z celé Evropy, proto se počítalo s tím, že někteří studenti nebudou ovládat němčinu, a plánovány byly i kurzy v jiných jazycích a kurzy jednoho světového jazyka pro ty, kteří zamýšleli jít po studiu do zahraničí. Škola měla mít i svoji odbornou knihovnu. Přihlášky se podávaly od 11. července 1926 a plánovaný začátek výuky byl 5. října 1926. Její otevření však bylo s blížícím se termínem posunuto na konec října (jak se můžeme dočíst v čísle z 22. září 1926). V přijímacím řízení, jež se konalo za účasti vrchního rabína Dr. H. P. Chajese, museli zájemci projevít dostatečnou znalost hebrejštiny a jejich dosavadní náboženský život. V první přijímací zkoušce v říjnu 1926 bylo vybráno 15 studentů s odpovídajícími hlasovými a vědomostními dispozicemi.²² Mezi těmito studenty byl pravděpodobně i Alexander Neufeld. Vrchní dohled nad zavedenými liturgickými předměty a nad náboženským životem studentů měl přímo vídeňský rabinát. Absolventi měli na konci dostat osvědčení o kantorské způsobilosti, které do této doby neexistovalo. Škola chtěla dosáhnout skutečné odbornosti svých studentů, aby kantorské osvědčení mělo autoritativní sílu v celé Evropě. Vyučované předměty byly tyto: moderní kantorství, tradiční chazanut, moderní metoda přednesu, liturgie, hlasová výchova, všeobecná hudební výchova atd. Metodický přístup výuky byl individuální, takže se měl přizpůsobit úrovni jednotlivých studentů. Kantorské předměty zajišťovali zakladatelé školy Gerson Herz Margolies (v té době kantor v synagoze Währing nacházející se ve dvoře domu v ulici Schopenhauerstr. 39 a zároveň vrchní kantor v Leopoldstädter Tempel) a Jehuda Leib Miller (v té době vrchní kantor v Pazmaniten Tempel). Dalšími učiteli byli Prof. S. Braslawsky, Prof. Dr. E. Schidlof, Prof. Dr. E. Grosser a Prof. Chartiner.

²¹ Přeloženo autorkou z německého originálu: Wiener Kantoren-Schule. In: Die Wahrheit Nr. 25, 6/1926, str. 8.

²² Wiener Kantoren-Schule. In: Die Wahrheit Nr. 44, 10/1926, str. 12.

Gerson Herz Margolies (1885–1953) pocházel z Kalvarije v Litvě. Navštěvoval talmudické školy a zároveň měl i západní vzdělání. Umění kantorství se naučil u kantora Schaloma Zwi Zemachsona a jeho syna Abrahama Arnolda Zemachsona. Poté šel do učení do Wilni (Litva) k hudebníkovi Abrahamu Selafovi. Odtud pokračoval do Budapešti, kde se učil u svého strýce, slavného kantora Aarona Sew Abramsona. Poté odešel do Vídně a doplnil si vzdělání u svého švagra kantora Dona Fuchse a u hudebního profesora Artura Wolfa. Zároveň jezdil na hodiny k Josefu Hellerovi do Brna. Byl jmenován vrchním kantorem v Leopoldstädter Tempel ve Vídni, kde zůstal až do zničení synagogy roku 1938. Byl jedním z uchazečů na místo vrchního kantora v synagoze Jeschurun v Jeruzalémě. Po anšlusu Rakouska se mu podařilo utéct do Londýna, odkud emigroval do USA. V New Yorku byl zvolen předsedou Cantors' Assembly. Jeho dílo je obsaženo ve sbírce Schirei Tefila (Zimmerman, str. 22).

Jehuda Leib Miller (1886–1947) se narodil v chasidské rodině ve městě Chust v Podkarpatské Rusi. Jeho otec Mosche byl kantor a šochet. Miller se věnoval náboženským studiím, tajně však nabýval i světské vědomosti. Později byl kantorem a šochetem v různých částech Maďarska, např. v Munkaczi, v Nagyváradu a Kisváradu. Posléze se odstěhoval do Vídně a r. 1912 se stal v ortodoxním Tempel Schiffchule vrchním kantorem. Tam poprvé přišel do kontaktu s moderním kantorským uměním a spojil tyto nové melodie s jeho chasidskými modlitbami. Brzy se stal slavným v celé Vídni. V čase 1. světové války šel jako voják do boje, kde byl zraněn. Po válce odešel do Manchesteru, odkud se zakrátko vrátil zpět do Vídně. Nějaký čas sloužil jako kantor v Türkischer Tempel a poté v Templu Pazmanitengasse, kde byl činný až do vystěhování do Palestiny roku 1938. Je počítán k zakladatelům Kantorského spolku v Izraeli a zasloužil se o vydání Sidur ha-Musikali ve stylu izraelské tradice. Byl kantorem synagogy Jeshurun v Jeruzalémě a v Hlavní synagoze v Haifě, kde zpíval v doprovodu velkého sboru pod vedením Josefa Rambama. Jehuda Leib Miller je počítán k nejslavnějším vídeňským kantorům přelomu 19. a 20. století (Zimmerman, str. 41).

Vídeňská kantorská škola vychovávala chazany pro celou Evropu. Většina známých kantorů začínala svoji dráhu ve Vídni a není divu, že mnoho vedoucích

kantorských škol v celém světě vzešlo právě z této Vídeňské kantorské školy. Například Salman Pollak založil v Jeruzalémě a v Tel Avivu Institut pro přípravu na povolání kantorů, dále Benjamin Unger byl předsedou Sdružení kantorů v Izraeli a Zwi Meirowitz, někdejší kantor ve vídeňské synagoze v Müllnergasse, se stal prezidentem Sdružení kantorů v Anglii. Vídeňská kantorská škola fungovala do anšlusu Rakouska roku 1938 a s ním spojené Křišťálové noci z 9. na 10. listopadu, kdy byly zničeny téměř všechny vídeňské synagogy (ty zbylé byly zničeny v průběhu války) kromě Stadttempel v Seitenstettengasse, který mohl být po válce renovován (Zimmerman, str. 4).²³ Kvůli zničení vídeňských synagog nemáme žádné dochované materiály k této škole a musíme se spokojit s tím málem informací, jež nám nabízí časopis Die Wahrheit a Akiva Zimmerman.

Pokud Alexander skutečně absolvoval souborné studium na Vídeňské kantorské škole, byl doslova vystudovaným kantorem, což bylo velmi vzácné. Když si prolistujeme časopis Die Wahrheit z dvacátých let 20. století, nalezneme v každém čísle alespoň jeden inzerát na konkurz na kantora, a to nejen z území Rakouska, ale i Československa. Většina židovských obcí tedy trpěla nedostatkem renomovaných kantorů, a proto každý absolvent Vídeňské kantorské školy byl ceněný. Je dosti pravděpodobné, že byl Alexander do značné míry ovlivněn svými učiteli, a to G. H. Margoliesem a především J. L. Millerem. Možná právě po vzoru Millera, který byl zároveň šochetem, odešel Alexander po svých studiích ve Vídni do Budapeště, kde se vyučil na šocheta a mohela. O tomto stádiu jeho života opět více nevíme. Je ale jisté, že se stal všestranným odborníkem jako židovský kantor, šochet a mohel.

1.2.3 Předválečné období v Žilině

Dne 1. 2. 1936 se Alexandrovi a Bertě narodilo v Žilině třetí dítě, syn Juraj.²⁴ Matka 14 dní po porodu zemřela na horečku omladnic. Protože měl Alexander tři děti, záhy se oženil s ošetřovatelkou Bertou, Katarinou Marmorsteinovou,

²³ Prvními poválečnými kantory v Stadttempel byli David Hermelin, L. Morgenstern, Alexander Goldreich a Tobias Elias Gutmann. V letech 1975–1993 zastával funkci vrchního kantora Abraham Adler, který obnovil tradici vídeňského kantorství. Po něm nastoupil jeruzalémský kantor Shmuel Barzilai, jenž vede bohoslužby v Seitenstettengasse dodnes.

²⁴ Viz přílohu Obr. 5.

narozenou 16. března 1908 v Žilině (byla maďarského původu a říkalo se jí Katica). Alexander v té době zastával v Žilině funkci kantora, šocheta a mohela. Arnošt na otcovy rituální porážky dobytka vzpomínal takto: „[...] Můj tatínek [...] chodíval dvakrát v týdnu na veřejné jatky. To já si pamatuju na to, když jsem mu nesl ten kufřík, tam měl ten velký nůž, který se jmenuje chalaf a měl tam brusící kámen a já jsem to všechno od něho viděl, já jsem to hrdě nosil a já jsem viděl, jak se rituálně poráží ten velký dobytek a [...] když si koupil na trhu slepičku nebo kuřátko, on si to sám zařezal. To bylo dost náročný, protože [...] to zvířátko nesmí být zastřeleno. Ani nesmí být sekerou poraženo. [...] Protože my máme přísně podle Bible přikázáno: ‚Nebudeš pojídat krev.‘ Proč? Protože krev je vlastně život – chaj. Takže ten dobytek se musí porážet tím způsobem, že se podřeže hlavní tepna na krku, aby veškerá krev z těla zvířete vytékala. Ty řezníci vlastně nejdříve tu kravičku nebo tu jalovičku nebo to telátko připravili a potom můj tatínek s tím velkým vzpomenuťm chalafem [...] podřezal tu hlavní tepnu a [...] jako šochet musel školeným hmatem vejít do vnitřností toho zvířete a ohmatat hlavní orgány, [...] jestli tam nejsou nějaký výrůstky. [...] Kdyby on nahmatal nebo cítil, že tam jsou nějaké podezřelé vřídky nebo hmatatelné nádorky, tak on musel prohlásit, že ten dobytek je trefe neboli nekošer a do židovského řeznictví se nesměl takový dobytek prodat. A [...] nesmíme pojídat zadní část toho zvířete. Zadní část se dávala do normálního prodeje a jenom přední část smějí židovští věřící a židovská rodina pojídat.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

Alexander vedl všechny své děti k židovské víře a malého Arnošta brával s sebou pravidelně do synagogy. Dokonce mu najal zvláštního učitele náboženství tzv. bochera, ke kterému Arnošt dvakrát týdně docházel. O tom, jak u rodiny Neufeldů, potažmo u předválečné židovské rodiny v Československu, vypadala příprava na šabat a jak probíhal samotný šabat, nechám mluvit samotného Arnošta:²⁵ „Pátek večer, to byla velká sláva. To jsme cítily jako děti už a můžu říct, že my jsme se jako děti už na to velice těšili. Poněvadž my jsme

²⁵ Uvádím zde poměrně delší citaci, protože je v ní přehledně popsán autentický průběh šabatu a pojmy (hlavně ty německé), jež se dřív běžně užívaly, ale dnes se s nimi na území České republiky a Slovenska nesetkáme. V dnešní době většina židovských rodin neslaví šabat jako před válkou. Obchod s košer potravinami je pouze v Praze či v Bratislavě, proto je pro mnohé židovské rodiny těžké dodržovat košer stravování. Ve větších židovských obcích je zřízena košer jídelna a zajištěna páteční šabatová večeře.

nebyli bohatá rodina. [...] V té době maminky nepracovaly. To byly hospodyňky. Ty se staraly o domácnost, o kultivovanost té židovské rodiny a velice přísnou výchovu těch dětí. [...] Můj tata čekal každý měsíc na svoji rentu, na svůj plat měsíční, a já si [...] pamatuji, že [...] jsme chodili v pátek dopoledne do ‚Spetzereigeschäft‘ [smíšený obchod s potravinami]. Většinou jsme chodili samozřejmě do židovského obchodu, kde nás už znali a tatínek měl knížku ‚Bonbücher‘, [protože] někdy neměl na nákup, čili [...] ten šéf té prodejny [...] mu napsal, co odebral, a potom ke konci měsíce, když dostal svůj plat, šel a vyrovnal to. [...] A potom v ten pátek jsme chodili na nákup a my jsme už cítili, my jsme se těšili, že ta maminka upeče dva krásné barchesy, [...] to je chala, to jsou pletené vánočky, které se dělaly velice důstojně, ale v té době to nedělala maminka doma. Maminka to upletla a já jsem s tím plechem utíkal k vedlejšímu pekaři a ten pekař to tam upekl speciálně. A pak jsem přišel domů a celý ten byt voněl a z té slepičky, co ten tata zařezal, to už byl cítit ten ‚Grundzeig‘ [...], to byla [...] veškerá zelenina z polívky a potom se dělal taky šoulet. [...] Židovské maminky nesměly v sobotu vařit, takže tyto velké ‚Eintopf‘, tyto velké přípravy se dělaly už v pátek odpoledne, aby se dávaly do velké trouby vyteplané a potom se ten velký hrnec vybral a nevařilo se. [...] My jsme dostávali velice pěkný čistý košile a oblek čistý a krásný bílý ubrus byl a dva svícny stříbrné připravené a krásný stříbrný kalich na kiduš, [to je] požehnání nad vínem a maminka v podvečer sabatu, erev šabat se to jmenuje, když měly vycházet první hvězdičky na obloze, tak [...] zapalovala svíčky, modlila se za všechny, za celou rodinu a za koil Izrael, [tzn.] děti Izraele, a děti židovské. A když jsme šli potom do templu, tak jsme slavnostně zpívali všichni. [...] Ty temply nebyly tak ochuzený, jak jsou dneska. Ty temply byly naplněny a dámy chodily, děti chodily. Dámy byly krásně oblečený, v zimě s krásnejma kožichama, ale byly oddělený. Seděly nahoře na galerii. Nesměly sedávat s muži. Ale to byla taková atmosféra nádherná a my jsme zpívali Lecha Daudi, to znamená, že jsme přivítávali šabat, nevěstu jsme opěvovali. Takže ten chór a všichni ti přítomní v synagoze zpívali a když jsme přišli potom domů, tak maminka už nás vítala, dostali jsme výbornou večeři a každý dostal malej ‚Spritzer‘ z vína. [...] Když tatínek dělal kiduš, tak každému děcku, mamince a staré mamince [...] nalil trochu vína a ten zbytek se dolíval sífómem, a to byl ten ‚Spritzer‘ neboli vstřík. [...] A samozřejmě každý dítě,

i dívka, jako moje sestra nejstarší, dostala zvláštní dívčí požehnání a my chlapci jsme dostali chlapecké požehnání. Tatínek dal ruce na hlavu toho dítěte a modlil se, takže nám dával každý sabat požehnání. [...] Toto je ta krásná židovská atmosféra. [...] Po večeři [...] jsem musel sedět s tatínkem a [...] on otevřel předepsanou stat' z Bible neboli chumeš – pět knih Mojžíšových - a nalistoval stat', kterou potom na příští den [...] v té synagoze bude deklamovat, bude předčítávat a já jsem se s ním učil. Já jsem s ním modlil. [...] Tak jsme šli [v sobotu] do synagogy a tam byli přátelé a spolužáci a my jsme takových 10 nebo 15 chlapců stáli kolem [...] aron ha-kodeš, [což je] svatá skříň, u které se předmodlívá, tam jsme s tatínkem zpívali v celém chóru. Takže byly to velice pěkné okamžiky a v sobotu odpoledne se chodilo jenom na procházky a večer zase jsme čekali na první hvězdičku, kterou skončil sabat a to ještě skončil tím, že se udělala havdala, tzn. že se zapálila svíčka a oslavoval se konec sabatu. [...] Zazpívá se předepsaný žalm, vypije se trošku vína, to víno se vylívá na podnos a ta svíčka se v tom víně zhasne a ta židovská pověra je taková, že ti přítomní té havdala sahalí na to vínečko a strkali si [smočené prsty] do kapsy, aby jim Bůh požehnal ne jenom tím krásným týdnem, ale aby jim požehnal taky trochu penězma. Takový trošičku spokojenosti.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

Když se Hitler dostal v Německu k moci, začal mluvit o vystěhování všech Židů z Evropy. Někteří si hrozící nebezpečí uvědomovali, jiní věřili, že prezident T. G. Masaryk, jenž byl pozitivně nakloněn židovské menšině, nikdy nedopustí, aby se Hitlerova slova naplnila. 14. září 1937 T. G. Masaryk zemřel a v proslovech jeho nástupce Eduarda Beneše již bylo cítit jisté napětí. Postupně mluvil k národu se slovy, že je třeba se připravovat na určité nebezpečí ze zahraničí a padlo i slovo mobilizace. Tehdy už Židé v ČSR pocítovali nacistickou hrozbu a náznaky předválečné atmosféry. Na Slovensku se dostávala do čela Hlinkova slovenská ľudová strana (dále HSĽS) s hlavním předsedou Andrejem Hlinkou, jež zastávala autonomii slovenského státu. Již v září 1936 se oficiálně přihlásila k fašistickému hnutí a od NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei) převzala heslo „Jeden národ, jedna strana, jeden vodca“. Po Hlinkově smrti v srpnu 1938 se vedení strany ujal katolický kněz Jozef Tiso. Dne 6. října 1938 byl v Žilině vydán Manifest slovenského národa (tzv. Žilinská dohoda), ve

kterém byla vyhlášena autonomie Slovenska a kde HSLS sympatizovala s Mnichovskou dohodou a zdůrazňovala: „Vytrváme po boku národov bojujúcich proti marxisticko-židovskej ideológii rozvratu a násilia.“ (Bystrický, str. 118). I když se v Žilinské dohodě mluvilo o demokratickém systému slovenského státu, vše směřovalo k totalitnímu režimu. HSLS si vytvořila vlastní polovojskovou organizaci tzv. Hlinkovu gardu, jež ve společnosti aktivně šířila protižidovské a protičeské nálady. Jozef Tiso prohlásil: „Odteraz neostane na Slovensku ani jeden Čech proti vůli slovenského národa.“ (Bystrický, str. 124). Arnošt Neufeld vzpomínal na tuto dobu takto: „[...] V Žilině byl [...] Katolický dům a v tom domě se právě ti hlinkovci začali shromažďovat a tam už vycházely takový ty určitý hesla a pomalu se začly i objevovat poprvé antisemitské nápisy ‚Židi ven!‘ a [...] ‚Cikán Žid, jeden hit!‘ a podobné. A chlapani ze škol se nám začli přece jen už trochu jako vyhýbat a už to nebylo tak jistý a tak optimistické. [...] Na náměstí začaly chodit černé uniformy, lodičky na hlavách s dvojitým křížem, ty si daly jméno Hlinkova garda. [...] Šaňo Mach a Tuka i Sidor,²⁶ dokonce tyto jména tam začly padat a hesla: ‚So Sidorom proti Židom!‘, [...] ‚Šaňo Mach, Židom strach!‘ a to už bylo teda velké nebezpečí.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

Jak píše Peter Salner ve své studii Židia v období autonómie Slovenska měla silné postavení na Slovensku obzvláště církve. Řada jejích členů zastávala vysoké parlamentní a stranické funkce (v čele s předsedou vlády a pozdějším prezidentem Jozefem Tisem), proto církevní institucionální názory a osobní postoje na řešení židovské otázky vzbuzovaly zvýšenou pozornost. Velký ohlas vzbudil rozsáhlý rozhovor s představeným jezuitského řádu Jozefem Mikušem uveřejněný 10. 2. 1939 v deníku Slováč, který prohlásil: „Církev dobre vie, že skoro všetky pokusy v novej dobe poraziť kresťanský svetový názor opierajú sa o zákulisnú prácu židovstva a židovstvom nastrčeného slabodomurárstva. Preto si cirkev už vo vlastnom záujme musí želať spravodlivé riešenie židovskej otázky. [...] Žid presiaknutý učením Talmudu je nebezpečný.“ (Salner 2007, str. 140).

²⁶ Alexander (Šaňo) Mach byl v letech 1939–1944 hlavním velitelem Hlinkových gard, Vojtech Tuka byl politik a funkcionář HSLS, Karol Sidor byl novinář a politik – zastánce klerikálního nacionalismu.

Židé měli v politice jediného zastávce, a to Židovskou stranu, jež však byla po autonomii Slovenska rozpuštěna. Vzápětí byla založena Židovská ústřední úřadovna, která svolala 21. ledna 1939 v žilinském hotelu Metropol konferenci. Bylo na ní 400 zástupců krajských židovských obcí a 200 hostů. Řešily se otázky nezaměstnanosti Židů, založení židovských škol a hlavně otázky sionismu (Frankl 2001, str. 185). Myšlenka vystěhovalectví do Palestiny byla stále aktuálnější, avšak dobrovolná emigrace měla nepříjemnou hmotnou stránku – vyžadovala značné materiální náklady. Tato otázka se dotkla i Neufeldovy rodiny, ale jak řekl Arnošt: „Můj tatínek jako kantor, on na to neměl, aby vzal tři děti a neměli jsme kam jít. My jsme nemohli emigrovat. A my jsme věřili, my jsme byli v té jistotě, [že] i kdyby jsme museli jít na nucené práce, na těžší práce, že to rádi uděláme, ale při zachování své existence, svého života.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996). Židé byli také stále utěšováni tvrzením Jozefa Tisa, že křesťanského režimu se nikdo nemusí bát, že bude milostivý a nebude si brát za vzor cizí teorie a vzory. O čtyři měsíce později však stejně jako HSLŠ označil Židy za rozvratný živel, lichváře, podvodníky, chlípíky a nositele marxismu. Ukázalo se, že nacionalismu a antisemitismu podlehl tehdy nejen obyčejní Slováci, ale ve značné míře i slovenská inteligence, což bylo zvláště alarmující.

1.2.4 Vznik Slovenského státu – období 2. světové války

Dne 13. března 1939 jednal Jozef Tiso v Berlíně s Adolfem Hitlerem, který mu oznámil svůj záměr vytvořit Slovenský stát. K tomu také došlo a 26. října 1939 se stal Tiso slovenským prezidentem. Slovensko bylo spojencem Třetí říše a samozřejmě i atmosféra v Žilině začínala být nebezpečná. Arnošt vyprávěl o první zkušenosti jeho otce Alexandra s členem jednotky SS: „Můj tatínek byl v mé přítomnosti na jatkách [...] a přišel tam ten důstojník německý, ten esesman, [...] a oslovil mého tatínka, aby mu odevzdal ten chalaf, ten rituální nůž. Jemu se to zřejmě zalíbilo. A tatínek mu řekl: ‚Jak já Vám to můžu dát, vždyť to je moje řemeslo, to je moje poslání, to je moje rituální náčiní.‘ a on mu řekl: ‚Sie werden mir dieses Messer übergeben, das ist klar!‘ tímto stylem, to je úplně jasný.‘ No tak tatínek sice slzy v očích, to měl takový velký pouzdro, položil ten nůž do pouzdra a odevzdal tomu esesmanovi ten nůž. A to byl takový ten

začátek, takový první incident. [...] Můj tatínek hned na druhý [den], on nosil plnovous, [...] se slzami v očích šel a ten plnovous si odstranil. On si ho odstranil ze strachu, aby nebyl terčem pozornosti, aby nedráždil, aby neprovokoval ty hlinkovce a ty hitlerovce, kteří tam teda už začli řídit. Dokonce [...] mládež se oblíkala do bílých kalhotek s bílými punčochama, s hnědými košilema a zpívali protižidovské písně, tzv. Hitlerjugend. Víte, ta atmosféra začla být velice velice nebezpečná, takže my jsme začli mít strach, ale stále a stále jsme věřili, že není, my jsme nepředpokládali, že by mohlo dojít k nějakému tak hrůzostrašnému pogromu, jako jsme potom na vlastní kůži prožívali.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

I když všude kolem číhala nacistická hrozba, dovršil Arnošt Neufled 10. září 1939 třinácti let a celá rodina slavila jeho bar micva. „Ty bar micva u té židovské rodiny byly nádherné, byly slavnostní, poněvadž ten třináctiletý chlapec si pozval své přátele na tzv. na svačinu, kde se podávala dobrá káva a koláče a dorty, dostával pěkné dary, už dostal první své hodinky, poprvé oblékal talis a tfilin a [...] bylo to velice pěkné. Tenkrát ještě byl v Žilině pan rabín [Dávid] Friedmann a ten mě naučil odříkávat takový děkovný projev, [...] kde jsem děkoval v první řadě rodičům za krásný vchoování, svým učitelům, profesorům a Pánu Bohu, že dopřál toho slavnostního dne.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

V červenci roku 1940 nadiktoval v Salcburku Hitler Tisovi podmínky radikálního vedení Slovenského štátu a řešení židovské otázky. Dne 30. září téhož roku vznikla na Slovensku Ústředna Židů, která byla praktickým vykonavatelem protižidovské politiky Ministerstva vnitra a Ústředního hospodářského úřadu. Židovské obyvatelstvo dostalo nařízení o nošení žluté hvězdy, nastaly zákazy vstupu do parku, do kina, do divadla a na jiná veřejná místa doprovázené nápisy „Židům a psům vstup zakázán“, židovské děti byly vyloučeny z veřejných škol apod. Arnošt tehdy navštěvoval třetí třídu Reálného gymnázia v Žilině, když jim bylo jednoho dne oznámeno, že židovské děti další den již do školy přijít nesmí. Pomalu se začlo mluvit o deportacích, ale slovenští Židé opět dlouho věřili, že když samostatný Slovenský štát politicky spolupracuje s Třetí říší, deportace se jich netýkají. Jak ale brzy zjistili, tyto

domněnky byly chybné. Na podzim 1941 zorganizovala Úřadovna Židů práce na výstavbě pracovních táborů v Seredi a v Novákách. Adaptací byla pověřena Státní stavební správa, která zaměstnávala židovské pracovní síly. Následovaly deportace do pracovních táborů na Slovensku a za hranice. Na Slovensku byly narychlo vybudovány další koncentrační tábory v Žilině, v bratislavské Patronce a v Popradu. Hygienické a sociální podmínky táborů byly katastrofální. K tomu se připojila mimořádná brutalita dozorců – gardistů, kteří, podle slov Juraje Neufelda „byly někdy horší než ti Němci.“ (rozhovor s Jurajem Neufeldem, 17. 4. 2008).

První transport ze Slovenska (z Popradu) do Osvětimi odjel 25. března 1942. Byl to transport mladých dívek a žen. Třetí transport s mladými Židovkami přijel z Popradu do Osvětimi 2. dubna 1942, bylo v něm 965 osob, mezi nimi i Elizabeta Neufeldová. Arnošt vzpomínal: „[...] Došel příslušník hlinkové gardy a odevzdal tzv. zatýkací příkaz pro moji starší sestru, které tenkrát bylo vlastně 17 let. ‚Elizabet Neufeldová se má dostavit do 12h v noci do místnosti Kino Sokol [...], kde budou soustředěni všechny děvčata, které dovršily 17 let a budou nasazeny na určité práce.‘ [...] V ten den moje sestra dostala kufřík, dostala všechny ty nejdůležitější osobní věci a do těch 12h se v té sokolovně hlásila. [...] Ještě si pamatuji, že jsme ji doprovodili s tatínkem do bezprostřední blízkosti té sokolovny a před tou sokolovnou už stál, [...] za první Československé republiky se policajtům říkalo žandár, a tam stál žandár a už nás nepustil dál, už jsme museli s tou sestrou se loučit. A já se pamatuju velice dobře, že jsme velice plakali a naše sestra Elza nám řekla: ‚Co plačete? Dyť já du jenom na práce. Za nějakou dobu se zase vrátím, dyť já to vydržím.‘ Ale žel Bohu skutek byl jináčí. [...] Nás to velice bolelo, nás to velice mrzelo. [...] My jsme od ní žádnou zprávu nikdy nedostali.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

V červnu 1942 přišlo pozvání do sběrného tábora, který byl utvořen v žilinských vojenských kasárnách, i pro zbytek rodiny, čili pro Alexandra, Karatinu, Arnošta a Juraje. Opět přikládám autentickou vzpomínku: „Takže my jsme se tam hlásili v těch kasárnách žilinských a skutečně, [...] mně to připadá dneska nebo když jsem potom po válce uvažoval, my jsme byli opravdu jak takový naivní ovečky. My jsme to, co nám poručili, my jsme tam šli jako kdyby nás někdo na provázku

vedl. Poslušně, bez obrany [...] a abych byl úplně upřímný, tak aji bez strachu. [...] Stále se nám namlouvalo, že my půjdeme jenom jinak žít nebo bydlet, že budeme izolovaní a že budeme muset pracovat a v té době my jsme to tak brali. Takže my jsme přišli do kasáren a moje maminka, můj otec a včetně i mě, můj bratr tenkrát měl pět let, toho jsme vlastně nosili na rukou. Všichni jsme dostali tzv. transportní čísla. To byly cedulky, mně to připadá, jako když nějaký pytel je dneska označen nějakou moukou nebo tak. Tak jsme dostali takové visací kartičky, na tom bylo číslo a podle toho čísla, když se vyvolávalo to číslo, tak v takovém šoru neboli v řadě se mělo nastupovat do těch vagónů. Tam v těch kasárnách nebyli vojáci. To byli gardisti. Černě oblečení gardisti s pendrekama, s puškama a pistolema.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

Alexander Neufeld dostal zvláštní povolení, aby dovážel do tábora pro spoluvězně na malém vozíku v bandaskách potravu. Jídlo, čili nějaká hustší polévka a kousek chleba, bylo připravováno Ústřednou Židů. Hned druhý den opatřil Alexander pro svoji ženu Katarinu a malého Juraje povolení k opuštění tábora. Katarina dostala údajně hnisavý zánět zubů a musela se proto dostavit k lékaři. Zda to byla pravda či ne, se už nedozvíme, ale jisté je, že Katarina s Jurajem opustili tábor, čímž si zachránili život, protože už měli přiřazené transportní číslo a další den měli být deportováni na východ. Alexander už v té době jistě věděl, co je čeká, proto Katarině řekl, aby se s Jurajem schovala do márnice na židovském hřbitově. Tušil, že je tam hledat nebudou. Arnošt zůstal ještě v táboře, ale otec ho zakrátko dostal také ven, jak sám Arnošt řekl: „[...] Když přišel můj otec s tím zmíněným vozíkem, na kterém vozil tu polívku, tak mě nařídil, abych se chytil toho vozíku, abych táhl s ním přes tu [vchodovou] bránu. A skutečně, když jsme přicházeli k té bráně, tam stáli dva ozbrojení gardisté a ty se ptali: ‚A co to chlapcisko?‘ [...] a otec říkal: ‚Vážení, vy víte, že já nechodím sem sám. Vždycky mně někdo pomáhá.‘ A já si pamatuju, jak on křičel na mého otce: ‚Když chcem verit, tak verím, a ked’ nechcem, tak neverím.‘ Tak jakože pohrozil nějak, ale podařilo se mi s tím vozíkem vyjet ven. Tak se stalo, že vlastně chtíc nebo nechtíc, nevědomě my jsme utekli v té době už skoro smrti, poněvadž dodatečně jsme se dozvěděli, že ti lidé, kteří nasedli do toho vagónu a byli transportováni a deportováni, ti měli velice malou šanci k záchraně.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996). V márnici se rodina Neufeldova

schovávala pár dní. Alexander náležitě využil své funkce zásobovatele a občas tam rodině přinesl polévku. Díky jeho prozřetelnosti a bezpochyby i dobrým stykům, se mu podařilo zachránit téměř celou rodinu v tom nejdůležitějším momentu.

Alexander brzy na to dostal zprávu, že on a celá jeho rodina bude nasazena na práci v Novákách, kde nastoupili 1. července 1942. Pracovní tábory v Seredi a v Novákách měly charakter státních výrobních podniků. Židé věděli, že jen viditelná hospodářská efektivnost je může zachránit před transporty, a proto pracovali, jak jen mohli, a se svou pověstnou pilností dosáhli neuvěřitelných výsledků. Židovští dělníci z těchto pracovních táborů byli nějakou dobu chráněni před transporty a mohli organizovat školský a kulturní život. Byly pořádány vzdělávací kurzy pro čtrnáct- až osmnáctileté děti, měli knihovnu a ochotníci v Novákách sehráli i pár představení. Se zvyšující se výrobou a stoupajícími zisky bylo dosaženo i jistých sociálních výtěžků jako bylo konto určené ke krytí nemocničního ošetření a na nákup léků. Zpráva z roku 1943 uvádí, že ve slovenských pracovních táborech bylo koncentrováno 3 768 Židů, z toho 52 % v Novákách. Výjimečné podmínky v těchto pracovních táborech na Slovensku se staly terčem kritiky nacistických velitelů, kteří hlásili do Berlína, že tam mají Židé „výborný život“.

Nejlépe dokáže popsat charakter nováckého tábora samotný Arnošt: „Židé, kteří tam byli deportováni, měli povinnost pracovat v určitých profesích, v určitých dílnách. Tam byly dřevěné baráky, ve kterých jsme spali [...] namačkaní na pryčnách, ženy a muži pohromadě. To nebylo nějak moc oddělování. [...] Tam byly zámečnické a klempířské dílny, které měly povinnost vyrábět nářadí, které sloužilo pro vojsko. To byly takové ty misky, přezky, lžíce z hliníku. Ženy zase pracovaly s šicími stroji a dělaly vojenské mundúry, vojenské odívání. A my mladší lidé [...] jsme každé ráno a v každém počasí, jestli byla zima nebo jestli přšelo nebo bylo hezky, jsme museli sedět na takových malých židličkách, dostali jsme kladivo a z velkých balvanů jsme museli nasekat nebo natlouct štěrky na silnice, který se potom odvážel vozama a kterými se potom štěrkovaly silnice. Toto se všechno dělo pod dozorem a já si pamatuju, že někdy se mi nechtělo nebo jsem ukázal takovou únavu nad tloukání těch kamenů, tak jsem

pocítil pendrekem velké rány za krk a ten gardista mě jako chlapce dost tvrdě a surově bil, až zasáhl můj otec a prosil, [že] jsem děcko, aby byl ohleduplný. [...] 3 kubíky denně se muselo udělat. To bylo dost. A navíc, my jsme každý ráno a večer dělali tzv. apel, každý ráno a večer na dvoře jsme se museli vojensky postavit a museli se vojensky hlásit, a když komisař vyvolal někoho a ten se mu neuměl tak po vojensku správně hlásit, tak dostal veliké bití.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996). Arnošt vzpomínal i na modlitby, které Alexander v Novákách vedl, což dokazuje, že tamější život byl lidštější než tomu bylo ve vyhlazovacích koncentračních táborech v Polsku či v Německu: „[...] Ti pobožnější Židé, kteří v tom pracovním táboře byli, oni se tak ilegálně ráno před tou prací shromažďovali v těch dílnách na určitém místě a přece jenom můj tatínek tam udělal rychlou ranní modlitbu, bohoslužbu. On to tam odříkal, neříkám, [...] že i tfilin kladl, ale přece jenom bez nějakého většího strachu se ta modlitba tam odbývala.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996). Jak je zřejmé z Arnoštiny vzpomínky, Alexander s Arnoštem tloukli šterk a Katarina šila mundúry. To potvrdil i Juraj, jehož vzpomínky už sahají i do této doby: „Matka šila v takové dílně. Spravovala modráky. [...] Já jsem chodil tam do jakési školy, jaký a co, nepamatuju vůbec. Jinak jsme si hrály, lítaly jsme z jednoho konce na druhý, děcka jako děcka. [...] Víím, že tam byly dvě části toho tábora. [...] Jedna pracovní a tam, kde se bydlelo.“ (rozhovor s Jurajem Neufeldem, 17. 4. 2008).

Z iniciativy mládežnického hnutí vznikla v pracovních táborech ilegální odbojová skupina. V Novákách byli iniciátory odboje mladí židovští komunisté, kteří měli spojení s vnějšími ilegálními buňkami, později s partyzánskou skupinou na Vtáčniku. Poloha nováckého tábora umožňovala úkryt a výcvik v horách. Již roku 1943 se v táboře shromažďovaly pušky a granáty. Člen nováckého tábora spisovatel Juraj Špitzer napsal: „Organizace dostala neobyčejnou posilu příchodem více než stovky demobilizovaných mladých lidí z tzv. 6. praporu pracovní služby, kteří se stali základem vojenské jednotky. Jejich příchodem se změnil veškerý život v táboře i v jiném ohledu. Byli mezi nimi vysokoškoláci, umělci, vynikající sportovci a především lidé odhodlaní riskovat.“ (Mlynárik, str. 263). Tato ilegální skupina spolupracovala s antifašisty z okolních obcí (Koš, Malá Lehota, Laskár a další). Roku 1943 se v pohoří

Vtáčnik utvořila skupina utečenců ze sovětských zajateckých táborů v Rakousku a organizace v nováckém táboře se zavázala tuto skupinu zásobovat potravinami a léky. Navázala také kontakt s vedením odboje na Horní Nitře v Prievidzi a stala se součástí příprav ozbrojeného povstání. Tábor měl být hlavní základnou odboje. Na jaře 1944 byly strážní jednotky reorganizovány – gardisté byli nahrazeni četníky. Byl to odraz klesající prestiže gardistů, kteří byli administrativně neschopní, obohacovali se na úkor státu a jejich sadismus (jenž vedl k neúčasti zraněných v práci, čili k poklesu produktivity dílen) neznal hranic. Někteří z nových četníků spolupracovali s odbojovou skupinou. Dokonce i četnický velitel nováckého tábora, který do tábora přivezl ve vlastním autě zbraně. To bylo velmi důležité pro volnější pohyb spojek a kurýrů.

1.2.5 Slovenské národní povstání – poslední rok války

Existenci židovských pracovních táborů ukončila německá okupace Slovenska a vojenské povstalecké akce na konci srpna 1944. Došlo k hromadné dezerci vězňů a k rozpadu táborů. Blížící se fronta, vření ve vojenských posádkách a zejména partyzánské akce, které nerespektovaly koordinaci příprav, vedly k předčasnému vypuknutí Slovenského národního povstání,²⁷ a to 29. srpna 1944. Nacisté této noci pochytili kolem 2000 Židů a koncentrovali je v Seredi, jež byl z pracovního tábora přeměněn na německý koncentrační tábor. Konečné řešení židovské otázky teď bylo v rukou německých bezpečnostních orgánů, které nebraly ohledy na slovenské vládní úřady. Heinrich Himmler navštívil počátkem října 1944 Bratislavu a usiloval o nekompromisní deportace všech slovenských Židů, proto od října do dubna 1944 bylo ještě velké množství Židů odvezeno do koncentračních táborů. Těm šťastnějším se v nastalém zmatku podařilo z pracovních táborů uprchnout. Mezi nimi byla i rodina Neufeldových, jak popsal Arnošt: „My jsme se z toho pracovního tábora v Novákách dostali všichni tím způsobem, že ti gardisté, ty čety, [...] my jsme do rána vlastně zmizeli. Oni museli vědět, že ten tlak toho Slovenského národního povstání, toho

²⁷ Slovenské národní povstání byla ozbrojená akce protifašistických sil na území Slovenska v závěru 2. světové války (29. 8. 1944 – 28. 10. 1944). Hlavními veliteli byli generálové Rudolf Viest a Ján Golian. Jako centrum byla ustanovena Banská Bystrica, jež byla německými silami dobyta 28. října 1944. Velká část povstalců přešla k partyzánským jednotkám, se základnami roztroušenými v pohořích středního Slovenska (Nízké Tatry, Velká Fatra, Javorníky, Kremnické Vrchy, Slovenské rudohoří aj.). Významnou podporou povstání byli vojáci a partyzáni, zejména ze Sovětského svazu, dopraveni na povstalecké území vzdušnými výsádkami.

politického zvratu a strachu před válečným koncem, tak oni zbaběle utekli, aniž by něco učinili, že by podpálili ty objekty, nic, oni do rána nějakým způsobem utíkali a mladší lidé včetně teda i mě jsme vtrhli do těch gardistických objektů a získali jsme ty zbraně, utvořili se takové malé skupiny a dověděli jsme se, že v Banské Bystrici je ten hlavní štáb. [...] Takový osmnáctiletý chlapec, kteří jsou dva tři roky uvázaní, bezmocní a žijící ve strachu, najednou jsme cítili takové otevřené vrata, otevřené brány a bylo nám řečeno: ‚Můžete utíkat, můžete si dělat, co chcete.‘ Takovej osmnáctiletý mladej člověk nemyslí na nějaké nebezpečí, ale v tomto smyslu jsme všichni ti v táboře, co jsme byli, měli jeden cíl. Dostat se co nejrychlejš do Banské Bystrici.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

Je zajímavé, že nejvýznamnější účast Židů v Slovenském národním povstání souvisí s bojovou činností novácké skupiny (jež byla složena výlučně z Židů). Po zrušení tábora odešlo asi 250 bojeschopných mužů do výstrojní stanice Zemianské Kostol'any a stali se součástí čtvrté taktické československé povstalecké armády. Novácká skupina zůstala navzdory ustavičnému dělení a tříštění jedinou kompaktní partyzánskou jednotkou složenou z bojovníků židovského původu. Bojová skupina Židů z nováckého tábora vykázala celkem 37 padlých a 39 nezvěstných a raněných. Průměrný věk jejich příslušníků byl asi 21 let, nejpočetnější byli středoškolští a vysokoškolští studenti, potom řemeslníci a obchodníci.

Rodina Neufeldova se společně s dalšími uprchlíky dostala do Banské Bystrice, kde se hlásili vzniklému štábu. 28. října 1944 však bylo Slovenské národní povstání Němci potlačeno a jeho aktéři byli popravováni a bezhlavě stříleni. Pro táborové uprchlíky byly jediným útočištěm bansko-bystrické hory, kam všichni mířili a kde byli odkázáni na pomoc tamějších obyvatel. Antisemitismus z minulosti otupila tehdejší situace, kdy brutalita okupantů nedělala rozdíl mezi židovským a nežidovským obyvatelstvem. Díky obyčejným slovenským lidem, kteří židovské uprchlíky schovávali ve svých sklepích, na půdách, v senících, ve stodolách a v zimních měsících je zásobovali, přežilo poslední půlrok války kolem 10 000 slovenských Židů. Muži vstupovali do povstalecké armády, část do partyzánských jednotek, jichž bylo tehdy na Slovensku 46. Jedna skupina lidí

společně s Neufeldovými se schovala ve Starých Horách, kde se Arnošt připojil k partyzánskému oddílu Mstitel. Uvedl: „Nám se povedlo do těch hor se dostat, ale kam se dá? My jsme byli bez stravy, my jsme nebyli oblečeni, my jsme vlastně nic neměli. Čili začly se kopat bunkry. A nahoře v lesích jsme naštěstí našli také seníky. Ty seníky, to byly takové velké dřevěné boudy, které byly připraveny na suché seno [...] a my jsme v té zimě v těch boudách našli přístřeší. Tam jsme se schovávali. [...] To byli úžasné výstupy do těch lesů a do těch hor. Tam se dostávalo takovou malou cestičkou a my jsme velice dobře věděli, že dole v dědinách jsou vlastně ozbrojení Němci a že to hlídají a že jednoho pěknýho dne by mohli vstoupit, že by nás mohli pronásledovat a že by nás mohli přepadnout v těch lesích. A my jsme tyto cestičky hlídali, puškama a s pistolema, který jsme získali tou cestou v době toho Slovenského národního povstání a v tich Starých Horách, tam jsme narazili dokonce na organizovanou partyzánskou jednotku Mstitel a já jsem se do té skupiny s několika mými přáteli oficiálně nahlásil. Já jsem dokonce něco podepsal, že chci se zbraní v ruce bojovat za osvobození naší vlasti a heslo bylo: ‚Boj proti fašismu, smrt fašismu!‘ [...] V těch skupinách už byli ruský velitelé [...] tzv. výsadkáři, kteří se přes tu Banskú Bystricu [...] organizovaně dostali a vlastně utvářeli ty partyzánské jednotky.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

Rodina Neufeldova se v seníku v horách schovávala sedm měsíců, tj. od potlačení Slovenského národního povstání do osvobození Rudou armádou. Jak se obstarávala potrava a že to nebylo lehké přebývat v zimě v horách, popsal také Arnošt ve své výpovědi: „[...] My jsme žili tím způsobem, že my jsme v okolí těch domorodců, jsme měli tu odvahu, když byl klid v noci, tak jsme jeden dva partyzáni šli do těch prvních domků v těch Kalištích, Balázích a na Jelenské skále a my jsme s ruksakama a s batohama dostávali tzv. proviant, trochu brambor, nějakou kousek chleba, nějakou zeleninu, takže s tím my jsme se naštěstí živili. Velice zlé bylo, že jsme neměli moc velkou odvahu dělat ohýnky. Ohýnky byly zakázaný, poněvadž my bysme se tím prozradili. [...] Když říkám, že v srpnu nastalo Slovenské národní povstání, tak říjen, listopad, prosinec, leden, únor, březen – to byly nejkrutější zimní období a v tom roku 1944–1945 byla opravdu krutá zima a tam nahoře [...] jsou pětimetrové sněhové vánice. [...] Vodu jsme

dělali ze sněhu, takže tam byla jenom otázka, jak dlouho. [...] Několika lidí [jsme] pochovali, to se nedalo vydržet.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

Partyzánskou jednotku Mstitel vedl ruský major Morsov, který dostal ke konci války zprávu z velitelství, že se má se svým oddílem připravit na přesun. Jednotka se měla po hřebeni hor dostat do osvobozeného území, ze kterého už Rudá armáda tlačila Němce pryč. Morsova partyzánská jednotka měla dostatek munice, zejména ručních granátů, kterými měla aspoň dílčím způsobem pomáhat v ústupu Němců. Jejich cílem byl Poprad, kde už měly vlát československé vlajky a mělo už tam být velitelství 1. československého pluku, jak se jednotka Mstitel dozvíдалa. V závěsu za partyzánskou jednotkou šla skupinka civilistů: „Já jsem se vždycky z té partyzánské jednotky vzdálil a vždycky jsem musel počítat s tím, že moji rodiče s několika dalšími civilisty vlastně nás následují a tím způsobem se vlastně zachránili. Já jsem jim nosil taky kousek chleba, aby se nějakým způsobem uživili. Ale musím Vám říci, že do dnešního dne nechápu, jak jsme to vydrželi, protože my jsme byli troska, my jsme byli kost a kůže, každej.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

Partyzánský oddíl s civilisty se skutečně dostal do osvobozeného Popradu, kde už v bývalých školách a veřejných budovách byla zřízena očištná zařízení, kterými každý musel projít. Bylo tam zajištěno jídlo, lékařské ošetření apod. Poté dostal jedinec legitimaci s razítkem, že prošel očištnou kúrou. Zabraňovalo se tak nemocem a infekcím. Arnošt Neufeld dostal 29. března 1945 od velitelství 1. čs. pluku oficiální uvolnění do civilu z důvodu nemoci a celkového vyčerpání. Tehdy už se chýlilo ke konci války a říkalo se, „že [...] i Březno [...] a Rimavská Sobota je osvobozená a že tam jsou už skupiny, které se shromažďují a dávají instrukce, jak a kde by se mohli dostat do svých domovů. [...] Já jsem [...] dostal právoplatný propouštěcí dekret, [...] my jsme tomu říkali bumažka. [...] Takovou tu celou dopravní organizaci vedly báryšně. Báryšně byly ruské děvčata, které vlajkama a tzv. morseovkou řídily a zastavovaly ty gáziky, to byly takové malé smradlavé vozíčky, automobily, terénní vozy, které potom vojsko převážely z jednoho města do druhého, aby se teda dostali ke svým skupinám a aby to vojensky organizovali. Civily nechtěli na tyto vozidla připustit a já jsem [...] měl takovou tu partyzánskou bundu ještě a měl jsem tu bumažku a když jsem to té

baryšně ukázal, tak ona mě protekčně i s našimi lidma, který tam kolem mně byli, pustila na ty auta a my jsme se postupně dostávali do toho Března a do té Rimavské Soboty. Jiný dopravné spoje nebyly. Vlaky nejely, autobusy tenkrát nebyly, všechno bylo ještě ve válečném stavu a rozbité, nepohyblivé.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

Alexander, Katarina, Arnošt a Juraj Neufeldovi se šťastným řízením osudu dostali zpátky do Žiliny. První dvě noci přespali opět na židovském hřbitově, který byl válkou nedotčený, a během té doby se Alexandrovi podařilo vyřídit na místním úřadě vrácení jejich bytu na adrese Horní val č. 18, který byl během války zarizován. Byl sice vyrabovaný, ale rodina měla střechu nad hlavou, což se ne každému těsně po válce poštěstilo. Jak postupně zjišťovali, nikdo z jejich široké rodiny válku nepřežil. Rodina se snažila dozvědět cokoliv o Elze. První zpráva o tom, že zahynula v Osvětimi, přišla od dvou děvčat, Eriky Telemannové a Edity Kasiererové, které společně s ní byly deportovány do Osvětimi a jež uvedly i okolnosti, za kterých zemřela: „[...] Ona byla přichycena při bráně s papírkem se zprávou, aby někoho vytáhla z toho tábora, [...] někde to měla mezi svýma věcma. [...] To je známý, že to byla smrtelná událost, když u někoho takovou věc našli. [...] Velice krutě přišla o svůj mladý život, poněvadž klečící musela být někde v nějakém bunkru, byla dny a noci v izolaci, byla zavřená až do té doby než se dostala do plynu právě v té Osvětimi.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

1.2.6 Po skončení 2. světové války

Po 2. sv. válce se život židovských obyvatel jen pozvolna vracel do podoby, která měla aspoň vnější znaky „normálního“ života, ale opravdu normální život Židů po holocaustu již nebyl nikdy. Prvním úkolem Ústředního svazu ŽNO byla péče o bývalé vězně: zajištění ubytování, léčby a finanční podpory. Spolu s ostatními institucemi se shromažďovaly také údaje o pohřešovaných, hledali se svědkové, kteří mohli aspoň přibližně potvrdit úmrtí tisíců lidí. Válku přežilo z 137 000 Židů na Slovensku kolem 28 000. Řada lidí se rozhodla pro emigraci. Důvodů bylo více: sionistické přesvědčení, přání odejít z místa tragédie, komunistický převrat v roce 1948, ale hlavně nejisté postavení Židů, které komplikovaly nové přístupy k národnostní otázce a k majetkovým poměrům ze strany státu. Politici

v ČSR byli po válce rozhodnutí, že nepřipustí rozvoj národnostních menšin. Na počátku roku 1946 vyslovil Edvard Beneš podporu sionismu a slíbil všem Židům, kteří o to požádají, možnost vystěhování do Palestiny. Deklamoval také, že ostatní Židé se musí zcela asimilovat. Pokud tak neučiní, budou žít v novém státě jako cizinci.

Židé v té době již museli bojovat s ponižujícími byrokratickými postupy o navrácení státní příslušnosti a o restituci arizovaného, později znárodněného či jinak zabaveného majetku. 2. října 1945 řekl náměstek vlády a vůdce slovenských komunistů Viliam Široký: „Židovská otázka na Slovensku nebyla vůbec vyřešena, protože platí jen všeobecná zásada, že zákony z doby nesvobody zůstávají v platnosti jen tehdy, pokud neodporují duchu republikánsko-demokratickému. Toto není řešení židovské otázky, čemuž nasvědčuje nejlépe ta okolnost, že mnozí arizátoři jsou ještě ve svých funkcích. Židům se nevracejí byty, jejich nábytek byl rozkraden, nejsou přijímáni zpět do svých funkcí a úřadů, žijí v bídných poměrech, nemají potraviny ani byty, nemohou se účelně zapojit do hospodářského života a jejich situace je zoufalá. [...] Antisemitismus je na Slovensku hluboce zakořeněn. Lid byl k němu po dobu více jak šesti let systematicky vychováván. [...] Lid byl vychováván ve své nevědomosti, předsudky v něm byly již vlastně vypěstovány.“ (Mlynárik, str. 306). Nenávist vůči Židům vyústila i po válce ve fyzické napadání. Již v létě 1945 došlo k pogromům v Bratislavě a Topoľčanech. Po nástupu komunismu se k židovskému náboženství na Slovensku hlásilo 7 476 občanů a koncem roku 1949 registroval Ústřední svaz ŽNO na Slovensku 41 činných obcí.²⁸

I když ještě v roce 1942 žilo v Žilině kolem 3 500 Židů, z koncentračních táborů se jich vrátilo pouhých 700. Také pro žilinské Židy byla poválečná situace žalostná, proto se řada z nich rozhodla pro emigraci a ze 700 jich zůstalo jen 200. V knížce Židia v Žiline je uvedena vzpomínka jednoho žilinského přeživšího holocaustu na tamější situaci: „Často, příliš často som na uliciach počul: Viac

²⁸ Po okupaci ČSSR vojsky Varšavské smlouvy v roce 1968 došlo na Slovensku k poklesu počtu židovských náboženských obcí. V roce 1990 bylo registrováno jen 15 obcí a v současnosti jich aktivně funguje pouze 11. Ze sčítání obyvatel v roce 2001, v jehož rámci se sledovala i náboženská příslušnost, vyplynulo, že k židovství na Slovensku se hlásí přibližně 2 310 osob, z čehož polovina je soustředěna v Bratislavě (748) a Košicích (406). www.postoy.sk/node/519 (8. 2. 2010).

židákov sa z tých lágrov vracia, než do nich odišlo.“ (Frankl 2008, str. 279). Židovská obec jako jedna z mála byla hned po válce schopná fungovat a nezankla. Bylo to hlavně díky skutečnosti, že se po válce vrátili židovští duchovní, jakým byl právě Alexander Neufeld, který začal opět zastávat funkci kantora. Podle Jurajových vzpomínek však došlo k určitém neshodám s žilinskou ŽNO, kdy byl Alexander údajně někým nařčen, že za války nedodržel košer stravování. Proto přestal dělat kantora v Žilině a odjížděl každý týden sloužit páteční a sobotní bohoslužby do Rimavké Soboty. V knize Židia v Žiline se o tomto sporu také dočteme: „Náboženský život sa iba rozbieha, ale neboli by to židia, aby sa už nerozhorel aj prvý spor. Týka sa kantora a šachtera Alexandra Neufelda, ktorý po niekoľkoročných ťahaniciach nakoniec v roku 1953 znechutený odchádza do Brna, kde sa stáva vrchným kantorom.“ (Frankl 2008, str. 287).

Juraj vzpomíná, že těsně po válce, kdy byl všeho nedostatek a kvetl černý trh, obchodoval Alexander s textilními látkami, za což byl v letech 1948–1949 trestně stíhán a pokutován. Alexander byl také vášnivý filatelista a jezdil na burzy filatelistů do Prahy. Protože existenční stránka Židů po válce byla bídná, snažila se ŽNO o své členy postarat zřízením kuchyně a rozdáváním příspěvků od amerického Jointu.²⁹ Ten také organizoval těsně po válce pro nemocné děti zotavovací pobyty v horách. Jednoho z nich v Zugerberg ve Švýcarsku se zúčastnil i Juraj. Po návratu navštěvoval Juraj světskou základní školu a po jejím absolvování nastoupil na Průmyslovou střední školu v Kysuckém Novém Městě. Arnošt se po válce vyučil na prodavače, pracoval v železářství v žilinské Kovomatě, poté v Rumburku a v 50. letech odešel na vojnu do Brna, čímž se začala psát nová kapitola rodiny Neufeldových.

²⁹ American Jewish Joint Distribution Committee: organizace vznikla v listopadu 1914 a je známá spíše jako JDC nebo Joint. Během své působnosti pomohl Joint milionům Židů v osmdesáti pěti zemích světa. Od první světové války do současnosti se způsob této pomoci v podstatě nezměnil: pracovníci Jointu se starají o to, jak k potřebným Židům dostat potraviny, ošacení a finance, zajistit jim léky, zdravotní péči, pomoci jim vytvořit sociální a vzdělávací programy a v krajním případě najít způsob, jak by mohli uniknout z nebezpečí a emigrovat. Po 2. sv. válce pomáhal Joint přeživším holocaustu. Opatřil a distribuoval 300 milionů dolarů a do Evropy bylo posláno velké množství jídla, léků a dalších potřebných věcí, byla zorganizována armáda lékařů, sester, sociálních pracovníků, učitelů a organizátorů. V roce 1947 provozoval výbor 380 zdravotních středisek. Lékaři a sestry bojovali s epidemiemi, které se šířily v internačních táborech, v nichž téhož roku žilo na 230 000 lidí. Pro 137 000 dětí, zvláště v internačních táborech, zajišťoval kromě jídla a lékařské péče také vzdělání a rekonvalescenci.

1.3 Rodina Neufeldova v Brně

1.3.1 Židovské náboženské obce na Moravě po r. 1945

Podobně jako na Slovensku byli Židé označeni za nositele maďarizačního útlaku, byli zase Židé v Čechách a na Moravě označováni za nositele německého útlaku. Antisemitismus na Moravě byl v židovských kruzích vysvětlován především zažitým stereotypem Žida jako Němce. Poválečná šikana židovstva ze strany úřadů byla na Moravě podobná jako na Slovensku. Jak uvádí Blanka Soukupová ve své studii, přeživší holocaustu z Hranic byli například po osvobození internováni do tábora pro Němce, jenž měl kopírovat nacistické koncentrační tábory (Soukupová 2006, str. 186). V českých zemích vznikla těsně po válce Rada ŽNO a podařilo se obnovit 52 židovských obcí a řadu synagogálních sborů. Brzy se ukázalo, že ne všechny obnovené obce jsou schopny pracovat a došlo k reformám: v 50. letech se počet obcí ustálil na devíti a ke každé z nich bylo přiřazeno několik synagogálních sborů z menších měst. Většina těchto sborů se v průběhu let rozpadla. Z moravských židovských obcí tak nezbylo nic jiného než židovský hřbitov a spolu s národně židovskou Moravou zmizelo i moravské židovské němectví. V porovnání s Čechami měla Morava během války větší procentuální ztráty. V roce 1939 žilo na Moravě a ve Slezsku 25 659 Židů a v roce 1948 pouhých 3 941 (Pěkný, str. 638). Centrem Židů v ČSR se stala jednoznačně Praha.

Brněnská ŽNO zažila největší rozvoj v meziválečném období, počet členů se v roce 1938 pohyboval kolem 12 000. Z koncentračních táborů se jich vrátilo jen 670. Židé, kteří se vrátili, se snažili co nejdříve obnovit svůj náboženský život. Proto byl již v červenci ustaven výbor pro obnovu obce a 6. září 1945 došlo ke slavnostnímu znovuzasvěcení brněnské synagogy na Skořepce,³⁰ jež nebyla za války zničena. Prvními poválečnými předsedy byli v letech 1945–1961 Dr. Richard Spitz a 1961–1973 Rudolf Mandler. Navrácení zkonfiskovaných nemovitostí³¹ probíhalo velice zdráhavě a s obtížemi a ve většině případů se

³⁰ Byla postavena v letech 1934–1936 Ottou Eislerem ve funkcionalistickém stylu pro ortodoxní spolek Agudas achim. Je to jediný templ na Moravě a ve Slezsku, který je dnes v provozu. Viz přílohu Obr. 6, 7.

³¹ Mimo jiné pozemky a nemovitosti na Legionářské třídě, sportovní areál Makkabi na Riviéře, dům na Kolišti, starobinec na Štefánikově ulici, židovské gymnázium v Hybešově ulici.

neuskutečnilo. Naopak v padesátých letech byly objekty s konečnou platností vyvlastněny různými typy znárodnovacích akcí. Proto ŽNO v Brně musela být umístěna v pronajatých prostorách nejdříve v ulici Bašty, později v ulici Hybešova.

V celé republice byl po válce nedostatek duchovních, proto ta trocha kantorů a rabínů musela cestovat po celých Čechách a Moravě. Židovská obec v Brně usilovala v 50. letech o získání stálého rabína a kantora. Arnošt Neufeld za svého pobytu na vojně v Brně se o této skutečnosti dozvěděl a roku 1953 se o místo kantora ucházel Alexander, který byl přijat, a celá rodina Neufeldova se odstěhovala ještě v témže roce do Brna. Ve stejné době jako Alexander přišel do Brna i známý rabín Richard Feder.³² V roce 1953 získala tedy obec v Brně dvě zásadní osobnosti a tím se stala hned po Praze nejdůležitější židovskou obcí v tehdejší Československé socialistické republice (dále ČSSR). Ostatní ŽNO na Moravě vlivem stárnutí svých členů postupně zanikaly. V 50. letech byly ještě aktivně činné: ŽNO v Olomouci s předsedou Arnoštem Hirschem a kantorem Bertholdem Wolfem,³³ ŽNO v Ostravě s předsedou Jakubem Gronnerem a kantorem Isidorem Fleischerem, ŽNO v Kyjově s předsedou Oscarem Fischerem, synagogální sbor v Krnově s předsedou Zikmundem Eisnerem a pár dalších. Během 60. let však tato generace duchovních a představenstva vymřela a od července 1960 pokrývala ŽNO v Brně celý Jihomoravský kraj a rabín Feder a kantor Neufeld jezdili po celé Moravě. V roce 1962 byla ŽNO v Olomouci přeměněna na synagogální sbor,³⁴ kde do své smrti v roce 1966 působil kantor Alois Wellner. Tento synagogální sbor byl převeden pod ŽNO v Ostravě, a tak na Moravě zbyly pouze dvě obce v Brně a Ostravě a několik synagogálních sborů.

³² Narodil se 26. srpna 1875 ve Václavicích u Benešova. Po maturitě na akademickém gymnáziu v Praze pokračoval na Filozofické fakultě ve Vídni, kde získal doktorát filozofie, a souběžně na židovské teologické fakultě. Po sedmiletém studiu ve Vídni nastoupil své první rabínské místo v Kojetíně. Poté působil delší čas v Kolíně. V roce 1942 byl deportován do Terezína. Válku přežil z celé své rodiny sám. Po válce se vrátil do Kolína, kde pracoval až do zvolení oblastním rabínem moravskoslezských náboženských obcí v roce 1953. 19. dubna 1953 nastoupil do nového úřadu v Brně. Působil zde 17 let, navštěvoval moravské židovské obce a synagogální sbory, přednášel, učil a psal. V roce 1961 byl ustaven zemským rabínem Čech, Moravy a Slezka. Zemřel 18. listopadu roku 1970 ve věku 95 let a je pohřben na Židovském hřbitově v Brně. V roce 2002 mu byl prezidentem Václavem Havlem propůjčen Řád T. G. Masaryka.

³³ Před rokem 1942 působili v Olomouci tito kantoři: Karel Schlesinger, Arnold Stössler a Waldmann, po roce 1945: Berthold Wolf, Alois Wellner, Winter, Ing. Vilém Karpfen, Zigmund Deutsch. Víc však o těchto kantorech není dosud známo.

³⁴ Ke dni 1. dubna 1991 byla znovuobnovena samostatná ŽNO v Olomouci s oblastní působností pro okresy Olomouc, Šumperk, Jeseník, Bruntál a Přerov.

1.3.2 Postavení Židů v komunistickém režimu ČSSR

Hned po 2. světové válce podporovali mnozí přeživší šoa komunismus. U většiny z nich to bylo z vděčnosti sovětské armádě, že porazila německý fašismus a osvobodila je z koncentračních táborů. Mnozí prodělali hlubokou deziluzi a probudili se z omylu hned v 50. letech, jiní až v srpnu 1968. V březnu 1948, tedy měsíc poté, co se komunisté ujali moci, ujišťoval ministr vnitra Václav Kopecký, že nový režim má zájem na tom, aby náboženská, občanská a společenská práva Židů byla respektována. Dne 1. listopadu 1949 byl přijat nový zákon o náboženských společnostech, který radikálně změnil administrativní a finanční strukturu všech náboženských obcí: ŽNO podléhaly státnímu církevnímu úřadu, jemuž bylo nadřazeno příslušné oddělení Ústředního výboru Komunistické strany Československa (dále KSČ), a placení funkcionáři ŽNO se stali státními zaměstnanci. Úřady se v počátcích nevměšovaly do náboženských akcí a do oslav vysokých židovských svátků, avšak účast na těchto aktivitách byla pečlivě sledována a pro členy KSČ mohla působit potíže v další kariéře. Postupně se Rada židovských obcí, podobně jako jiné instituce, stávala z velké části nástrojem politické moci. V obcích však působila vždy v různých funkcích řada lidí, kteří s komunistickým režimem nespolupracovali nad únosnou míru a kteří v těžkých podmínkách pomohli uchovat kontinuitu židovského náboženství a kultury (Pěkný, str. 355).

Ještě v roce 1948 podporovala ČSSR vojensky vznik státu Izrael a vystěhovalectví československých Židů. Když však Sovětský svaz ztratil možnost ovlivnit politiku Izraele skrz levicové hnutí po volbách v lednu 1949, navázala sovětská politika pro-arabské stanovisko, začala antisemitskou propagandu a sionismus označovala za buržoazní nacionalismus. Antisionistická kampaň vrcholila v politických procesech 50. let, z nichž nejznámější je Slánského proces.³⁵ Byla to první oficiální protižidovská propaganda po 2. světové válce. Situace byla pro Židy velmi napjatá, a proto se vedení ŽNO muselo všemožně snažit neprovokovat a přežít. Jak si všímá Alena Heitlingerová ve své studii Ve

³⁵ Rudolf Slánský, tajemník Komunistické strany, a 10 spoluobžalovaných (všichni vysocí straničtí funkcionáři židovského původu) byli obviněni ze sionistického spiknutí a z židovských sklonů ke zradě socialismu a československého národa. Prokurátor se během procesu ponižujícím způsobem zmínil o židovském původu obžalovaných, zdůrazňoval jejich ziskuchtivost a kosmopolitismus. Všichni byli odsouzeni k trestu smrti.

stínu holocaustu a komunismu, obzvláště zajímavé bylo směšování náboženské a politické terminologie některých oficiálních prohlášení oddanosti a podpory socialistického systému. „Židovští představitelé byli někdy velmi kreativní ve své aplikaci orwellovského ‚newspeaku‘ na tradiční náboženské jevy.“ (Heitlingerová, str. 35). Heitlingerová uvádí jako příklad také proslov rabína Federa ze sjezdu delegátů ŽNO z prosince 1959, který „[...] v závěru svého projevu příliš zdůrazňoval náboženské tradice židů a nutnost jejich zachování dnes. Na starozákonních proroctvích se snažil dokázat, že židovské náboženské zásady mají socialistický charakter a že vlastně židé byli prvními socialisty již před dvěma tisíci lety. Tento fakt by prý měla uznat naše vláda a tak židy posuzovat.“³⁶ (Heitlingerová, str. 36).

V 60. letech došlo k uvolnění postoje Komunistické strany k židovské komunitě. Židovské záležitosti se staly legitimními veřejnými tématy a díky tomu mohlo vyjít i pár knih židovských autorů, natočilo se několik filmů s tematikou holocaustu, pořádaly se vzdělávací a kulturní akce pro židovskou mládež apod. Tuto příznivou atmosféru však zničil rok 1968 a s ním nastalé období normalizace. Postavení Židů v ČSSR se podobalo situaci v 50. letech. Obnovil se opět státem podporovaný antisemitismus, což mimo jiné dokládá tajný program Ministerstva vnitra zvaný Pavouk, který byl zahájený v červenci 1972. Jeho cílem bylo sledování československých Židů a vytvoření kartotéky každého z nich. Oficiálním důvodem se stala nutná bdělost Komunistické strany proti nepřátelskému sionismu. Možným reálným důvodem této akce bylo zastrašení Židů mnohokrát předvolávaných na kádrový výslech.

1.3.3 Alexander jako vrchní kantor brněnské ŽNO

Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, dozvěděl se Arnošt při svém pobytu na vojně v Brně, že tamější ŽNO hledá kantora. O toto místo se ucházel Alexander, byl přijat a celá rodina se roku 1953 odstěhovala do Brna. Alexander byl zaměstnán na ŽNO v Brně jako vrchní kantor celých 30 let.³⁷ Za jeho působení se konaly pravidelné bohoslužby od neděle do čtvrtka v brněnském

³⁶ Z dopisu datovaného 16. 12. 1959, zaslaného Oddělením pro církevní záležitosti ministerstva školství a kultury Oddělení ideologie a propagandy sekretariátu Ústředního výboru komunistické strany.

³⁷ Viz přílohu Obr. 10. Je zajímavé, že v jeho úmrtním listě stojí, že byl dělníkem.

Domově odpočinku na ulici Dimitrovova 54 a v pátek, v sobotu a o vysokých svátcích v synagoze na Skořepce.³⁸ Ve všední dny vykonával na obci administrativní práce a mimo bohoslužeb vedl pohřební obřady v Česku i na Slovensku. Jak dokládá Věstník židovských náboženských obcí v Československu, založil Alexander v roce 1955 v synagoze chrámový sbor. „V sobotu dne 10. prosince 1955 jsme měli slavnostní chanukovou bohoslužbu, která velmi potěšila četné účastníky. Při této příležitosti působil poprvé nově zřízený chrámový sbor, který nacvičil pan vrchní kantor Neufeld. Skládá se z pěti žen a pěti mužů, ale v naší malé akustické synagoze se plně uplatnil. Měli jsme z něho opravdu radost. Doufáme, že se brzy přihlásí další členové.“³⁹ Na této tryzně a ještě pak jednou v roce 1956 doprovázela na harmonium Alexandra s Arnoštem a zmíněný sbor Anna Hanusová (roz. Flachová),⁴⁰ která vzpomíná: „To jsem si sedla k tomu harmoniu a tvořila jsem v té stupnici, v jaké on zpíval. Tak jsem tvořila ty akordy a ten doprovod jsem si vymyslela. [...] On měl krásnej hlas, měl vrchy a měl spodky, měl úžasnej rozsah.“ (rozhovor s Annou Hanusovou, 20. 11. 2009). Poté měl Alexander jako dlouhodobého korepetitora na tryzny a jiné akce mimo synagogu⁴¹ Vladimíra Havlíka, který byl stálým varhaníkem v brněnské katedrále sv. Petra a Pavla. Protože byl Alexander jeden z posledních znalců předválečné tradice chazanutu a měl navíc školený hlas, byl váženým kantorem po celém Československu. To dokládá zmínka ve Věstník židovských náboženských obcí v Československu z roku 1958: „Dne 1. října tohoto roku slaví vrchní kantor naší náboženské obce p. Alexander Neufeld své 60. narozeniny. Blahopřejeme jubilantu a připojujeme zároveň přání, aby ještě dlouhá léta mohl vykonávat svou funkci v dosavadní svěžesti a lesku svého hlasového fondu. Doufáme, že i v budoucích letech bude přispívat k důstojnému průběhu našich bohoslužeb a jiných pořadů, k nimž v Brně i jinde pro svůj skvělý výkon bývá přizván.“⁴²

³⁸ Bohoslužby mimo Prahu. In: Věstník židovských náboženských obcí v Československu 2/1955, str. 6.

³⁹ Zprávy z obcí: Brno. In: Věstník židovských náboženských obcí v Československu 1/1956, str. 11.

⁴⁰ Jako dítě hrála v Terezíně v opeře Brundibár. Po návratu do Brna pedagožka zpěvu a klavíru na JAMU. Žila v Číně, v Libanonu, v Austrálii. Matka slavného dirigenta Tomáše Hanuse.

⁴¹ Na židovské svátky se v synagoze na varhany nehrálo. Viz kapitolu č. 2.1.2.

⁴² Zpráva z obcí: Brno. In: Věstník židovských náboženských obcí v Československu 10/1958, str. 12.

Alexander jako vrchní kantor si k sobě v Brně brával Arnošta jako pomocného kantora,⁴³ kterého začal postupně chazanut učit. Jak vzpomínal Juraj, Alexander byl doslova „studnice nových melodií“, a i když ani Arnošt ani Juraj neměli narozdíl od otce žádné hudební vzdělání a neuměli dokonce ani noty, učili se vše od Alexandra. Na svátky a při různých příležitostech se zpívalo i doma, takže řada starých židovských náboženských melodií se oběma synům vštípila do paměti. Na vysoké židovské svátky zpívali v synagoze všichni tři trojhlasně. Vytvořili tak již neopakovatelnou a v evropském měřítku po druhé světové válce ojedinělou scénérii zpěvu židovských liturgických písní otce se svými syny. Podle pamětníků byl tento zpěv vždy hlubokým a dojemným zážitkem. V 60. letech byli Neufeldovi dokonce osloveni Brněnským rozhlasem, aby pro něj 21. 3. 1967 nazpívali pár synagogálních zpěvů. Vznikla tak unikátní profesionální nahrávka otce a synů Neufeldových, na níž je možno slyšet Ovinu Malkejnu, El mole rachamim a Jehi rucaun.⁴⁴ Na varhany hrál Vladimír Havlík.

Alexander se svou ženou Katarinou spolu zůstali v Brně až do konce života.⁴⁵ Katarina pracovala v Pramenu ve studené kuchyni a poté ve výrobně smažených brambůrek. Zemřela 4. 5. 1980⁴⁶ a je pochována na židovském hřbitově v Brně – Židenicích. Alexander Neufeld zemřel 31. května 1983. V úmrtním listě je jako příčina smrti uvedena hypertrofie prostaty. Pohřeb se konal 5. června 1983⁴⁷ na židovském hřbitově v Brně, kde je také pochovaný. V Alexandrově nekrologu je psáno: „Alexander Neufeld byl nejstarším naším duchovním v ČSR. Po celá léta si získal velikou oblibu u všech souvěrců, kterým věnoval všechn svůj čas, znalosti a vědomosti. U příležitosti vysokých svátků a tryzen nikdy neopomněl modlit se o zachování toho nejvyššího míru.“⁴⁸

⁴³ Každá židovská obec před válkou měla dva kantory: vrchního a pomocného. Viz kapitolu č. 2.1.3.

⁴⁴ Viz kapitolu č. 2.3.2.

⁴⁵ Viz přílohu Obr. 13.

⁴⁶ Na webových stránkách ŽOB v sekci Vyhledávání zemřelých je uvedeno chybné datum úmrtí 4. 5. 1985.

⁴⁷ Toto datum je uvedeno v Alexandrově nekrologu (Za Alexandrem Neufeldem. In: Věstník židovských náboženských obcí v Československu 7/1983, str. 2). V úmrtním listě je však uvedeno datum pohřbu 12. června 1983. Vzhledem k datu úmrtí je pravděpodobnější datum 5. června 1983.

⁴⁸ Za Alexandrem Neufeldem. In: Věstník židovských náboženských obcí v Československu 7/1983, str. 2.

1.3.4 Arnošt jako kantor a předseda brněnské ŽNO

Arnošt pracoval po vojně v Kovomatě v Brně a protože měl obchodnický talent a práce ho bavila, stal se později vedoucím prodejny Kovomatu na Minoritské ulici. Arnošt se 23. října 1954 oženil s Bedřiškou Burgmannovou (nar. 17. 1. 1935 v Brně), jež byla židovského původu, ale toto manželství nefungovalo a záhy došlo k rozvodu. Arnošt se podruhé oženil 23. dubna 1959 s Evou Voženílkovou (nar. 28. září 1933 v Mladé Vožici u Tábora).⁴⁹ Alexander Neufeld a jeho žena se sňatkem moc nesouhlasili, protože Eva nebyla Židovka. Chodila však na konzultace a výuku k rabínu Federovi a časem konvertovala k židovství. Protože Arnošt s Evou bydleli ze začátku s Arnoštovými rodiči, mohla se Eva naučit všem židovským zvykům a dodržování košer stravování. Eva pracovala jako účetní v textilu. Roku 1959 se jim narodila první dcera Kateřina, a jelikož pro ně bylo bydlení v jedné místnosti s dítětem v bytě rodičů těsné, přestěhovali se roku 1963 do vlastního bytu na Rybářské ulici. V roce 1967 se jim narodila druhá dcera Zuzana. Když už Arnošt s Evou bydleli se svými dětmi sami, začali dodržovat částečně i křesťanské svátky. Eva Neufeldová vzpomíná: „[...] Dodržovaly a slavily se všechny židovské svátky, ale vzhledem k době, v jaké jsme žili – tzn. komunismus – se postupně, hlavně také s ohledem na děti, aby na ně ve škole třeba nějak nekoukali, začaly slavit i křesťanské svátky, např. židovský Pesach – křesťanské velikonoce apod.“ (rozhovor s Evou Neufeldovou, 8. 4. 2009).

Arnošt měl hluboký vztah se svým otcem. Chodil s ním pravidelně v pátek a v sobotu předzpívat do synagogy a podle formulace Evy Neufeldové se stal doslova jeho „pravou rukou“. Už bylo zmíněno, že Arnošt neměl žádné hudební vzdělání a jeho zpěv byl ze začátku amatérský, ale postupem času se velmi zlepšil. Nechal si od otce nahrát pár synagogálních melodií a podle těchto nahrávek se učil.⁵⁰ Eva také vzpomíná, že se Arnošt velmi zajímal o opery, měl doma nespočet nahrávek, a když slyšel pár taktů, hned věděl, z jaké opery daný

⁴⁹ Viz přílohu Obr. 12.

⁵⁰ Snažila jsem se tyto nahrávky najít, ale nikdo z rodiny a z pamětníků neví, kde by mohly být.

úryvek je. Od 70. lech 20. století přebíral Arnošt postupně vedení náboženských obřadů na ŽNO v Brně.⁵¹

V roce 1973 se stal Arnošt Neufeld předsedou brněnské obce, jež v té době sídlila na Hybešově ulici č. 14 a měla jen několik zaměstnanců. „To byly takový skromný podmínky. Auto žádný, když se někam jelo, tak se jelo osobním autem pana Neufelda [Arnošta]. Samozřejmě všechno se to změnilo po tom roce 1989.“ (rozhovor s Jaroslavem Klenovským 20. 11. 2009). Protože měl Arnošt vedle předsednictví ještě civilní zaměstnání jako vedoucí domácích potřeb, byl časově omezen. Po Alexandrově smrti v roce 1983 navíc převzal funkci vrchního kantora. O rok později roku 1984 odešel však do důchodu a snažil se dělat pro obec maximum. Na to, jak se Arnošt jako zástupce ŽNO dokázal poprat s komunistickým režimem, vzpomíná Jaroslav Klenovský⁵² takto: „Je potřeba říct, že pan Neufeld tím, že byl předsedou, tak de facto na něj se hrnuly všechny ty hromy a blesky, které on musel snášet, ten tlak těch okresních církevních tajemníků a krajského církevního tajemníka. Samozřejmě potom, po převratě, [...] leckdo mu mohl vyčítat, že s nimi jako spolupracoval, ale on nemohl jinak, on prostě musel a jak říkám, na něho to všechno padalo a on nesl tu zodpovědnost, takže já jak ho znám z těch jednání, tak vystupoval vždycky naprosto korektně a zastával zájmy židovské obce a nějak těm církevním tajemníkům nepodlízal, ale museli jsme s nima vyžít. [...] Oni samozřejmě ti okresní tajemníci byli v každém tom okrese trochu jinačí, s někým se dalo vyjít líp s někým hůř, ale v principu jsme s nima museli vycházet, jo. My jsme po nich chtěli dotace na opravu hřbitovů, takže nějak jsme museli.“ (rozhovor s Jaroslavem Klenovským 20. 11. 2009).

1.3.5 Situace po převratu r. 1989

Po roce 1989 se situace podstatně změnila. Obec získala do svého vlastnictví několik málo budov z dřívějšího rozsáhlého majetku (včetně svého původního

⁵¹ Viz přílohu Obr. 9.

⁵² Jaroslav Klenovský (nar. roku 1954 v Brně) absolvoval architekturu na VUT v Brně. Židovskou tematikou se systematicky zabývá od roku 1980, kdy jako zaměstnanec památkového ústavu začal spolupracovat s ŽNO v Brně. Je autorem minimálně dvaceti monografií měst a obcí zaměřených na památky židovské kultury. Projektuje rekonstrukce synagog a je autorem urbanisticko-architektonických studií židovských čtvrtí a center měst. Od roku 1993 pracuje pro ŽOB.

sídla na tř. Kpt. Jaroše 3), zrodila se nová naděje na poli náboženském i společenském, spousta lidí (zejména mladých) se zbavila obav a strachu a začali chodit do synagogy a na obec a mnozí, jež stáli doposud mimo, si začali uvědomovat svou židovskou identitu. Roku 1991 byla Rada židovských náboženských obcí přeměněna na Federaci židovských obcí (dále FŽO), která v 90. letech rozhodla o přejmenování českých a moravských ŽNO na židovské obce. Důvod byl jednoduchý: židovské (náboženské) obce nikdy neměly v programech jen náboženskou činnost, ale plnily též kulturní, sociální a sportovní funkci, dále obranu proti antisemitismu, udržování památek zavražděných apod. Navíc náboženskému pojetí odpovídalo zanedbatelné množství členů. I když formálně šlo nadále o náboženské organizace, změna názvu byla logickým odrazem skutečnosti. Obec v Brně se tedy dodnes oficiálně nazývá Židovská obec Brno, a jak stojí v jejích stanovách: „Židovská obec Brno podle zákona č. 3/2002 Sb. (zákon o církvích a náboženských společnostech) v platném znění zapsaná v Rejstříku církevních právnických osob Ministerstva kultury ČR pod názvem ‚Židovská obec Brno‘ (dále jen ŽOB), IČO 49465473, sdružuje občany ČR i cizí státní občany žijící v ČR a hlásící se k židovskému vyznání, národnosti nebo původu [...]“⁵³

V roce 1993 nebyl Arnošt Neufeld poprvé po mnoha letech zvolen předsedou a vykonával pouze funkci vrchního kantora. Jeho následovníky jako úřadující místopředsedové byli zvoleni Tomáš Tieber a Richard Klauda. Od roku 1998 byl předsedou Petr Weber a dnes je jím Pavel Fried. Po převratu vznikla uvnitř židovské komunity jak v Praze, tak v Brně zvláštní situace: vnější konflikty se stranickou a státní administrativou, charakterizující komunistickou éru, brzy nahradily konflikty interní – uvnitř židovské komunity kolem náboženství (ortodoxní či liberální orientace), programů sociální péče a správy čerstvě restituovaného majetku (Heitlingerová, str. 174). Po roce 1989 se v Praze rozvinula celá škála judaistických směrů, jež nějakým způsobem sjednocovala a sjednocuje FŽO v čele s vrchním zemským a pražským rabínem Karolem Efraimem Sidonem (od roku 1992). Ten zastává ortodoxní judaismus, který však v českých zemích nemá velkou tradici. Mnohým nevyhovuje ortodoxní

⁵³ <http://www.zob.cz/?q=cs/node/158> (8. 3. 2010).

ritus a vyznávají liberálnější nebo ještě radikálnější směr judaismu (Seidlová 2009, str. 10). V Praze byla a je situace mnohem složitější⁵⁴ než v Brně, ale ani Brno těmto konfliktům neuniklo. Jako dobrý příklad vzniklého problému, který se týkal také Arnošta Neufelda, nám poslouží analytické terénní poznámky antropoložky Veroniky Seidlové, jež prováděla výzkum v pražských subkomunitách:

„Pokud zrovna nezpíval v synagoze, byl kantor ‚první generace‘ (tj. té, která přežila holocaust) naprosto v ničem k nerozeznání od zbytku československé populace. Možná jen odmítl chlebíček se šunkou a nedal si vepřo-knedlo-zelo. Byl sice už v důchodu, ale profesí byl původně operním zpěvákem, i když úplně nejdřív – před válkou - vystudoval práva a hrál jazz. Teď, když si ve volném čase nepřivydělával zpěvem v komorním filharmonickém sboru, oblékl si hladce oholen pólové tričko a šel si zahrát tenis. Dnešní kantor je mladý, zástupce tzv. ‚třetí generace‘. Studuje hebraistiku. Zpívat moc neumí a nikdy se to ani neučil. Na bradě si pěstuje řídké vousy a dlouhé pejzy si uhlazuje přes den za uši. Pokud není šábés a nevede bohoslužbu, oblékne černý oblek, nasadí jarmulku a na ni černý klobouk, sedne na staré kolo vybrané záměrně a velice pečlivě v bazaru, do otlučeného koženého kufříku na nosiči uloží vedle modlitební knížky laptop a vydá se tahat za provázky loutky v divadle pro turisty. Když si nestihne doma uvařit, tak se po cestě staví na košer oběd v jídelně židovské obce anebo v restauraci, kde občas dohlíží na dodržování kašrutu (pravidel rituální čistoty). Pokud mu to časově nevyjde, tak raději nejí vůbec. Navíc, zatímco československý kantor ‚první generace‘ byl vždy synem židovských rodičů, kantor ‚třetí generace‘ je často konvertita.“ (Seidlová 2009, str. 9–10).

Svět duchovních tzv. první generace (do které by v našem případě patřil Arnošt Neufeld) a tzv. třetí generace na sebe narazil i v Brně. Tato situace nastala

⁵⁴ V Praze je v současné době sedm subkomunit: 1) ortodoxní: konající bohoslužbu o svátcích a šabatech ve Staronové synagoze, ve všední dny ve Vysoké synagoze, 2) ortodoxní v Jeruzalémské (bývalé Jubilejní) synagoze, která však původně byla místem, kde se ještě do poloviny 90. let částečně uplatňovalo spíše méně ortodoxní až reformní pojetí předválečného ritu, 3) ultra-ortodoxní, entuziastická skupina Chabad s modlitebnou v Pařížské ulici, 4) konzervativní skupina Bejt Praha složená převážně z cizinců konající bohoslužby ve Španělské synagoze, 5) Od Bejt Praha odštěpená konzervativní skupina Masorti, která vede svoje bohoslužby v jednom ze sálů pražské židovské obce v Maiselově ulici, 6) liberální skupina Bejt Simcha s modlitebnou v Mánesově ulici, 7) Židovská liberální unie s modlitebnou v Dlouhé ulici (Seidlová 2009, str. 10).

koncem 90. let 20. století a počátkem 21. století, v době, kdy začal být Arnošt s přibývajícím věkem nemocný a do Brna byl povolán mladý ortodoxní rabín, který vystudoval v Izraeli. Byl to střet starého židovského světa, jenž se během staletí vyvíjel a svým způsobem i asimiloval, se světem novým, který teprve nabývá zkušenosti, bez výjimky se snaží dodržovat všechny micvot a začíná takříkajíc „od začátku“.⁵⁵ Židovské předválečné tradice a náboženský život byl bohužel 2. světovou válkou násilně přerušen či zničen a co se nezničilo za války, zničil komunismus, a když ne komunismus, tak emigrace či asimilace, až zde zůstalo jen pár jedinců, kteří se snaží zachránit, co se dá. Proto jsou duchovní této třetí generace jedinou nadějí dalšího vývoje židovského náboženského života a zachování tradic. I Arnoštovým přáním bylo, „[...] aby ta židovská tradice a hlavně ty židovské zvyklosti trošičku to židovství bylo, aby naše děti se vracely k našim předpisům, k naší Tóře a aby se dostávaly do zaslíbené země do Izraele. To je snad náš jediný cíl a to by bylo naše štěstí. A já věřím Pánu Bohu, že židovství celkem nevyhyne a že ta doba přijde, že ty krásný zvyklosti, který jsme měli v našich rodinách, že budou pokračovat.“ (rozhovor s Arnoštem Neufeldem, 9. 7. 1996).

Arnošt stál u zrodu hudebního uskupení Nový Jeruzalém (Arnošt a Juraj Neufeldovi, Milada Sedláčková, Michaela Záhorská – zpěv a Eva Kopřivová – housle a klávesy), který byl spojením Židů s křesťany, spolupracoval se smíšeným sborem Kantila, jenž se stal pravidelným hostem brněnských vzpomínkových tryzen a zapojoval se do řady významných projektů, díky čemuž byl často zván na různá místa v ČR i v zahraničí. Například v 90. letech došlo k renovaci řady moravských synagog (Mikulov, Břeclav a další) a při této příležitosti byly organizovány koncerty, jejichž výtěžek byl použit na další renovace. Na těchto koncertech vystupovali i bratři Neufeldovi společně s dnes slavným vídeňským kantorem Shmuelem Barzilaiem. Dalším projektem, na kterém se Arnošt podílel, byl Židovská Morava – Židovské Brno probíhající

⁵⁵ Jako dobrý příklad rozdílného přístupu první a třetí generace bych uvedla následující příběh: v dubnu 2009 jsem se na ŽOB zúčastnila sederové večere při příležitosti svátku Pesach, kterou vedl stávající kantor ŽOB Luboš Smělý, představitel třetí generace. Celá sederová večere se všemi předepsanými náležitostmi trvala kolem tří hodin. Od pamětnice Arnošta Neufelda, která se mnou seděla u stolu, jsem se dozvěděla: „Za starýho pána to trvalo hodinku.“ (myslela Arnošta Neufelda).

v letech 2000–2001. Těžištěm byla výstava v Domě umění města Brna, na níž se nabalovaly doprovodné akce jako koncerty, divadelní představení, mezinárodní vědecké sympozium, televizní dokument včetně rozhovorů s moravskými rodáky židovského původu a série přednášek. V rámci projektu si Arnošt zazpíval i se světoznámým tenoristou z New Yorku Josephem Malowanym a vystupoval v Bruselu, Luxemburgu a v Paříži, kde byla výstava také prezentována. V roce 2002 dokončil režisér Arman Mastroianni svůj známý film Prsten, jehož některé scény byly natáčeny v Boskovicích a kde je možné vidět a slyšet Arnošta Neufelda v jedné krátké scéně v roli oddávajícího. V témže roce byl Arnošt požádán Českým Rozhlasem 3 Vltava ve spolupráci s ŽMP o nazpívání některých židovských liturgických zpěvů a vysílal je v pořadu Judaismus a křesťanství v hudbě. Kvůli vysokému věku Arnošta musel tento pořad dokončit mladý izraelský rabín Jehuda Ješarim, který v té době působil v Praze. Arnošt byl otevřený besedám s ostatními náboženstvími, což dokládá skutečnost, že byl několikrát pozván do spolku Unitaria Brno, jež vychází z liberálního pojetí křesťanství, hinduismu, jógy, buddhismu i jiných duchovních směrů, nebo do České křesťanské akademie v Jihlavě, aby například dne 21. 11. 2001 přednášel o judaismu.⁵⁶ Arnošt se velmi rád vracel do Žiliny. Jezdil tam příležitostně sloužit pohřby a společně s Jurajem pravidelně zpívat na tryzny.

Arnošt Neufeld začal mít s rostoucím věkem stále větší problémy se zdravím, zejména se srdcem, a koncem roku 2003 skončil s kantorskou funkcí. V časopise Kachol Velavan v lednu 2004 stojí: „Dlouholetý kantor ŽOB a bývalý předseda obce Arnošt Neufeld (1926) požádal představenstvo, aby zejména s ohledem na zdravotní problémy nemusel počínaje příštím rokem vykonávat povinnosti chazana v plné šíři a na základě pracovního úvazku jako doposud. Představenstvo vyslovilo pochopení a porozumění pro uváděné důvody a souhlasí s nimi. Jednoznačně byla vyzdvižena obětavost, oddanost tradicím, hluboký cit, přirozená, byť formálním studiem nepotvrzená znalost liturgie, vrozená muzikálnost – což vše provází více než třicetileté působení A. Neufelda ve službách a ve prospěch brněnské kehilah.“⁵⁷ Arnošt dostal počátkem roku 2005 infarkt, upadl do komatu a již se neprobudil. Zemřel 16. února 2005 ve

⁵⁶ www.ckaji.cz (2. 3. 2010).

⁵⁷ Představenstvo ŽOB: Arnošt Neufeld završuje. In: Kachol Velavan 1/2004, str. 1.

věku nedožitých 79 let. Rozloučení na židovském hřbitově v Židenicích se konalo 27. února 2005. Účast byla veliká, což je důkazem, že Arnošt patřil k velkým osobnostem židovské společnosti.

1.3.6 Juraj a Tomáš jako nositelé rodinné tradice

Juraj (v ČR zvaný Jiří) pokračoval v roce 1953 v Brně na Průmyslové škole na Sokolské, ale toto studium mu nevyhovovalo, proto se vyučil v Královopolské strojírně mědikovcem-potrubářem, kde po svém vyučení pracoval až do důchodu (1998). Kolem roku 1956 odešel na vojnu do Prahy, kde začal s hudební činností v oblasti populární hudby. Díky jeho krásnému sametovému hlasu se stal ještě na vojně zpěvákem v tzv. Havajské skupině. Juraj vzpomíná: „Totiž to tam sloužil mimo mě ještě nějaký Slávek Bureš a on byl z Brna a tady měl Havajskou skupinu v Brně. [...] No potom, když jsem se vrátil z vojny, tak jsem jaksi, řeknu to tak vulgárně trošku, obrážel čaje. Obyčejně tam na těch čajích bylo okýnko hostů. Mohli si zazpívat s kapelou a takovým způsobem jsem se dostal ke kapele Juraje Grosse. Juraj Gross byl v BROLNU - Brněnský [rozhlasový] orchestr lidových nástrojů. On měl [ještě další] kapelu a sháněl zpěváka a takovým způsobem jsem se k němu dostal a dobře, musím říct, minimálně 10 let jsem s nima zpíval.“ (rozhovor s Jurajem Neufeldem, 28. 11. 2008). Juraj Neufeld s kapelou Juraje Grosse zpíval tehdejší populární hity od Karla Gotta, Karla Hály a dalších. Vystupovali často v tehdejších nejlepších brněnských lokálech, jakými byly Rozmarýn, Slovan a Legie.⁵⁸ V Rozmarýnu se také seznámil se svojí druhou ženou Danou, roz. Uličníkovou, s níž měli svatbu 31. prosince 1966. Mají spolu dva syny – Tomáše (narozen roku 1965 v Brně) a Davida (narozen roku 1972 v Brně).

Juraj s židovstvím nebyl nikdy tak spjat jako Arnošt.⁵⁹ Důvodem by mohlo být, že Jurajovy vzpomínky sahají teprve do válečného a poválečného období, kdy již židovství bylo něčím téměř zakázaným, a Juraj nezažil tu přívětivou dobu před válkou, na níž rád vzpomínal Arnošt. Mnoho synagogálních zpěvů však znal a po Alexandrově smrti chodil zpívat Arnoštovi na vysoké svátky do synagogy druhý

⁵⁸ Viz přílohu Obr. 11.

⁵⁹ Viz přílohu Obr. 8.

hlas.⁶⁰ Pokračovali tak v rodinné tradici dál a dnes v ní Juraj pokračuje se svým synem Tomášem (i když už ne na duchovní rovině).⁶¹

Tomáš se začal chazanské melodie postupně učit po Arnoštově smrti. Stejně jako Juraj a Arnošt je Tomáš bez hudebního vzdělání a neumí noty. Juraj natočil v roce 2007 CD se synagogálními zpěvy,⁶² kde zpívá Tomáš s Jurajem první společný dvouhlasý zpěv Avinu malkeinu. Ani Juraj ani Tomáš však nevykonávají funkci chazana, nýbrž zpívají příležitostně na tryznách, koncertech a dalších akcích, kam jsou jako příslušníci slavné rodiny Neufeldových zváni. Po Arnoštově smrti jezdí také oba každoročně zpívat na tryznu do Žiliny. Tomáš Neufeld začal v roce 2008 navštěvovat nově vzniklou Pražskou školu synagogálního zpěvu a liturgie.⁶³ Tomáš Neufeld se tak stal nadějí, že bude dalším nositelem rodinné tradice a židovské melodie zpívané na našem území před válkou nebudou zapomenuty. Jak s tímto rodinným dědictvím naloží a zda se stane skutečným kantorem⁶⁴ jako Alexander a Arnošt, ukáže čas.

⁶⁰ Viz přílohu Obr. 14.

⁶¹ Viz přílohu Obr. 15.

⁶² Neufeld, Juraj – Neufeld, Tomáš. Studiová nahrávka, Brno 2007.

⁶³ Viz kapitolu č. 2.1.6.

⁶⁴ Tomáš je židovského původu pouze po otci, a protože se podle halachy židovství dědí po matce, musel by podle ortodoxie vykonat konverzi. Většina reformních obcí uznává židovství i po otci, proto by se mohl stát kantorem v některé reformní židovské obci. V případě ŽOB musí mít její člen alespoň jednoho židovského prarodiče podle halachy.

2 ŽIDOVSKÁ LITURGICKÁ HUDBA

Židovská liturgická hudba neboli také synagogální hudba či chazanut je hudba používaná při židovské bohoslužbě. V židovském náboženském světě se také můžeme setkat s pojmem zemirot, což jsou židovské paraliturgické zpěvy zpívané mimo synagogu nejčastěji v rodinném či přátelském kruhu například při šabatové večeři. Některé liturgické zpěvy byly natolik oblíbené, že se z nich časem staly zemirot. Jak již vyplývá z názvu kapitoly, zaměřím se v této části práce na židovskou liturgickou hudbu tedy chazanut.

2.1 Historický vývoj

Židovské zpěvy byly předávány pouze ústní tradicí, proto nemáme dochované žádné zprávy o provozovaných nápěvech, stupnicích ani rytmech, jak nám je zanechali například řečtí učenci. Z toho důvodu při studiu hudby ve starém Izraeli musíme vycházet z tehdejších sousedních zemí. Faktem je, že v hudbě Izraelců je možné najít společné elementy s hudbou Palestinců, Egyptanů, Fénicianů, Babyloňanů či Asyřanů. V Egyptě měly například náboženské melodie sílu podmanit si lidský chtíč a očistit ducha, přičemž tento účinek byl připisován bohům. Jejich zpěvy byly považovány za svaté a neměnné a Egyptané proto nepřijímali nápěvy z cizích zemí. Hebrejská hudba přejala právě z Egypta nejvíce výrazových prostředků a hudebních nástrojů, jako byl aulos, nabla, kithara nebo sistrum. Druhým největším zdrojem izraelské hudby byly asyrské a babylonské zpěvy, jež byly v podstatě podobné těm egyptským. Narozdíl od Egypta nepoužívali ale v tak hojné míře hudební nástroje, kladli větší důraz na zpěv a v nejrozvinutějších hymnech uplatňovali responsoriální formu přednesu. Ačkoliv by se dalo čekat, že kvůli etnické a geografické blízkosti bude izraelská hudba nejvíce podobná s fénickou, jednalo se o největší kontrast. Fénická hudba byla velmi bujará, pro zábavu, působící na smysly, s velkým užitím perkusí a participací žen. Díky tomu byla fénická hudba pověstně nemorální.

2.1.1 Hudba v prvním Chrámu

První židovský Chrám v Jeruzalémě nechal podle přání praotců postavit král Šalamoun (970–931 př. o. l.). Proto bývá často označován jako Šalamounův chrám. Bylo to místo, kde se Bohu přinášely zvířecí oběti, aby bylo dosaženo božího odpuštění a milosti. Zde se dá mluvit o prvním bohoslužebném židovském rituálu. Hudba se stala neoddělitelnou součástí liturgie a jejím prováděním byli pověřeni potomci kmene Levi zvaní levité. Podle Bible byla židovská liturgická hudba nejen vokální, ale i instrumentální. Během bohoslužby nemohly chybět dva nejdůležitější strunné nástroje - nevel⁶⁵ a kinnor⁶⁶ a

⁶⁵ V Řecku zvaný nabla. Viz přílohu Obr. 16.

⁶⁶ Hebrejský název pro lyru. V Bibli je zmíněno, že král David hrál na kinnor, proto je tento nástroj často nazýván Davidova harfa a byl považován za národní nástroj Izraele. <http://en.wikipedia.org/wiki/Kinnor> (20. 3. 2010). Viz přílohu Obr. 17.

nejvýznamnější dechový nástroj šofar.⁶⁷ Ten vyluzoval tóny přibližující se našemu c-g-c nebo dalším variantám intervalů 1-5-1, 5-8-8, 1-4-8. Bible určovala hraní dlouhých tónů jako tekia a krátkých jako terua. V nenáboženském životě byl šofar užíván k různým signálům a oznámením, v náboženských ceremoniích se během staletí zvyk troubení na šofar vysvětloval různě: jako prostředek volání k Bohu a upomínání ho na povinnosti vůči jeho lidu, probuzení Boha z jeho spánku, připomínání závazků židovskému lidu vůči Bohu apod. Šofaru byla také přisuzována magická síla vystrašující zlého ducha a pomáhající lidem v boji se zlem. Podle Bible bylo troubení na šofar určeno též samotnému Bohu, který tím zažene všechny nepřátele a shromáždí rozptýlené zbytky Židů do jeho svatyně. Po zničení druhého Chrámu byla tato funkce převedena na proroka Eliáše, jenž bude troubením na šofar oznamovat příchod Mesiáše. Šofar je jediným hebrejským nástrojem, který si udržel svoji funkci v synagoze přes středověk až do dnešních dnů.

Instrumentální hudba byla považována za pouhý doprovod a ozdobu hudby vokální. Na tu byl kladen větší důraz, protože je těsně spjata se slovem a tím dokáže lépe interpretovat myšlenky a citění. Šalamounův chrám měl proto kromě levitů i chrámový sbor, který musel být podle Mišny složený minimálně z dvanácti mužů (maximum nebylo určeno) ve věku 30-50 let. Před přijetím do sboru musel každý zpěvák projít pětiletým školením. K dospělým mužům byli často připojováni syni levitů, aby do písní vnesli potřebnou jemnost. Účast žen ve sboru nebyla v Mišně zmíněna.

Z Mišny můžeme také vyčíst podobu chrámového ritu, který vypadal takto: kněz neboli kohen řekl požehnání, poté Šema Jisra'el (Deut. 6:4-9), dále kněžské požehnání (Num. 6:22-26), tři další požehnání a přistoupil k aktu obětování. Po obětování se zahrálo na magrephu,⁶⁸ což byl signál pro kněze vstoupit do templu a vrhnout se na zem a zároveň pro levitu začít s hudebním doprovodem. Potom se dva koheni postavili k oltáři a začali troubit na šofar rytmus tekia-terua-tekia. Po určitém signálu začal hrát jeden z levitů na cymbal a ostatní začali zpívat část z denního žalmu. Vždy, když dozpívali část žalmu, kohen

⁶⁷ Viz přílohu Obr. 18.

⁶⁸ Varhany sloužící k signalizačním účelům pro přivolání kněze nebo levity k vykonávání jejich povinností. Megrepha měla velmi silný a pronikavý zvuk.

zatroubil a lidé padli čelem k zemi. Levité zpívali často žalmy a části knihy Pentateuch. Forma zpěvu byla převážně responsoriální, sólová nebo sborová v unisonu.

Šalamounův chrám byl roku 586 př. o. l. vypálen vojskem babylonského krále Nebukadnezara II. při dobytí Jeruzaléma, po kterém následovalo tzv. babylonské zajetí Židů. V této době vznikly synagogy (domy shromáždění), a protože se zvířecí oběti mohly přinášet pouze v Chrámu, zastával význam obětí přednes modliteb, zpěv žalmů, čtení a studium Tóry a dobré skutky.

2.1.2 Hudba v druhém Chrámu

Druhý Chrám byl postaven navrátilci z babylonského zajetí roku 518 př. o. l. V novém Chrámu již chyběla Archa úmluvy, což byla truhla s nejdůležitějšími předměty židovské víry (desky zákona obsahující desatero, Áronova hůl a mana). Zůstala zachována jen menora. Liturgická hudba v druhém Chrámu byla podobná té v Šalamounově chrámu. Podobně jako u jiných starých národů se do náboženských zpěvů postupně vkrádaly lidové nápěvy, stejně jako se náboženské zpěvy dostávaly do lidských domovů v podobě zemirot. Společně s Chrámem fungovaly také synagogy, které neztratily svůj význam. Židé si mohli vybrat, zda chtějí jít do Chrámu či do synagogy. Druhý Chrám byl jednoduchý a prostý, proto ho král Herodes Veliký (74 př. o. l. – 4 o. l.) nechal přestavět v honosnou stavbu a tím si do jisté míry získal přízeň židovského lidu. Tento Chrám bývá proto někdy označován jako Herodův. Ten však nestál v Jeruzalémě dlouho, protože již v roce 70 o. l. byl vypálen římským vojskem pod vedením Tita. Chrám již nebyl nikdy obnoven.

Kvůli hlubokému smutku byla veškerá instrumentální hudba zakázána, dokonce i k náboženským účelům, a tento zákaz má v ortodoxních synagogách platit až do doby, než bude postaven nový Chrám a tradice levitů bude obnovena. Světská instrumentální hudba, především tehdejší řecká, byla židovskými duchovními velmi kritizována, protože vedla jen k pobavení společnosti a podle židovských i křesťanských učenců sloužila jen prostopášností a obscénností. Za několik generací upadla instrumentální hudba a podvědomí o jejím někdejší užívání v židovské liturgii v zapomnění. Z Chrámu do synagog

se přenesla pouze hudba vokální, tj. intonace žalmů a Pentateuch. Jediným dovoleným nástrojem zůstal šofar, protože nebyl považován za melodický nástroj.

Po dobytí Judey byli zajatí a zotročení Židé roztroušeni po celém světě a jako jediná vzpomínka na starý Izrael jim zůstal jejich náboženský život a ritus. Ten Židé ve všech koutech světa dodnes dodržují v různě pozměněné podobě. Židovská pospolitost je držena pohromadě díky příkazu, že židovská bohoslužba se nesmí konat, pokud není splněn minjan, tedy pokud není přítomno minimálně deset židovských mužů starších třinácti let.

2.1.3 Vývoj chazanů od nejstarších dob do 18. století

S rozvojem denního bohoslužebného rituálu se vyvinula i stále rostoucí potřeba osoby, která bude předzpívat verše vztahující se na určité liturgické období. V Chrámu funkci předzpěváka zastávali levité a koheni, v synagogách předzpívali tzv. shaliach-tsibur (hlasatelé komunity). Být zvolen staršími v synagoze na tuto pozici byla pocta. S rozvojem židovské vzdělanosti vzrostl i počet předzpěváků v synagogách, až tuto pozici mohl zastávat kdokoliv, kdo znal text. Z toho se dá vyvodit, že židovské mody,⁶⁹ ve kterých byly modlitby zpívány, byly v té době všeobecně známy. Velký důraz byl kladen na dobrou výslovnost (lidé s vadou řeči nemohli předzpívat) a dobrý, čistý oděv. Naopak na fyzické odlišnosti jako tělesné postižení se nebralo zřetel.

Psaní modliteb bylo zakázáno, takže vše muselo být uloženo v paměti. O to těžší byla práce předzpěváka, který musel mít v hlavě rituál celého roku. Z toho důvodu měl předzpěvák dva asistenty zvané tomechim nebo mesayim, kteří fungovali původně jako nápověda, a nemohl vést bohoslužbu bez přítomnosti aspoň jednoho z nich. Postupně se funkce pomocníka změnila na hudebního asistenta a v době (kolem 7 st. př. o. l.), kdy již bylo zapisování modliteb a celého rituálu dovoleno a funkce asistenta byla prakticky zbytečná, došlo ke vzniku sboru, jež předzpěváka doprovázel.

Po zničení druhého Chrámu byl náboženský život v Palestině křesťanskou vrchností Východořímské říše násilně přerušen. V té době byl nedostatek

⁶⁹ Viz kapitolu č. 2.2.3.

shaliach-tzibur, na druhé straně ale docházelo přibližně od 6. st. o. l. k rozvoji jednoduchých starých zpěvů směrem k složitějším a poetičtějším formám, jež podnítily vývoj hudby náročnější jak na rytmus, tak na modalitu. To si vyžadovalo větší talenty, kteří se byli ochotni učit nový text a nové nápěvy. Tím došlo ke vzniku profesionálního postu předzpěváka zvaného chazan (pl. chazanim). Toto slovo pochází z asyrštiny a znamená dohlížitel. Původně, v posledních dobách druhého Chrámu, byly jako chazanim označovány osoby starající se o chod Chrámu a po jeho zničení o chod synagogy. Ze začátku bylo chazanům zakázáno předzpívávat. V době velkého útlaku v 6. a 7. st. o. l. však mnoho komunit zjistilo, že nemá schopné předzpěváky, a svěřilo tuto funkci právě chazanům.

Od talmudických dob měla každá synagoga dva předzpěváky: vrchního a pomocného chazana. Pomocný seděl mezi věřícími a byl pověřen zpívat Šema Jisra'el a k němu se vztahující požehnání. Vrchní chazan zpíval hlavní část bohoslužby – modlitbu Amidu (7 požehnání na šabat a svátky, 18 ve všední dny). Na šabat a svátky pomocný chazan recitoval ranní modlitbu (šachrit) a vrchní následující modlitby (musaf). To se dochovalo do dnešních dnů a mělo to také vliv na vývoj liturgické hudby, protože zpěvy musafu jsou složitější než šachritu.⁷⁰ Postupem času se pro chazana ujalo také označení kantor. Kantorská tradice se zejména ve středověku dědila z otce na syna. Od kantora byla vyžadována hluboká víra, mravní čistota a především důstojnost. Některé židovské komunity kladly větší důraz na krásný zpěv, jiné dávaly přednost náboženské morálce. Velmi zajímavý je Elbogenův text v Jüdisches Lexikon z roku 1930, kde se píše: „Skrz všechna staletí se táhne stížnost na nedůstojné prvky v úřadu předzpěváka, na nedostatečné naplnění jejich služby, nedůstojný přednes modliteb, vedení vnitřních i vnějších záležitostí synagogy. Především častý je výsměch jejich pošetilosti a fantazírování, že je chazan blázen, se stalo dalece rozšířeným příslovím.“ (Elbogen, str. 1336). Elbogen dále zmiňuje, že aby post kantora byl opět váženou pozicí, vyžádalo si to práci mnoha geniálních umělců a předzpěváků, kteří od konce 18. století usilovně sbírali synagogální

⁷⁰ Také v Československu měla každá větší obec před 2. světovou válkou vrchního a pomocného kantora. Po válce již tomu tak nebylo s výjimkou Alexandra a Arnošta Neufeldových v Brně.

zpěvy a zapisovali je do not. Díky těmto vzdělaným hudebníkům se chazanut dostal na zcela novou úroveň.

2.1.4 Reformní hnutí judaismu v hudbě

Reformní hnutí v judaismu se objevuje v době, kdy Židé opouštějí brány ghetta a začínají se integrovat do moderní evropské společnosti. Někteří Židé se rozhodli pro úplnou asimilaci a konvertovali ke křesťanství, jiní situaci neřešili tak radikálně a přidali se k reformnímu hnutí židovství. To vycházelo z učení Mosese Mendelssohna,⁷¹ židovského filozofa a průkopníka židovského osvícenství (haskaly). Tato situace si vyžádala nové pojetí tradičního židovství a vyvrácení přesvědčení křesťanských teologů, že v moderním světě není pro židovství místo. Reformní synagogy přejímaly křesťanské prvky, zaměstnávali křesťanské varhaníky a jejich hudbu skládali křesťanští skladatelé. Synagoga již nebyla místem pro studium Tóry a polemizování o Božích micvot, ale místem výhradně pro bohoslužbu, a proto si zasluhovala patřičnou úctu a klid.⁷² Současně se změnou charakteru synagogy došlo i ke změnám v liturgii:

- 1) Zpěv kantora je profesionální uměleckou záležitostí.
- 2) Do synagogy jsou instalovány varhany.
- 3) Hebrejské a aramejské modlitby jsou přednášeny v národních jazycích.
- 4) Mění se obsah modliteb: např. reformní Židé v Německu se cítili jako příslušníci německého národa, proto přestali svůj život v Německu chápat jako exil a odstranili z modliteb místa pojednávající o návratu do zaslíbené země a obnově Chrámu.

⁷¹ Dědeček Felixe Mendelssohna-Bartholdyho.

⁷² Když jsem poprvé přišla do brněnské synagogy na Skořepce, měla jsem pocit, že při obřadu stále někdo ruší, někdo se s někým baví a lidé nedávají pozor. V tom momentě jsem pochopila, co synagoga pro Židy prvotně znamená. Je to skutečně doslova dům shromáždění, dům Boží, proto se zde má každý cítit jako doma. I když ŽOB je liberální obcí, tento prvek se nevytratil. Z terénních poznámek Veroniky Seidlové při návštěvě jedné konzervativní pražské komunity je možno se také dočíst jeden zajímavý a výstižný postřeh: „Musím se nad sebou v duchu usmát, když si uvědomím, že mi ten rozčilující neustálý pohyb v ortodoxních synagogách najednou trochu chybí.“ (Seidlová 2009, str. 131).

5) Ženy jsou zapojovány do rituálu. Nemusely už být v oddělené místnosti a pozorovat obřad otvorem ve zdi či sedět na galerii, ale celé rodiny sedávaly pohromadě. Kromě chlapecké bar micva se také zavedla bat micva pro dívky.

V Německu byly roku 1810 zahájeny nové reformované bohoslužby s varhanami ve městě Seesen, následoval Berlín (1815), Hamburk (1818) a Lipsko (1820), až se reforma rozšířila do celé západní Evropy. V 19. století se začalo západoevropské kantorství profesně organizovat a vydávaly se různé odborné časopisy jako *Der jüdische Cantor*⁷³ tištěný v Brombergu nebo *Österreichisch-Ungarische Cantorenzeitung* ve Vídni.

Salomon Sulzer (1804 Hohenems – 1890 Vídeň)

Salomon Sulzer byl nejznámějším kantorem v celé židovské historii a jeho odkaz je živý dodnes. Jeho učitel chazanutu byl Salomon Eichberg a hudební vzdělání se mu dostalo v Karlsruhe a Edingenu. Na popud vídeňského rabína Mannheimera byl v roce 1826 povolán do Vídně jako vrchní kantor. Zde zcela reorganizoval pořádek bohoslužeb v synagoze a zavedl nová aranžmá, jež odpovídala modernímu hudebnímu stylu. Snažil se však zároveň zachovat tradiční zpěvy a melodie. Díky svému temperamentu, fenomenálnímu hlasu (baryton-tenor) a všeobecnému hudebnímu vzdělání vyvolal senzaci a stal se světově uznávanou autoritou. Dokonce vznikla jakási dobová mánie: zpívat jako Sulzer, oblékat se jako Sulzer, mít účes jako Sulzer atd. Měl stovky žáků a od roku 1835 přeorganizovala téměř každá moderní synagoga své bohoslužby podle Sulzera.

Ve své nejznámější sbírce liturgických zpěvů *Schir Zion* se při zachování či obnovení starých melodií a stylů snažil posunout synagogální zpěv do umělecké roviny. Reformu rozuměl jako most od starého k novému. V předmluvě k *Schir Zion* píše: „Považuji za svou povinnost, jak to bude možné, zachovat nám tradiční nápěvy, vyčistit staré a nedůstojné typy pozdějších přírůstků a nevkusného okrášení a přivést je zpátky k původní čistotě a rekonstruovat je v souladu s textem a harmonickými pravidly.“ (Idelsohn, str. 250). V jeho

⁷³ V letech 1927–1937 byl vydavatelem český kantor Leon Kornitzer pocházející z Jevíčka a působící jako vrchní kantor v Hamburku.

liturgických zpěvech se objevují recitativy kantora, doprovod pěveckého sboru a responsa kongregace. Původní tříhlasé obsazení sboru (soprán, alt, bas) změnil na čtyřhlasé, a to pro dva chlapecké hlasy (soprán, alt) a dva mužské (tenor, bas). Byl prvním, kdo postavil synagogální melodie na klasickém harmonickém stylu, a mnohé jeho nápěvy měly kořeny v německé klasické a křesťanské hudbě. Přesto byl jeho styl pro klasické skladatele příliš orientální a pro židovskou tradici příliš křesťanský. Sulzer byl zásadně proti improvizaci kantorů a zastával názor, že všechno, co zpívají, má být pevně dané. Jeho liturgické melodie jsou oproti staré židovské hudbě, ve které byl celé věky cítit neustálý žal a smutek, plné jásavosti a svátečnosti. Sulzer se mimo kantorství proslavil jako vynikající zpěvák a interpret Schubertova díla, vyučoval na Císařské a královské konzervatoři ve Vídni a byl mu udělen rytířský řád císaře Františka Josefa I. Byl uznáván jako tvůrce moderní synagogální hudby a přezdíván „otcem nového kantorského zpěvu“.

Louis Lewandowski (1821 Wreschen, Prusko – 1894 Berlín)

Louis Lewandowski pocházel z oblasti tehdejšího Pruska (dnešního Polska) a ve věku 13 let odešel do Berlína studovat klavír a zpěv. Tam se stal sólovým zpěvákem v synagogálním sboru pod vedením reformního kantora Ashera Liona. V té době přijel do Berlína sloužit několik bohoslužeb kantor Hirsch Weintraub a dokázal přesvědčit ultra-reformní i ultra-ortodoxní směr, že židovská liturgická hudba může být moderní ve formě a tradiční v charakteru. Weintraub užíval Sulzerův styl, pro nějž sice ještě nebyly vydány noty, ale Weintraub vlastnil jeho manuskript. Lion byl novým stylem nadšený a pověřil Lewandowského, aby Sulzerovy zpěvy podle manuskriptu se sborem nacvičil. První provedení nové liturgie bylo roku 1840 a hned poté se Lewandowski ujal vedení sboru a stal se učitelem zpěvu na židovské škole. Podle země původu měl Lewandowski blízko k východoevropskému stylu chazanutu a do značné míry byl ovlivněn kantorem Jacobem Lichtensteinem. V roce 1866 se stavěla nová reformní synagoga s varhanami v Oranienburgstrasse a Lewandowski měl příležitost skládat hudbu s varhanním doprovodem. Tím dal varhanám zvláštní postavení v celé židovské liturgii. Jeho nejznámější sbírka Kol Rinnah U-tefillah (1871) s kompletními zpěvy na šabat a svátky pro průměrného chazana

vyvolala veliký ohlas. Další jeho sbírkou je Todah Wesimrah, která už jen upevnila jeho slávu jako skladatele synagogálních zpěvů. Lewandowski vycházel z německé lidové písně a v jeho nápěvech není větší stopa po křesťanské hudbě.

Josele Rosenblatt (1882 Bila Cerkva, Ukrajina – 1933 Jeruzalém)

Ne každému chazanovi se podařilo dosáhnout takové mezinárodní slávy jak mezi židovským, tak i nežidovským publikem jako Josele Rosenblattovi. Stal se hvězdou zábavního průmyslu 20. let 20. století, a to za nošení své černé jarmulky a kněžského kabátu. Chazanutu se naučil od svého otce. V osmnácti letech dostal své první místo v Mukačevu a posléze byl mezi 56 jinými kandidáty vybrán na pozici vrchního kantora v Bratislavě. Měl tenor mimořádného rozsahu s pohyblivým falsetem, výbornou intonaci a uměl číst ty nejtěžší hudební partitury spatra. Byl také skladatelem a většinou zpíval a nahrával své vlastní melodie, které byly značně ovlivněny jeho chasidským původem. Během pěti let v Bratislavě napsal sbírku a publikaci sto padesáti recitativů a chorálních děl a v roce 1905 vydal první z číslovaných fonografických nahrávek. Kvůli lepším finančním podmínkám odešel do Hamburku, kde se mu dostalo okamžitého uznání a popularity.

V roce 1911 ho rada První maďarské kongregace Ohab Zedek, jedna z předních newyorských synagog, pozvala k vedení dvou šabatových bohoslužeb. Rosenblatt v New Yorku již zůstal, stal se kantorem Ohab Zedek a často byl zván na další židovské i nežidovské akce. V jeho repertoáru byly také operní árie a jiné etnické písně. Rosenblatt se stal slavným umělcem newyorské kulturní scény a jeho jméno bylo pravidelně zmiňováno v New York Times. Aby kongregace Ohab Zedek čelila nabídkám jiných organizací, platila Rosenblattovi vysokou mzdu. Rosenblatt mimo kantorské činnosti začal vystupovat v tehdy velmi slavných vaudeville a byl zván k natáčení různých filmů. Jedním z nich byl Dream of My People, který se natáčel v bývalé Palestině. Tak se Rosenblattovi splnil sen a dostal se do zaslíbené země. Zemřel v Jeruzalémě v roce 1933 na srdeční infarkt.

Díky těmto třem velkým kantorům a mnoha dalším, kteří se od nich učili nebo se jimi nechali inspirovat, se kantorství stalo uměleckou záležitostí a podle toho

je také toto období označováno „zlatým věkem kantorů“. K této generaci patřil i Alexander Neufeld, který zpíval melodie právě Sulzera, Lewandowského a Rosenblatta. Jan Branberger v roce 1904 napsal: „Židovské rituální zpěvy mívají mnohdy skoro charakter jakési ensemblové scény operní.“ (Branberger, str. 14). Hudební sbírka ŽMP a také malá sbírka ve Frankfurtu nad Mohanem ukazuje, že většina předválečných obcí měla svého profesionálního kantora vzdělaného v evropské klasické hudbě, který se často snažil i sám skládat, a smíšený sbor (tedy ženské a mužské hlasy, což lze poznat z podepsaných not). Z archivovaných notových tisků lze také vyčíst, že liturgie se zpívala v Čechách a na Moravě do druhé světové války nejen v hebrejštině, ale i v němčině a během československého období také částečně v češtině (Seidlová, str. 80). Kromě nejčastěji zpívaných autorů jako Sulzer a Lewandowski se zpívaly i melodie českých kantorů jakými byli: David Rubin (1837–1922) v Praze, Moritz Deutsch (1818–1892) v Mikulově, Wilhelm Flamm v Praze,⁷⁴ H. Grünwald v Kroměříži, Leon Kornitzer (1875–1947) v Klatovech, Žatci a Praze, Max G. Löwenstamm (1814–1881) z Třebíče působící v Praze, Mayer Wodak (1838–1902) v Kyjově a Hodoníně a další (Hader, str. 43). Mimo jiné i Josef Heller, který si zaslouhuje zvláštní pozornost.

Josef Heller (1864 Ujfal, Maďarsko – ?)

Nejvýznamnějším brněnským kantorem a skladatelem byl dnes již zcela zapomenutý Josef Heller. Narodil se 25. března 1864 v Ujfalu v Maďarsku, navštěvoval rabínské školy a hudebnímu vzdělání se mu dostalo v Debrecínu, kde studoval zpěv. Po studiích odešel do Budapeště, kde zpíval v budapešťské dvorní opeře a dále se vzdělával. Po nějaké době došel k rozhodnutí, že bude kantorem, a roku 1884 se stal vrchním kantorem v Kaposváru. 19. listopadu 1889 odešel do Brna a přijal zde místo vrchního kantora. Jak se můžeme dočíst v Österreichisch-Ungarische Cantorenzeitung z 28. září 1894, založil Heller v Brně společně s moravským zemským rabínem Dr. Baruchem Platzkem Kantorskou a náboženskou školu. Přijati byli žáci do 22 let, výuka probíhala

⁷⁴ Noty Handbuch für Cantoren od W. Flamma vlastnil i Alexander Neufeld.

bezplatně a talentovaní studenti dostávali navíc stipendium.⁷⁵ Jak již bylo zmíněno,⁷⁶ ve Vídni byla první Kantorská škola založena teprve v roce 1926, proto je velmi zajímavé, že v Brně byl takový ústav již dříve a že dokonce někteří vídeňští kantoři studovali u Josefa Hellera (například zakladatel Vídeňské kantorské školy Gerson Herz Margolies). Bylo by možná příliš troufalé tvrdit, že právě Brněnská kantorská škola byla inspirací pro založení té Vídeňské, ale nelze to ani vyloučit. Hellerovým nejslavnějším dílem je dvoudílná sbírka melodií pro páteční a sobotní bohoslužby Kol T'hilloh.⁷⁷ Tyto melodie jsou určeny pro čtyřhlasé sbory, sóla a recitativy s doprovodem i bez doprovodu varhan.

V současné době na Moravě ani v Čechách melodie Josefa Hellera neuslyšíme, a dokonce u nás nikdo nezná ani jeho jméno. Hellerovy zpěvy je ale možné příležitostně slyšet paradoxně v Berlíně, kde je zpívá původem maďarský kantor Laszlo Pasztor, který kdysi dostal Hellerovy noty od svého učitele Szigmonda Tordaie v Maďarsku. U Tordaie studoval shodou okolností také pražský kantor Ladislav Moše Blum. Jeden exemplář not Kol T'hilloh je kromě hudební sbírky ŽMP a JMW uložen také v knihovně budapešťské Akademie hudby, jak psal Veronice Seidlové současný budapešťský kantor Laszlo Feket, který dodal: „Ptal jsem se na něj, ale nemám o něm žádné informace.“⁷⁸ Je alarmující, že v Berlíně a v Budapešti je osobnost Josefa Hellera známější a projevený zájem o jeho melodie větší než v České republice.

2.1.5 Chazanut v ČSSR a v ČSR po druhé světové válce

Ve stručném pojednání o chazanutu po druhé světové válce se zaměřím pouze na ČSSR potažmo ČSR, protože se mi do rukou dosud nedostala publikace, která by o této problematice komplexně pojednávala. Tím netvrdím, že takový výzkum již neexistuje, já jsem se však během svého bádání setkala jen s lokálními zpracováními. Navíc židovská liturgická hudba v různých částech světa se po válce vyvíjela natolik odlišně a individuálně v závislosti na

⁷⁵ Anzeige. In: Österreichisch-Ungarische Cantorenzeitung Nr. 23, 9/1894, str. 8.

⁷⁶ Viz kapitolu č. 1.2.2.

⁷⁷ Viz přílohu Obr. 19.

⁷⁸ Přeloženo z angličtiny z emailové korespondence mezi Veronikou Seidlovou a Laszlem Feketem ze dne 4. 11. 2007 (email mi poskytla k nahlédnutí Veronika Seidlová).

náboženské determinaci, že není možné jeden poznatek zevšeobecnit. U nás, resp. v Praze udělala takový výzkum již několikrát zmíněná Veronika Seidlová, z jejíž práce vycházím.

Po válce bylo v ČSR tak málo duchovních natožpak kantorů, že každá židovská obec byla ráda, když vůbec nějakého měla. Největší počet členů měla Praha se svými třemi tisíci, z nichž mnozí byli migranti z jiných částí předválečného ČSR (především z Podkarpatska) či z východní Evropy. Tito Židé měli ortodoxní či chasidské kořeny, což je jasně odlišovalo od českých, většinou reformních Židů. Scházeli se ve Staronové synagoze, v níž po válce působili tito kantoři s východoažkenázkým stylem:⁷⁹ Salomon Weisz z Maďarska, Eduard Fried z Rumunska, velmi krátce světoznámý kantor Shalom Katz z oblasti dnešní Moldávie, Viktor Feuerlicht z Podkarpatska. Na proti tomu do Jeruzalémské synagogy v Praze chodili většinou pražští a českoslovenští východní Židé. Kantory zde byli Alexander Singer a Ladislav Blum (oba školení operní pěvci) a za působení kantora Bluma se v Jeruzalémské synagoze jako v jediné v poválečném Československu hrálo při některých bohoslužbách na varhany. Liberálnější přístup v Jeruzalémské synagoze naznačoval i fakt, že varhaník Josef Kšica byl praktikující křesťan. Jak píše Veronika Seidlová: „[...] Ve výsledku byla Jeruzalémská synagoga jediným pražským místem, kde se za minulého režimu do určité míry obnovila místní předválečná reformní hudební kultura (ovšem již bez pompézních smíšených sborů), avšak prokládaná východoažkenázkými melodickými idiomy. Vznikla tak unikátní fúze. Ta více či méně uspokojila všechny návštěvníky s jejich představami o židovství a tím splnila svůj účel – v době totalitního režimu udržela a neodradila těch málo odvážlivců, kteří se do Jeruzalémské synagogy vydali.“ (Seidlová 2009, str. 101).

Jak jsem se již zmínila dříve,⁸⁰ když první generace kantorů na Moravě vymřela, zůstal zde Alexander se svými syny jako nositel předválečné neologické (reformní) tradice sám. Na rozdíl od Prahy však po válce varhany při obřadu v synagoze na Skořepce v Brně již nikdy nezazněly. Pouze na každoroční tryzny se doprovázelo na harmonium.

⁷⁹ Viz kapitolu č. 2.2.5.

⁸⁰ Viz kapitolu č. 1.3.1.

2.1.6 Chazanut v České republice ve 21. století

Původní předválečná československá liturgická tradice odešla společně s Arnoštem Neufeldem na přelomu 20. a 21. století a v současnosti ji v českých synagogách neuslyšíme. V pražské konzervativní židovské komunitě Bejt Simcha je jeden člověk z mála, jenž by si přál obnovu reformované tradice chazanutu s jeho čtyřhlasými sbory. Je to profesionální sborista a kantor Michal Foršt, který již několik let pořádá koncerty pod heslem „Neznámá hudba pražských synagog“, na níž vystupuje společně s profesionálními nežidovskými zpěváky. V roce 2008 uspořádal v tomto stylu společně s Bejt Praha šabat ve Španělské synagoze v Praze. Sborové party zpívala komorní část Pražského filharmonického sboru v čele se sbormistrem Lukášem Vasilkem. Jak píše Veronika Seidlová, zaznívaly však po skončení mezi účastníky komentáře typu: „No hezký to bylo, ale to už je pryč. Vždyť to bylo jak v kostele.“ A dodává: „Podobně dopadly i ohlasy na ortodoxní sobotní šabatovou bohoslužbu v Jeruzalémské synagoze v září 2008, kdy zde výjimečně vystoupil ortodoxní mužský sbor kantorů z Jeruzaléma.“ (Seidlová 2009, str. 150).

V. Seidlová došla k zajímavému závěru, že projev kantora dnes souvisí s vyjádřením židovské identity. Proto většině Židů druhé a třetí generace připadá kantorův evropsky školený způsob zpěvu neautentický čili nežidovský a vedoucí k asimilaci do většinové společnosti. Proto je dnes důležitější JAK se zpívá než CO (resp. která melodie a správný modus). V dřívějších dobách rozeznal každý Žid nusach (modus) pro Jom kipur od nusachu pro šabat, dnes jej však nerozezná ani samotný kantor, natož kongregace. Většina dnešních kantorů dokonce nerozumí ani samotnému pojmu modus. Židé pak hodnotí židovskou autenticitu podle barvy hlasu a přednesu kantora. Za autentické je pokládáno nosové tvoření hlasu, emocionální lkání a všeobecný orientální nádech. Mnoho lidí si už ani nepamatuje, jak se v Praze před dvaceti či třiceti lety zpívalo, a tyto mezery v kolektivní paměti stále více zaplňuje liturgická hudba importovaná z USA a Izraele.

I v Brně jsem se setkala s názorem, že zpěvy, které se na obci zpívají dnes (které s sebou přinesli kantoři třetí generace z Prahy) lidem vyhovují více než melodie zpívané Neufeldovými. Protože ale brněnská obec je mnohem liberálnější než

pražská, nesouvisí oblíbenost nových melodií tolik s židovskou autenticitou, ale s faktem, že tyto melodie jsou rytmičtější, zpěvnější a jednodušší, tedy že se můžou všichni přidat. Navíc Arnošt Neufeld zpíval všechny melodie velmi pomalu, takže brněnští přivítali rychlejší verzi. Martin Mandl z ŽOB napsal: „Po proniknutí vnějšího světa na naši půdu se dnes některé melodie zpívají jinak než dříve. Osobně vnímám pozitivně svižné Lecha dodi, jež k nám importovali Izraelci.“⁸¹ Alexander a Arnošt Neufeldovi zpívali Sulzerovu verzi Lecha dodi (Příklad 9), zatímco dnes se na obci zpívá rytmičtější chasidská verze (Příklad 1).

Příklad 1 (Seidlová, str. 135)

Le - khah do - di li - krat ka - lah, pe-nei Sha - bat ne - ka - be-lah.

Le - khah do - di li - krat ka - lah, pe-nei Sha - bat ne - ka-be-lah.

Verse one:

Sha-mor ve-za-khor be-di-bur e - chad hish-mi - a - nu El ha-me-yu-chad.

A - do - noi e - chad u - she - mo e - chad le shem ul - ti - fe - ret ve - lit - hi - lah.

Dvěma určujícími faktory chazanutu 21. století je globalizace a internet. Dnes není problém sehnat na internetu spoustu nahrávek a not, možná je spíš problémem umět si vybrat. Nejznámějšími stránkami, kde se dá i bez znalosti not odposlechnout, jak vést bohoslužbu během celého liturgického roku, jsou: www.virtualcantor.com, www.chazzanutonline.com, www.sidduraudio.com. Mladí kantoři stahují z internetu mp3 a učí se sami melodie, které se zpívají v Americe a Izraeli. A tak i v synagogální hudbě má své místo pojem „globální

⁸¹ Mandl, Martin: Vzpomíná se na Arnošta Neufelda? In: Kachol Velavan 9/2009, str. 9.

vesnice“. Postupně se tak zapomínají a ztrácejí lokální liturgické zvyky (minhag), melodie, které se zpívaly v místních synagogách a pěvecká lokální specifika – způsob tvoření tónu. Cesta k obnovení předválečného českého minhagu by nemusela být tak složitá, stačilo by využít bohatého notového archívu ŽMP z předválečných českých a moravských synagog.

V roce 2008 otevřela FŽO Pražskou školu synagogálního zpěvu a liturgie – první oficiální poválečnou vzdělávací instituci chazanutu, která sídlí v budově pražského rabinátu. Prozatím jediným učitelem je ortodoxní rabín z Izraele Dr. Michael Dushinsky. Jeho metoda je předzpěvování jednotlivých frází později spojovaných do větších celků, které se žák snaží na místě zopakovat. Přitom se využívá nejmodernějších technologií amatérského nahrávání ve formátu mp3. Nahrávky pak mezi žáky a učitelem kolují e-mailem či po skypu. Škola také organizuje pro žáky ukázkové bohoslužby a workshopy se zahraničními kantory (Seidlová 2009, str. 66).

2.2 Židovská liturgie

2.2.1 Struktura židovské liturgie

A: Ma'ariv

Podle židovské tradice den začíná soumrakem, proto je první modlitbou dne večerní modlitba zvaná ma'ariv. Jedná se o jedinou židovskou bohoslužbu, která nemá základ v tehdejší liturgii Chrámu. Podle tradice ustanovil tuto modlitbu Jákob, první zmínky o ní se nám ale dochovaly až v Talmudu. Modlitba se skládá z těchto částí:

1. Šema Jisra'el – vyznání víry s příslušnými požehnáními.
2. Amida (zvaná také Tfila, Šmone esre) – tichá modlitba o devatenácti požehnáních (o šabatech pouze sedm požehnání).
3. Alejnu – chvalozpěv nazvaný podle úvodních slov „Nám přísluší chválit Pána všehomíra“, závěr bohoslužby.

V pátek večer předchází samotné modlitbě zvláštní liturgie zvaná kabalat šabat (přivítání šabatu), při kterém je recitováno šest žalmů stejně jako je šest dní v týdnu a speciální žalm na šabat. Zpívá se nejznámější liturgická píseň Lecha dodi, která je připodobňována k vítání nevěsty ženichem: „Pojď, příteli, nevěstě vstříc spěchejme, svatý šabat vlídně uvítejme“ (Příklad 9). Na šabat a svátky je součástí bohoslužby také kiduš (požehnání nad vínem) a havdala (rozloučení se svátkem). Během svátků končí večerní modlitba zpěvem písně Jigdal či Adon olom.

B: Šacharit

Šacharit je ranní nejdelší bohoslužba dne a podle tradice ji prvotně ustanovil Abrahám, poté byla ztotožněna s ranní každodenní obětí v jeruzalémském Chrámu a podle Talmudu tato modlitba dnes nahrazuje každodenní chrámovou oběť. Ve všední dny má tyto části:

1. Birchot ha-šachar – ranní požehnání, kdy člověk vzdává Bohu chválu, že se probudil do nového dne. Během této části si modlíci navazuje tfilin a

obléká talit, bez čehož je modlitba považována za neplatnou. Toto požehnání není součástí liturgie v synagoze.

2. Pseukej de-zimra (aramejsky) – soubor žalmů a chvalozpěvů.
3. Šema Jisra'el.
4. Amida.
5. Tachanun – kajícná tichá modlitba, která se recituje ve dvou verzích a pouze ve všední dny.
6. Čtení z Tóry – vždy v pondělí a ve čtvrtek, účastní se ho tři lidé.
7. Ašrej – Žalm 145.
8. Alenju.
9. Žalm pro daný den v týdnu.

O svátcích je šacharit delší, především část pseukej de-zimra a čtení z Tóry, kterého se účastní více lidí: na Roš chodeš čtou z Tóry čtyři lidi, na poutní svátky pět, na Jom kipur šest a na šabat sedm. Na svátky se nenasazuje tfilin, obléká se jen talit.

C: Mincha

Mincha je nejkratší modlitbou dne a její jméno je odvozeno z názvu moučné oběti, jež byla přinášena v Chrámu jako poslední oběť dne. Založení této modlitby je připisováno Izákovi, který měl ve zvyku odpoledne odejít do polí a rozjímat. Její části jsou:

1. Ašrej – Žalm 145 (s úvodem ze Ž 84,5 a uzavřením Ž 115,18).
2. Uva le-Cijon – pouze o šabatě a svátcích.
3. Poloviční kadiš.
4. Čtení z Tóry – pouze o šabatě a půstech, jsou vyvoláni tři lidé.
5. Amida.

6. Viduj a Tachanun – kající modlitby, které se recitují jen o všedních dnech, o půstech se k nim někdy přidává Avinu malkejnu a o šabat se místo nich recituje Cidkatcha cedek.
7. Cely kadiš.
8. Alejnu.
9. Kadiš sirotků.

V pátek odpoledne je mincha obvykle oddalována na nejpozdější možnou dobu, aby bylo možné hned navázat na kabalat šabat a poté ma'ariv. Podobně je zvykem spojit sobotní minchu s havdalou.

2.2.2 Židovské svátky

Židovský kalendář je lunisolární (tzn. řídí se jak podle Měsíce, tak podle Slunce), narozdíl od juliánského solárního, který byl přijat křesťany a dnes je nejrozšířenějším typem kalendáře. Židovský letopočet se datuje od stvoření světa (v roce 2010 o. l. je podle židovského kalendáře rok 5770). Všechny měsíce začínají novem, přesněji řečeno, když se objeví na obloze první srpek nového Měsíce (svátek Roš chodeš) a mají 29 nebo 30 dní. Za první měsíc židovského kalendáře je sice považován nisan, rok a letopočet se ale mění prvního dne měsíce tišri na svátek Roš hašana. Nejdůležitějším svátkem židovství je šabat, který se slaví každou sobotu. Jeho dodržování je nařízeno přímo Desaterem a v rabínské literatuře je brán jako pravzor všech svátečních dnů. Přehled židovských měsíců, svátků a jejich rozdělení uvádím v Příkladu 2. Podrobněji (přesto ale dosti stručně) se dále věnuji jen nejdůležitějším židovským svátkům.

Měsíce a jejich svátky

měsíc	období	svátky	znamení
nisan	březen–duben	15.–22. Pesach 27. Jom hašoa	beran
ijar	duben–květen	5. Jom haacmaut 18. Lag baomer 28. Jom Jerušalajim	býk
sivan	květen–červen	6.–7. Šavuot	blíženci
tamuz	červen–červenec	17. postní den	rak
av	červenec–srpen	9. půst Tiša beav	lev
elul	srpen–září		panna
tišri	září–říjen	1.–2. Roš hašana 3. Com gedalja 10. Jom kipur 15.–21. Sukot 22.–23. Šmini aceret	váhy
(mar)chešvan	říjen–listopad		štír
kislev	listopad–prosinec	25. začíná Chanuka	střelec
tevet	prosinec–leden	2. končí Chanuka 10. postní den	kozoroh
švat	leden–únor	15. Tu bišvat	vodnář
adar	únor–březen	14. Purim	ryby

Rozdělení svátků

biblické svátky vysoké	Roš hašana, Jom kipur
biblické svátky poutní	Pesach, Šavuot, Sukot
historické svátky	Chanuka, Purim
moderní svátky	Jom haacmaut, Jom Jerušalajim
postní dny	3. tišri, 10. tevet, 17. tamuz, 9. av
ostatní	Roš chodeš, Tu bišvat, Lag baomer, Jom hašoa

Pesach (Svátek nekvašených chlebů)

Tento svátek připomíná Mojžíšovo vyvedení Izraelitů z egyptského otroctví. Jako symbol rychlého odchodu z Egypta, kdy ani nebyl čas nechat vykynout těsto, se po osm dní (v Izraeli sedm) jí nekvašené chleby zvané macesy. První dva pesachové dny (v Izraeli pouze první den) je pořádána slavnostní sederová večeře, která má po staletí ustálený průběh.

Šavuot (Svátek týdnů)

Podle talmudických učenců je tento svátek oslavou darování Tóry, původně je to ale slavnost žně prvotín, kdy se sklídila úroda ječmene, a začalo období sklizně pšenice. Dodnes je zvykem vyzdobovat synagogu (hlavně bimů a aronů) listím, aby se zdůraznil starověký svátek sklizně. Dalším zvykem je celonoční studium Tóry a příprava mléčných pokrmů (tvarohové palačinky) a medových koláčků.

Roš hašana (Nový rok)

Svátek Roš hašana je židovský Nový rok, zahajuje Vysoké svátky a tím i deset dnů pokání a sebezpytování. Podle židovské tradice byl v tento den stvořen svět. Na Roš hašana je zvykem troubit na šofar třemi předepsanými typy troubení: tkia (dlouhý tón, předehra a dohra), trua (štkání) a švarim (vzdechy). Zvykem je namáčet chleba a jablka do medu, což symbolizuje naději, že nadcházející rok bude sladký, pojídat rybí hlavy a mrkev, což symbolizuje vůdcovství a plodnost a například také „odhazovat hříchy“ do vody (do moře, jezera či rybníka).

Jom kipur (Den smíření)

Po šabatě je Jom kipur nejdůležitějším židovským svátkem, kdy po deseti dnech pokání následujících po Roš hašana je nutno očistit duši od všech hříchů. Tento den jsou lidské činy váženy na vahách a zapsány Bohem v Knize života. Pokud však člověk upřímně lituje svých provinění vůči Bohu a smíří se s bližními, se kterými se nepohodl, ten dosáhne odpuštění, což je cíle Dne smíření. Od západu slunce do setmění následujícího dne se drží přísný půst. Na bohoslužbu na Jom kipur přijdou většinou do synagogy i ti, kdo přes rok nechodí. Mnozí jsou oblečeni do bílých šatů představující pohřební rubáš. V průběhu dne se

několikrát říká vyznání hříchů zvané Viduj a jomkipurovou liturgií zahajuje modlitba Kol Nidrej (všechny sliby).

Sukot (Svátek stanů)

Svátkem Sukot se vzpomíná na odchod z Egypta, především na odhodlání židovského národa opustit jistoty otroctví v bohaté zemi a vydat se za svobodou do nejistot a tajů pouště. Tento svátek trvá sedm dní, ve kterých by měl každý pobývat (tzn. jíst i spát) v přírodně postavené chýši zvané suka.

Chanuka (Svátek světel)

Tento svátek oslavuje vítězné povstání Makabejců proti náboženské perzekuci vyvolané helenizovanými Syřany za Antiocha IV. Epifana (2. st. př. o. l.). Makabejci osvobodili Jeruzalém a znesvěcený Chrám, který musel být poté znovu zasvěcen Bohu. V Chrámu však Židé našli jen jediný džbán oleje. Ačkoliv by toto množství oleje hořelo jen jeden den, hořel olej zázrakem osm dní, dostatečně dlouho, než byl připraven nový. Hlavním chanukovým obřadem je postupně zapalování osmi svíček menory. Tradičním jídlem jsou koblihy a bramborové placky. Děti si o tomto svátku hrají s káčou a občas je zvykem dát bližním dárek.

Purim

Purim je nejveselejší židovský svátek, kdy se děti i dospělí oblékají do masek a každý by se měl „zpít do němoty“. Jak se píše v Knize Ester, připomíná záchranění perských Židů před masakrem, který chystal vezír Haman roku 355 př. o. l. O Hamanově plánu se dozvěděla králova manželka židovského původu Ester, jež se u krále přimluvila, ten nechal Hamana pověsit a Židé byli záchraněni.

2.2.3 Hudební charakteristika

Protože veškerá židovská hudební praxe byla v dávných dobách předávána ústní tradicí, nemáme dochované žádné teoretické prameny. Proto lze její původní podobu pouze dedukovat z hudby Blízkého východu, tedy hudby orientální. V pár bodech uvádím její hlavní rysy:

1) Modalita – v rámci každého modu jsou tvořeny motivy, které zastávají určitou funkci (motivy uvádějící a uzavírající, spojovací a rozdělovací). Na Blízkém východě je známo 16 modů. Židovská hudba vychází především z arabských makámů (Příklad 3).

Příklad 3 (jeden z nejpoužívanějších makámů Rast, který má posluchači přinášet štěstí a klid, skládá se z pentachordu a tetrachordu. Tonika je tón G a dominanta tón D, vedoucím tónem je Fis)

2) Důraz na ornamentaci – krátké i dlouhé noty jsou zdobeny tremoly či jinými ozdobami.

3) Volný rytmus – nejvíce markantní v sólovém zpěvu s doprovodem jednoho nástroje.

4) Tonalita – založena na čtvrttónovém systému, proto má každá oktáva 24 stupňů.

5) Harmonie – používána zřídka.

6) Jednoduchá forma – např. rondo.

7) Lidový charakter.

Tyto všechny prvky můžeme najít i v původní židovské liturgické hudbě. Židovským modům se říká štajgery⁸² a podle Idelsohna mají své kořeny v tzv. biblických modech. Bible měla být veřejnosti čtena sladkými melodiemi, protože k hlubšímu pochopení Tóry může dojít jedině zpěvem (za použití tradičních nápěvů). Části Bible jako Pentateuch, Knihy proroků, Ester, Kniha Nářků, Rút, Kazatel, Píseň písní, Žalmy a Job byly proto od 3. st. o. l. na veřejnosti povinně čteny formou kantilace neboli čantování (zpívané čtení liturgického textu). Každé biblické části náležel určitý modus (štajger), ve kterém byla daná část zpívána. Ujal se také zvyk, že účastníci bohoslužby byli vyvoláni, aby četli část

⁸² Termín „steiger“ pochází z jazyka jidiš.

Tóry, přičemž předzpěvák kontroloval, zda nedošlo k chybě. Tato tradice je držena ještě dnes v Jemenu a čtení z Tóry formou kantilace si stále drží ortodoxní směr judaismu. Kantilace mají formu orientální hudby popsané výše. Je velmi zajímavé, že v gregoriánském chorálu můžeme slyšet odvozeniny biblických modů, jak dokládá i skutečnost, že některé církevní mody jsou velmi podobné či autentické s židovskými. V reformních kruzích od roku 1815 se přecházelo na jednoduché čtení Bible bez zpěvu.

Modlitební mody

Postupem času nečerpali židovští učenci náboženské texty jen z Bible, ale začali psát řadu vlastních modliteb, jejichž největší počet vznikl přibližně do 5 st. o. l. Melodie, styl a forma čtení byly vytvořeny rabíny v talmudické době a transformovány do denních rituálů bohoslužeb. Podoba rituálu byla nepřetržitě až do konce 7 st. o. l. obohacována a vyvíjena (kromě velebení a uctívání Boha byly přidávány prosby, lamentace atd.), až se ustálila na těchto částech: Tefilla (modlitba), Hallel (velebení), Techinna, Tachanun (prosby), Selicha (prosba za odpuštění), Viddui (vyznání), Kina (lamentace) a Zemiroth (hymnus). Melodie modliteb byly zpravidla nerytmické nebo s jednoduchým sylabickým rytmem založeným na akcentovaných slovech. Přednes byl vedený v unisonu nebo formou responsoriálního zpěvu. Každá modlitba v bohoslužbě spadala do jedné z pěti následujících židovských modů:

1) Adonay Moloch (Tefilla modus)

Původně je odvozen z biblického modu Pentateuchu a typově odpovídá církevnímu mixolydickému modu. Vyjadřuje vážnost a oduševnělost, proto sefardští Židé zpívají v tomto modu nejvíce na vysoké svátky. Aškenázští Židé ho užívají pro úvodní části šabatu a modlitby ve svátky. Jak je možno vidět na notové ukázce, dochází v něm ke kolísání třetího a sedmého stupně.

2) Mogen Ovos

Vychází z biblického modu Knih Proroků, Nářků a Žalmů. Tento modus byl vyvinut ve 3. st. o. l. v Babyloně pro opozdilce na páteční bohoslužbu, aby mohli slyšet přinejmenším základ z obřadu. Nejvíce se rozšířil mezi aškenázskými Židy. Typově odpovídá církevnímu aiolskému modu. Jeho jméno je odvozeno z modlitby Mogen Ovos (shrnutí sedmi požehnání židovské modlitby Amidy). Pro jeho jemný a lyrický charakter byly v tomto modu zpívány jak náboženské, tak lidové světské písně.

3) Selicha (Psalm modus)

„Selicha“ znamená hebrejsky odpuštění. Tento modus je užíván hojně ve všech komunitách diaspory (např. italská a německá Židé mají nespočet melodií v tomto modu). Intervaly jsou shodné s modem Mogen Ovos, dochází zde ale navíc ke kolísání třetího, šestého a občas i sedmého stupně.

4) Ahavoh Rabbah

Tento modus se nevyznačuje žádnými podobnostmi s biblickými mody a není ani užíván všemi židovskými komunitami na světě. Proto se můžeme domnívat, že nejstarší Židé tento modus neznali a mohl vzniknout až ve 13. století díky vlivu Mongolů a Tatarů na území Malé Asie, Sýrie, Palestiny, Egypta, Balkánu, Ukrajiny atd., kde je také praktikován. Není vůbec znám např. v Jemenu, Persii, Babyloně nebo v Itálii a Portugalsku. V zemích, kde byl užíván, byl velmi oblíben na začátku šabatové bohoslužby a hlavně na vysoké svátky. I v tomto modu byly později zpívány světské písně. Jedná se o nejkomplicovanější štajger, protože v něm dochází ke zvýšení druhého stupně a snížení třetího stupně nad horní tónikou, k zvýšení šestého stupně pod dolní tónikou a může dojít i ke zvýšení sedmého stupně mezi spodní a horní tónikou.

5) Mi Shebeirach (Av Horachamim)

Tento modus je založen na ukrajinské dórské a cikánské stupnici. Stejně jako Ahavoh Rabboh se také Mi Shebeirach začal v židovské liturgii používat později. Dochází zde k občasnému kolísání šestého a sedmého stupně, aby se dosáhlo charakteristického intervalu zvětšené sekundy, která je i mezi třetím a čtvrtým stupněm.

Většina židovských modů je pojmenována podle názvu modliteb ze Siduru. Jejich intervaly se mění podle klesání či stoupání melodie a hojně se objevují intervaly zvětšené kvarty a zvětšené sekundy. Hlavní tóny slouží jako záchytné body středních a závěrečných kadencí a narozdíl od křesťanských modů nemusí být šteigery vždy v rozsahu oktávy. Jedinečnost hudby jednoho národa však nespočívá jen ve speciálních modech, ale ve vedení melodie a originálních motivech.

2.2.4 Ta'amim (hebrejská notace)

„Před mnoha lety čelili naši praotci problému: jak uchovat a předat dalším generacím správný způsob čtení částí Tóry, Proroků a Spisů. Z tohoto důvodu vyvinuli zkratky – řadu znaků, které umístili vedle písmen, aby vedly toho, kdo je čte. Tyto značky, nazvané Taamim z hebrejského slova pro chuť ta'am, jsou tím tajemstvím, jak ozdobit četbu. Dávají našemu čtení chuť. Bez nich by byly naše četby nemastné, neslané a nudné...jako vanilková zmrzlina bez vanilky.“⁸³

Stejně jako ostatní staré národy se i židovský národ pokusil vynalézt určitý notový systém a jako u Řeků a Egyptanů naznačovala jejich notace stoupání či

⁸³ Přeloženo autorkou z angličtiny z www.taamim.org (21. 3. 2010).

klesání melodie. Podle Talmudu ukazoval předzpěvák při sborovém zpěvu vedení hlasu rukou. Jednotlivé pohyby ruky a prstů (tzv. chironomie) byly pojmenovány jako kadma – zvednutý prst pro vzestupnou melodii, tifha – prst ukazující dolů pro sestupnou melodii, zakef – ruka v klidu pro držený tón. Pro začátek, prostředek a ukončení verše byly známy tyto tři názvy: kadma – stoupání, athnah – setrvání uprostřed, sof – zakončení. Židovský notový systém se rozvíjel několik staletí, až byl v 9. st. o. l. v izraelském městě Tiberias zanesen do Bible jako pomůcka ke kantilaci posvátných textů. Nicméně bylo zakázané Bibli s notovými značkami při veřejné bohoslužbě používat, a tak se z úcty k tradici používal originální svitek Tóry bez vokalizace. Prvními, kdo se pokoušeli o rozvoj židovské notace, byli Aaron ben Asher v Tiberiasu (jeho manuskript se stal základem pro další učence), Ben Naftali a Ben Asher.

Tzv. tiberiaský notový systém má hodně podobného s řeckým systémem prosodia a zejména s byzantským a arménským neumovým systémem z 9. století. Kromě identických figur je podobné i třídění a hodnota znaků. Židovské znaky (Příklad 4), stejně jako řecko-byzantské, jsou rozděleny na disjunctives (rozdělující) a conjunctives (spojující). Dále jsou děleny na tonoi (hebrejsky rum, určující tóninu), chronoi (hebrejsky shehiya, určující rytmus) a pneumata (hebrejsky gova, určující dynamiku). Židovští učenci sice převzali dobovou notaci, ale bez znalostí biblických modů byla znalost těchto znaků zcela zbytečná. Díky snaze zachovat biblické mody si ta'amim zachovala po celá staletí svoji podobu z 9. století. Křesťané taktéž přijali byzantskou notaci, ta byla ale stále vyvíjena a obohacována o nové intervaly a kroky (Quido z Arezza, 995–1050) až v soudobý evropský notový systém, který je půltónově omezený a již neschopný drobných nuancí židovské mikrotonality. Hebrejský text s ta'amim (červeně) je možné vidět v Příkladu 5.

JEWISH MUSIC

A. DISJUNCTIVES

I. *Tonoi*:

Figures and names:

• * <i>Zarka</i> — <i>segol</i> —Scatterer	LI <i>Legarme</i> —Disjunctive-raster
• <i>Rebia</i> —Square	▼ <i>Tebir</i> —Broken
˘ <i>Tifha</i> —Hand-breadth	<i>Silluk</i> —Cessation
˘ <i>Kadma</i> —Preceder	• <i>Sof pasuk</i> —Period

II. *Chronoi*:

Figures and names:

˘ <i>Yethib</i> —Staying	• " <i>Zakéf</i> —Raising
˘ <i>Ethnachta</i> —Rester	

III. *Pneumata*:

Figures and names:

•• <i>Pazer</i> —Dispersed	•• <i>Talsha</i> —Plucked
˘ <i>Tarsa</i> (<i>gereshin</i>)—Expulsion	

Of later date:

• <i>Shalsheleth</i> —Chain

B. CONJUNCTIVES

Figures and names:

˘ <i>Shofar mehuppach</i> —Reversed horn	
˘ <i>Shofar Munach</i> —Resting horn	
• <i>Agala</i> —Round	• <i>Darga</i> —Steps
˘ <i>Maarich</i> —Lengthener	

זָרְקָא. סְגוּלָתָא. פְּזֵר גְּדוּל.
קַרְנֵי פָּרָה. תִּירְסָא. תִּלְשָׂא.
אַזְלָא גְרִישׁ. שׁוֹפֵר מְהַפֵּךְ. קַדְמָא.
שׁוֹפֵר הוֹלֵךְ. זְקַף קַטָּן. רַבִּיעַ.
זְקַף גְּדוּל. שְׁנֵי גְרִישִׁין. יְתִיב.
פִּנְשִׁין. שְׁלִשְׁתָּא. תִּירֵי טַעֲמֵי.
דְּרַגְא תְּבִיר. מְאַרְיֵךְ. טַרְחָא.
אַתְנַח. פְּסִיק. | מִקְרָא. מִעֲמִיד.
סוּף פְּסוּק:

2.2.5 Aškenázská liturgie

Jako aškenázští Židé jsou označováni Židé žijící v západní, střední a východní Evropě a jejich potomci v Americe, Africe, Asii a Austrálii. Původně tak byli nazýváni jen Židé v Německu, kteří se tam dostali po vyhnání z Judey. Postupně se začala německá a židovská kultura ovlivňovat a vznikly tak písně nového typu zvané aškenázské. Protože téměř všichni rabíni od 10. do 14. st. o. l. psali zpěvy a hymny pro synagogu, bylo časem více textu než nápěvů. Vytvořili se proto nové nápěvy, které byly více a více ovlivněné německou hudební tradicí. Rabíni ale přesto usilovali o to, aby každá náboženská událost byla vyjádřena určitým specifickým židovským modem a motivem. I židovské mody se ale vyvíjely v závislosti na nové kultuře, a tak vzniklo několik modů a nápěvů mollového a durového charakteru. Mollové štajgery byly zkonstruované z biblických modů Knih Proroků, Knihy Ester a modlitebních modů Selicha a

Mogen Ovos. U modů mollového ladění nejsou tolik patrné stopy německého vlivu, ale s podobnými nejranějšími nápěvy bylo možno se setkat v katolických kostelích. Naopak v modech durového charakteru je možno nalézt markantní vliv německé klasické hudby.

Ve 14. a 15. století se aškenázští Židé, emigranti z Německa, dostali i do východní Evropy. Došlo tak k rozdělení na západoaškenázskou (Švýcarsko, Holandsko, Belgie, severní Francie, část severní Itálie) a východoaškenázskou (Čechy, Morava, Slovensko, Rakousko, Maďarsko, Polsko, Litva, Rusko, Rumunsko, část Balkánu, část Dánska) větev, jejíž hranici tvořila řeka Labe. Rozdíly v liturgii se objevují zejména v oblasti náboženské poezie (píjútím), proto již od 16. století byly tištěné oddělené Sidury. Další rozdíly jsou téměř nepatrné. Jen zde opět platí, že východ byl ortodoxnější než západ, takže se ve východoaškenázském stylu uplatňovaly tradičnější melodie s orientálním nádechem a početnější melismatické koloratury. Koncem 16. a začátkem 17. století se forma aškenázských melodií upevnila a rozšířila do celé střední a východní Evropy. I když se české a slovenské země řadily geograficky do východní aškenázské větve, docházelo zde k zajímavému mísení západoaškenázské a východoaškenázské hudební tradice.

V 17. a 18. století došlo vlivem renesance a osvícenství k novým podnětům, zejména přicházely nové harmonické a polyfonické inspirace z Itálie. Někteří noví chazani byli proto kritizováni, že se starají jen o hudební projev a nikoliv o význam textu Tóry a o její správné gramatické čtení. Velkým počinem bylo, když si pražská synagoga opatřila varhany a orchestr doprovázející různé písně, které začaly mít podobu koncertního provedení. Podobné koncerty, zejména v pátek večer, se konaly téměř ve všech pražských synagogách včetně Staronové školy, kde byly nové varhany instalovány již v roce 1716, což o sto let předcházelo celému evropskému reformnímu hnutí v hudbě. Zprávy o instrumentální hudbě počátkem 18. století jsou také z Mikulova, Offenbachu a Fürthu. Zavedení instrumentální hudby do páteční bohoslužby mělo své odůvodnění v kabalistickém hnutí, které tento trend prosazovalo a setkal se s úspěchem a rychlým rozšířením. Někteří chazani se od židovských světských hudebníků učili číst dobovou notaci a hrát na hudební nástroje. Navzdory nepřátelství

tradičních chazanů k ars nově v 16. a 17. století a odporu ke sborovému zpěvu byl v mnoha komunitách vytvořen mužský sbor s chazanem v čele (zvaný keleichomos). Idelsohn zmiňuje, že sborový zpěv se stal velmi oblíbený zejména v Prostějově, který se stal centrem židovských zpěváků 1. poloviny 18. století a ze kterého vzešli prominentní židovští skladatelé. Chazani začali přejímat hodně nápěvů ze světské hudby a katolických kostelů, a tak došlo k zásadnímu poevropštění a poněmčení židovských písní a zároveň židovského cítění. Evropská hudba byla již svébytná, oproštěná od orientálních prvků a omezovala se na dur-mollovou harmonii. Řada židovských nápěvů byla zharmonizována podle italsko-německého vzoru a vše směřovalo k blížíci se reformaci.⁸⁴ V některých židovských komunitách nebyly tyto inovace vůbec tolerované a díky tomu nebyly staré židovské mody zapomenuty.

2.2.6 Sefardská liturgie

Sefardští Židé a jejich ritus pochází původně z Iberského poloostrova, odkud se po vyhnání španělských Židů v roce 1492 rozšířil do severní Afriky, Itálie, Anglie, do částí východní Evropy a osmanské říše. V současné době sefardský ritus používají Židé v muslimských zemích (kromě Jemenu), ve střední Asii, většina balkánských Židů v Řecku a Bulharsku. V sefardské liturgii je velmi zřetelný arabský vliv. Došlo zde k zachování starých židovských modů i arabských makámů, které byly, stejně jako aškenázské štajgery, různé pro čtení Tóry, svatby, obřizky atd. První, kdo zhudebnil hebrejské básně podle makámského systému, byl židovský básník Israel Najara (1555–1625).

Hlavní rozdíl mezi aškenázským a sefardským ritem je ve výslovnosti (talit – sefardská výslovnost/talis – aškenázská, kabalat šabat – sefardská/kabolas šabos – aškenázská, Lecha dodi – sefardská/Lecho doidi – aškenázská).⁸⁵ Další rozdíl je v textech Siduru (sefardské Sidury jsou obohaceny o kabalistické texty) a v místě, odkud chazan v synagoze předzpívává: sefardský kantor zpravidla z místa zvaného bima umístěného uprostřed synagogy,⁸⁶ aškenázský z amud

⁸⁴ Viz kapitolu č. 2.1.4.

⁸⁵ Za základ moderní hebrejštiny je brána sefardská výslovnost, proto je možné, že časem bude ta aškenázská úplně zapomenuta.

⁸⁶ Toto centrální umístění má symbolizovat shromáždění izraelského lidu kolem hory Sinaj, odkud jim poprvé četl z Tóry Mojžíš.

nacházejícího se před aron ha-kodeš. Mimo to většina sefardských věřících čte modlitby unisono v rytmickém monotónním zpěvu, zatímco v aškenázské synagoze se kongregace modlí tiše a chazan nahlas čantuje jen úvodní a závěrečné verše žalmu.

2.3 Hudební rozbor zpěvů Alexandra Neufelda a jeho synů

V poslední kapitole této práce se pokusím zhodnotit hudební interpretaci Alexandra Neufelda a jeho synů a analyzuji vybrané písně. Vycházím z nahrávek, které se mi za dobu mého výzkumu podařilo nasbírat a které byly již jmenovány v kapitole Stav bádání.

2.3.1 Hudební interpretace

Přestože dochované nahrávky vznikly v období, kdy byl Alexander již v pokročilejším věku, tedy nikoliv na vrcholu své pěvecké kariéry, můžeme konstatovat, že měl školený hlas a z rodiny Neufeldových byl jednoznačně hlasově nejvyspělejší. Nahrávky s účastí Alexandra Neufelda (i pokud se jedná o sborový zpěv) a profesionálního varhaníka Vladimíra Havlíka mají vysoký umělecký potenciál. Jeho pěvecký styl odpovídá aškenázskému chazanutu, v němž je dobře patrné mísení východoaškenázských a západoaškenázských vlivů. Díky svému otci byl do značné míry ovlivněn ortodoxním prostředím, kde se od raného dětství setkával s tradičními melodiemi, a díky Vídeňské kantorské škole se zároveň naučil reformním zpěvům kantorů „zlatého věku“. Dalo by se tedy říci, že jeho západoaškenázský repertoár je obohacen východoaškenázskými prvky, tedy především častými ozdobami, melismatickými koloraturami a procítěným přednesem s občasným lkavým nasazením tónu a glissandem. Jinými slovy, jeho hudební projev je pozoruhodným spojením italského belcanta s blízkovýchodní ornamentací. Alexander měl barytonové postavení hlasu. Jeho výslovnost hebrejských slov je typicky aškenázská, používaná ve střední Evropě před 2. světovou válkou. Tempa melodií se často pohybují mezi adagiem až lentem, spíše by se ale dalo říci, že se jedná o volný rytmus. (Arnošt s přibývajícím věkem navíc liturgické melodie čím dál tím víc zpomaloval, až bylo jeho tempo na hranici udržení pozornosti). Alexander velmi citlivě zachází s dynamikou (zeslabení na konci fráze apod.). Varhany při zpěvu plní pouze podbarvující funkci udávající základní akordy a hrající přede hry, krátké mezihry a dohry. Při samotném zpěvu varhany buď vůbec nehrají, nebo drží jeden akord (většinou tóniku). Arnošt i Juraj se všechny židovské melodie a hebrejský text učili jen od poslechu. Arnošt se snažil napodobovat otcův hlas, a i když se jeho hudební

projev jak intonačně, tak pěvecky lepšil, pro dosažení otcovy kvality mu chybělo pěvecké školení. Juraj má naproti tomu přirozený neškolený tenorový hlas, který je charakteristický temnou příjemnou barvou. Pěvecky vyspělá je i jeho čistá intonace a práce s hlasem. V jeho zpěvu můžeme slyšet jak Alexandrův vliv, tak určitou dávku originality v emocionalitě projevu, především v jeho lkavém nasazení tónu a kombinaci vibrata s orientální ornamentací. Pokud zpívali všichni tři dohromady, Alexander zpíval bas, Juraj baryton, Arnošt tenor a dokázali vytvořit nádhernou, intonačně čistou specifickou barvu. Neufeldovi byli kreativní v improvizaci, občas si do původní verze přidali určité fráze či koloratury, takže jejich melodie nebyly vždy shodné s originálem, jak jej zapsal např. Sulzer. Martin Mandl z ŽOB na tento fakt vzpomíná: „Přijde-li na Šema a na mne padne touha přiblížit se tajemství zrodu všeho, v hlavě mi zní melodie Arnošta Neufelda, jenž do pomalé aškenázské verze vložil pár nepatrně jiných a pro něj specifických tónů. A opět přede mnou vyvstane autentický židovský projev, z něhož skoro tři generace čerpaly pohlazení na duši.“⁸⁷

2.3.2 Hudební analýza vybraných písní

K hudební analýze jsem vybrala šest písní: El mole rachamim, Jehi racon, Avinu malkeinu, Lecha dodi, Kol nidrej a Ma'oz cur. Zpěvy El mole rachamim, Jehi racon a Avinu malkeinu, jak je zpívají Neufeldovi, jsem musela sama transkribovat, protože se mi je v tištěném notovém zápisu nepodařilo objevit. El mole rachamim a Avinu malkeinu byly sice zapsány v manuskriptu, jenž jsem měla k dispozici, nemohla jsem z něj ale vycházet, protože zde byly zásadní odchylky od nahrávek. Další tři písně Lecha dodi, Kol nidrej a Ma'oz cur zpívali Neufeldovi na tradiční nápěvy, proto příkládám notové ukázky verzí, jak již byly zapsány jinými, a tím může dojít ke srovnání, do jaké míry se od nich Alexander, Arnošt a Juraj Neufeldovi lišili.

1) El mole rachamim (Ó, Bože, plný slitování)

El mole rachamim je modlitba za mrtvé, původně zpívaná v aškenázských židovských komunitách. Po druhé světové válce byl text upraven a tento žalm se zpívá jako vzpomínka na oběti šoa na každoročních tryznách. Protože tryzna

87 Mandl, Martin: Vzpomíná se na Arnošta Neufelda? In: Kachol Velavan 9/2009, str. 9.

není považována za židovský svátek, ale za vzpomínkový akt, sejdou se v synagoze i nevěřící Židé, aby uctili památku svých blízkých. Jedná se proto v současné době o nejznámější židovskou liturgickou píseň.

Neufeldovi zpívají nejrozšířenější tradiční nápěv zapsaný Salomonem Sulzerem (Příklad 6, Hudební ukázka č. 1). Podle tradiční evropské tonality je melodie postavená na harmonické g moll. Podle židovské modality by se ale jednalo o štajger Ahavoh Rabboh postavený na tónu d1. Charakteristický interval zvětšené sekundy, bohatá ornamentace a melismatické kadence se zde objevují v hojné míře, což dává písni orientální nádech. Jako tempové označení jsem zvolila Adagio, ale jedná se o velmi volné tempo závislé na cítění interpreta. Píseň nemá pevnou formu. Hlavním motivem je melodie prvních tří taktů, která se v různě změněné podobě táhne celou skladbou. Zajímavé jsou vzdechy v taktech 40–41 a 49–50.

Odlišnost v základu stejného nápěvu dokládá Příklad 7. Jedná se o El mole rachamim, jak jej zpíval kantor Shaloma Rozumni (1866–1904) v roce 1903 působící v Oděse na Ukrajině. Vidíme, že základní motiv i modus Ahavoh Rabboh je zachován, ale melodie a kadence se zásadně liší. K dalšímu porovnání přikládám nahrávku El mole rachamim (Hudební ukázka č. 2) od Shaloma Katze natočenou přímo po válce v roce 1945 v Praze. Tuto nahrávku se mi podařilo získat na Židovské obci v Olomouci, a jak jsem se později dozvěděla, jedná se o nejslavnější a nejvyhledávanější nahrávku: „El mole rachamim z této desky se jako jediná u nás zaklínila lidem do paměti a pamatují si ji dodnes. Stále také běží jako smyčka v Pinkasově synagoze, památníku holocaustu. Důvod, proč si ji lidé, a dokonce i nežidé, pamatují, je dvojitý: jednak naprostý nedostatek jiných nahrávek, ale především neopakovatelně jímavý přednes. Slyšet někoho, kdo se právě vrátil z hrůz koncentračních táborů, jak krásným, ale neuvěřitelně smutným a přesto naprosto autentickým a neafektovaným hlasem zpívá ‚Majdanek, Auschwitz, Treblinka‘, vžene slzy do očí i člověku narozenému mnoho desítek let poté. [...] Stále se na ni dotazují zahraniční turisté, kteří ji slyšeli při prohlídce Pinkasovy synagogy.“ (Seidlová 2009, str. 88).

El mole rachamim

Adagio

mf

8

16 *p* *mf*

22 *p*

28 *mf*

34

41

48

55 *p* *mf* *p*

⁸⁸ Snažila jsem se o co nejpresnější přepis, ale vzhledem k volnému rytmu a mikrointervalům to bylo na určitých místech téměř nemožné. Navíc většina kadencí je postavena na improvizaci, a tak nelze brát jeden přepis jako závazný. Nahradila jsem proto některé kadence celou notou se značkou pro obal. Pokud kadence byla pomalejšího tempa, snažila jsem se ji vypsát. Protože se při analýze zaměřuji na hudební složku, nepřepisovala jsem z manuskriptu hebrejský text, který byl na některých místech nečitelný a vyžadoval by si zvláštní jazykovou korekturu.

Příklad 7 (Avenary, str. 673)

El male ra-ḥamim shokhen mero --- mim hamz menuḥa nekho --- na bezel kanfe hashkhi ---
na bema'alot kedoshim utah --- rim kezohar haraki-a meivim umazhi --- rim
et nish-mat [N.N...] shehalakh leo-la--mo ba'avur hatefi --- la wehatehi --- na bead hazkarat nish-
ma---to began e --- den tehe menuha--to lakhen ba'al hara-ḥamim yastirohu
besoter kena --- faw le-o --- la-mim weyizror bizror ha-
ha-yim et nishmato A-do-shem hu naha-la---to weyanuah besh--lom
al mishkavo we-no --- mar: A --- men...

Example 22. El Malei Raḥamim, as sung by Shlomo Razummi, 1903. After A. Nadel, EJ, vol. 6, 1930, cols. 381-2.

2) Jehi racon (Necht' se stane vůle Tvá)

Aškenázští Židé pronášejí před objevením nového měsíce zvláštní modlitbu birkat ha-chodeš (požehnání nového měsíce) známou jako Jehi racon. Obsahuje ohlášení jména měsíce a dne, na nějž připadá Roš chodeš. Jehi racon se nepronáší před měsícem tišri, jehož první dva dny tvoří Roš hašana.

Kdo je autorem tohoto nápěvu, resp. kdo ho zapsal do not a zharmonizoval, se mi nepodařilo zjistit (Příklad 8, Hudební ukázka č. 3). V manuskriptu od Neufeldových, který se mi dostal do rukou, je ještě jiná verze Jehi racon, a to od Josele Roseblatta. Od té však nemám nahrávku. Předznamenání této písně nám opět napovídá, že se jedná o harmonickou d moll, první a závěrečný tón skladby však poukazuje na mod Ahavoh Rabboh postavený na tónu a1. Tempo je opět pomalé, volné. Forma by se dala označit jako písňová třídlíná ABC s kodou. Ornamentace a kadence se objevují jen v sólových partech. Harmonie je jednoduchá, klasická, postavená zpravidla na tónice či dominantě.

Jehi racon

Adagio
Kantor

mf

Sbor

f

15

23

p *f*

30

38

Kantor

p *mf*

47

f

55

64

Sbor

Kantor

f

72

3) Avinu malkeinu (Otče náš, Králi náš)

Příklad 8 (Autorčina transkripce podle nahrávky rodiny Neufeldovy z roku 1967)

Avinu malkeinu

Adagio

Kantor

mf

8

17

Sbor

f

25

36

45

54

Kantor

mf *p* *mf*

61

Sbor

Kantor

p

Avinu malkeinu je litanie pronášená po ranní a odpolední Amidě v průběhu deseti dnů pokání mezi Roš hašana a Jom kipur a o dalších veřejných postních dnech.

Neufeldovi zpívají pravděpodobně Rosenblattovu verzi (Příklad 8, Hudební ukázka č. 4). Píseň je v f moll a odpovídá aiolskému církevnímu modu, neboli židovskému modu Mogen Ovos. Forma je písňová dvojdílná AB s kodou. Tempo je opět velmi pomalé a volné. Harmonie se točí kolem tóniky, dominanta se téměř nevyskytuje, přičemž bas stále drží tón f a pohyblivé jsou jen vrchní hlasy. Zajímavý je tečkovaný rytmus od 38. taktu.

4) Lecha dodi (Pojď, příteli!)

Lecha dodi je nejznámější šabatová píseň zpívaná na závěr kabalat šabat. Slova napsal kolem roku 1540 Shlomo ha-Alkabec, významný sefardský mystik. Počáteční písmena každého verše vytvářejí jeho hebrejské jméno. Aškenázští Židé používají mnoho zhudebnění, jež se liší podle období a příležitosti.

Nejznámější je Sulzerova verze, která se zpívala v celé střední Evropě (Příklad 9, Hudební ukázka č. 5 a 6). V této písni již můžeme cítit evropský vliv, což dokazuje její durová tónina (F dur). Jedná se o rondovou formu ABACAD (9 slok) s introdukcí, kde introdukci a jednotlivé sloky zpívá kantor a část A zpívá jako refrén kongregace. Přikládám k porovnání dvě zvukové nahrávky. První je Lecha dodi zpívané Arnoštem Neufeldem na Chanuce připadající na kabalat šabat v synagoze na Skořepce v Brně v roce 1991 (Hudební ukázka č. 5) a druhé Ladislavem Moše Blumem na Roš hašana opět připadající na kabalat šabat v Jeruzalémské synagoze v Praze v roce 1979 (Hudební ukázka č. 6). Na zvukových ukázkách můžeme slyšet, že část A je u obou nahrávek stejná a introdukce a jednotlivé sloky se liší. Ladislav Blum se drží přesně notového zápisu Sulzera, jak je zaznamenán v Příkladu 9 (introdukce a části AB). Arnošt vycházel u slok pravděpodobně z jiného nápěvu, i když refrén je podle Sulzera. V nahrávce z Prahy zpívají poslední devátou sloku všichni věřící, zatímco Arnošt některé sloky úplně vynechal. Také je důležité si povšimnout, že v Jeruzalémské synagoze je píseň s varhanním doprovodem (Josef Kšica) a v synagoze na Skořepce nikoliv.

קבלת שבת
לכה דודי (Nº 1.)

Sch. Z. II.
Nº 1.
Cantor. *Andante.*

Soli. *f* *p* *p'*

Bass 1. *f* *p* *p'*

fp *f* *mf* *f*

Sop. Chor. *mf*

Alf. *f*

Ten. *f*

Bass. *f*

fp *f* *f* *rit.*

fp *f* *rit.*

שמור וזכור
(Nº 1.)

Sch. Z. II.
Nº 3.
Cantor. (Bariton.) *Recit.*

Orgel. (*ad libitum*) *p*

mf *f* *rit.*

colla parte

5) Kol nidrej (Všechny sliby)

Kol nidrej je modlitba v aramejštině, která se zpívá v podvečer Jom kipuru. V modlitbě se žádá, aby byly zrušeny všechny sliby, přísahy a závazky vůči Bohu, které byly učiněny během roku. Kol nidrej musí začít ještě před západem slunce, není tedy součástí ma'ariv. V synagoze je za zpěvu verše „Spravedlivému je

zaseto světlo, a radost lidem přímého srdce“ z aron ha-kodeš vynesena svitek Tóry, je donesen na bimu a během celého zpěvu Kol nidrej (zpívá se třikrát) ji vybraní členové obce nesou po synagoze. Během Kol Nidrej se také obléká talit.

Příklad 10 (www.chazzanut.cz, 10. 4. 2010)

14

KOL NIDRÈ

(Op Avond voor Groote Verzoendag)

Traditioneele Melodie

Andante con moto *pp*

Kol nid - rè - wee e - so - rè - wa - cha - ro -

PIANO *p* *pp*

mè - we - kô - no me - we - chi - nu - jè - w' - ki - nu ssè - - u - she -

dolce

wu - ôs Di - n - dar - no u - de -

dolce

i - sh - te - wa - - no u - de - a - cha -

p

rim no, we di a ssar no

al al naf sho so nu. Mi jôm ki pu rim see ad

jôm ki pu rim ha boh

o lè nu. le tô wo.

p e dolce *f*

Ko - l hōn ich - ra - t - no - we - hōn kol - hōn je - hōn - sho - ron

p e dolce *f*

pp poco più moto *mf*

sh'wikin she - wi - ssin be - tē - lim - um - wu - to - lin lo she - ri - -

pp *mf*

pp *pp*

rin we - lo ka - jo - mim. Nid - roh no - - lo - - nid - -

pp

f *p*

rè u - she - wu - o - ssonu lo - she - wu - ós u - sh'wuo - sso - nu lo - she - wu - os.

f *p*

Kol nidrej se zpívá na tradiční, neměnnou melodii pocházející z gaonského období (6. – 12. st. o. l., Gaon byl přední talmudický učenec, Příklad 10). Tónina odpovídá melodické g moll překvapivě končící na 3 stupni. Z hlediska židovské modality odpovídá melodie opět modu Ahavoh Rabboh postaveném na d1. Píseň je natolik členitá, že se zde těžko hledá forma a vedoucí motiv. Při porovnání nahrávky Alexandra z Jom kipuru z roku 1976 (Hudební ukázka č. 7)

a notové ukázky, která byla zapsána a doplněna o klavírní doprovod Samem Englanderem (Příklad 10), zjistíme, že se Alexander od této verze zásadně odchyluje. Je zde opět vidět, že jeden společný základ se po staletí vyvíjel různými směry.

6) Ma'oz cur (Ó, mocná skálo)

Ma'oz cur je chanuková píseň, která se tradičně v synagoze i v domácnostech zpívá po zapálení svící. Jedná se tedy o zpěv, který se řadí jak do chazanutu tak do zemirot.

Příklad 11 (www.chazzanut.com, 10. 4. 2010)

CHANUKOH

(Lichtenfest)

Hymne

PIANO

p *cresc.*

Mo.ös zur je - shu.o.ssi l'chono.ce le.sha bè - ach ti.kôn bès te -

ff

fi - lo - si w'shomtô.doh ne.sa - bè - ach l'ès to.chin mat - bè - ach

mi.zad ham'na bè - ach os egmôr b'shir mismor cha.nu.kas ha.mis - be - ach.

Text písně vznikl pravděpodobně již ve 13. století a její tradiční melodie v 15. století (Příklad 11). Nápěv se svým veselým durovým laděním (E dur) nejvíce podobá klasické evropské hudbě nebo spíše přímo hudbě křesťanské. Nevyskytuje se v ní ani ornamentace a melismatické kadence, ani židovské lkání a hudební vzdechy. Je zde také snadno určitelná dvojdílná forma AB s návratem hlavního motivu v závěrečných dvou taktech. Celá píseň je často zpívána ve svižném veselém tempu, jak ale můžeme slyšet v nahrávce z Chanuky v roce 1991, Arnošt s ostatními věřícími ji zpíval velmi pomalu (Hudební ukázka č. 8).

Jako poslední nahrávku přikládám Hudební ukázku č. 9 z Jom kipur (1976), kde zpívá Juraj své obvyklé sólo Veshomru, které se zpívá v závěru šabatové bohoslužby. Nahrávka je bohužel ze začátku chvíli rušena technickými problémy způsobenými přehráváním z kazety na CD, můžeme v ní ale přesto dobře slyšet Jurajův přirozený a kvalitní pěvecký přednes.

ZÁVĚR

Na příkladu rodiny Neufeldovy jsme mohli pozorovat, jakým historickým vývojem prošla židovská pospolitost v českých a slovenských zemích od její uzavřenosti v ghettech, přes její uvolnění a emancipaci v 19. století, téměř její vyhlazení za 2. světové války, přes diskriminaci v komunistickém režimu až do hledání vlastní identity a pevné půdy pod nohama dnešních dnů. Židovská liturgická hudba byla tímto vývojem velmi ovlivněna a měnila se v jeho závislosti. Tím se dostávám k zodpovězení mých dvou úvodních otázek: Jak vypadal život rodiny Neufeldovy v historickém kontextu? Jak se vyvíjela židovská liturgická hudba a jak vypadá dnes?

Alexander Neufeld patřil k posledním znalcům židovské liturgické hudby na Moravě, jak byla v Československu provozována před druhou světovou válkou. Narodil se v roce 1898 v Seredi na území dnešního Slovenska ve velmi ortodoxním rodinném prostředí, ze kterého znal staré tradiční liturgické melodie (charakter orientální hudby, zpěv bez varhan). V letech 1927–1930 studoval kantorský zpěv na Vídeňské kantorské škole, kde byl zásadním způsobem ovlivněn reformním stylem liturgického zpěvu 19. a 20. století podle vzoru Salomona Sulzera, Luise Lewandowskeho a Josele Rosenblatta (charakter německé klasické hudby, zpěv s varhanami). Alexander měl tři děti: dceru Elizabetu Neufeldovou (1924–1942), syna Arnošta (1926–2005) a Juraje (1936). Až do druhé světové války byl Alexander vrchním kantorem v neologické (reformní) synagoze v Žilíně. Za druhé světové války byl s celou rodinou (kromě Elizabety, která zemřela v Osvětimi) v koncentračním táboře Nováky na Slovensku. Po vypuknutí Slovenského národního povstání se celá rodina schovávala v banskobystrických horách, kde se Arnošt přidal k partyzánské skupině. Šťastným řízením osudu se celá rodina, kromě Elizabety, zachránila a vrátila se do Žiliny.

V roce 1953 přišel Alexander s celou rodinou do Brna, kde vykonával funkci vrchního kantora. Arnošt mu začal dělat pomocného kantora a na vysoké svátky a vzpomínkové tryzny zpívali Alexander, Arnošt a Juraj trojhlasně. Vytvořili tak scénérii, která u nás po druhé světové válce neměla obdoby, protože generace předválečných kantorů již téměř vymřela. V letech 1973–1993 působil Arnošt

na brněnské ŽNO jako předseda, a tak se Alexander s Arnoštem na dlouhá léta stali vedoucími postavami židovské pospolitosti na celé Moravě. Arnošt neměl jako předseda obce v komunistickém režimu lehký úkol. Snažil se dělat všechno proto, aby komunistickou stranu neprovokoval a aby židovská obec nezanikla. Po smrti Alexandra v roce 1983 se stal Arnošt vrchním kantorem a na vysoké svátky a tryzny s ním zpíval Juraj. Pokračovali tak v otcových šlépějích a drželi na Moravě stále předválečnou tradici. S přibývajícím Arnoštovým věkem a především po jeho smrti v roce 2005 začali do Brna jezdit pražští rabíni a kantoři, kteří zpívali a zpívají melodie, které s sebou zejména do Prahy přinesli izraelští a američtí rabíni. Většina současných Židů se s těmito melodiemi identifikuje více, než s těmi předválečnými, protože jim připadají tradičnější, víc židovské. Před válkou se kladl velký důraz na školený hlas kantora, což většině českých Židů dnes připadá moc „kostelní“, křesťanské neboli vedoucí k asimilaci. Tím upadá česká a slovenská předválečná tradice synagogální hudby v zapomnění. Nadějí je Jurajův syn Tomáš, který se otcovy rodinné melodie začíná učit.

Jak vypadá hudební teorie židovské liturgické hudby? Židovské nápěvy mají orientální kořeny, tzn. objevuje se ornamentace, melismatické kadence a mikrotonalita. Většina melodií spadá do jedné z pěti základních skupin židovských modů neboli štajgerů: Adonay Moloch, Mogen Ovos, Selicha, Ahavoh Rabboh a Mi Shebeirach. Tyto mody se vyvinuly ze starých biblických modů, které se používaly ke kantilaci neboli čantování Bible. Židovská notace se jmenuje ta'amim. Jedná se o obdobu neumové notace, která se přizpůsobila biblickým modům. Rytmus hebrejských náboženských melodií je volný. V době reformace se začaly náboženské zpěvy zapisovat a harmonizovat podle klasické evropské notace a její harmonie.

A jaká je hudební interpretace Neufeldových? Alexander měl barytonové postavení hlasu, ale jeho rozsah byl velmi široký jdoucí od basových poloh po vysoké tenorové tóny. Jeho výslovnost hebrejských slov byla typicky aškenázská a jeho hudební styl byl spojením východoaškenázské a západoaškenázské větve. Protože se Arnošt a Juraj všechny melodie a slova naučili od otce, přejali od něj styl i výslovnost. Po válce zpívali Neufeldovi v synagoze na Skořepce při

židovských bohoslužbách bez varhan. Jen na každoroční tryzny je doprovázel varhaník Vladimír Havlík. Základní charakteristikou Neufeldových, zejména pak Arnošta, je jejich pomalé táhlé tempo.

Protože jsou ve výzkumu o české a moravské kantorské tradici značné mezery, je nutné provést další výzkumy. Velmi přínosné by bylo odborné zpracování a zhodnocení hudební sbírky ŽMP. Z moravských kantorů by si větší pozornost zasluhoval významný brněnský kantor Josef Heller.

RESUMÉ

Alexander Neufeld patřil k poslední kantorům, kteří na Moravě praktikovali židovskou liturgickou hudbu, jak byla v ČSR známá před 2. světovou válkou. Narodil se v roce 1898 na území dnešního Slovenska. V letech 1927–1930 studoval na Vídeňské kantorské škole, kde se naučil reformnímu stylu chazanutu podle vzoru Sulzera a Lewandowskeho. Od roku 1953 až do jeho smrti (1983) působil v Brně jako vrchní kantor, kde s ním jako pomocný kantor zpíval jeho syn Arnošt. Na vysoké svátky a tryzny zpívali Alexander, Arnošt a druhý Alexandrův syn Juraj dohromady trojhlasně. Protože generace předválečných kantorů již téměř vymřela, vytvořili tak hudební scénérii, která u nás po 2. světové válce neměla obdoby. V letech 1973–1993 působil Arnošt Neufeld na brněnské ŽNO jako předseda. Po Arnoštově smrti v roce 2005 byli do Brna zváni pražští kantoři, kteří s sebou přinesli melodie importované rabíny z Izraele a Ameriky. Většina českých Židů se s těmito melodiemi identifikuje lépe, jak s těmi předválečnými. Židovská hudba má orientální kořeny, vyznačuje se ornamentací, melismatickými kadencemi a modalitou. Stará hebrejská notace se jmenuje ta'amim – jedná se o obdobu neumové notace. Hudební interpretace Neufeldových se vyznačuje velmi pomalým volným tempem a je spojením východoaškenázského a západoaškenázského stylu.

SUMMARY

Alexander Neufeld was one of the last cantors in Moravia to make Jewish liturgical music in Czechoslovakia before World War Two. He was born in 1898 in the area of present day Slovakia. He studied at the Vienna cantoral school from 1927 to 1930. There he learnt the reform style of the chazzanut based on the models of Sulzer and Lewandowski. From 1953 to his death in 1983, he worked as chief cantor in Brno where his son Arnošt sang as the second cantor. Alexander, Arnošt and Alexander's second son, Juraj, performed together on the high holy days and at memorial meetings. They created a musical force that had no equal in the postwar Czech regions because most of the prewar cantors were dead or exiled. Arnošt Neufeld was chairman of the Jewish community in Brno from 1973 to 1993. Cantors from Prague were invited to Brno and brought melodies from Israel and America after Arnošt's death. Most Czech Jews can identify themselves by these melodies better than by the prewar ones. Jewish music has its roots in the oriental music; it is characterized by melismatic cadence and modality. The old Hebrew notation used a parallelism of the neum notation called ta'amim. The musical interpretation of the Neufeld family is distinguished by their very slow rhythm and it combines the eastern and western Ashkenazic style.

ZUSAMMENFASSUNG

Alexander Neufeld gehörte zu den letzten Kantoren, die jüdische liturgische Musik in Mähren so praktizierten, wie sie vor dem zweiten Weltkrieg in der Tschechoslowakei bekannt war. Er wurde 1898 im Gebiet der heutigen Slowakei geboren. In den Jahren 1927–1930 studierte er an der Wiener Kantoren-Schule, wo er den Reformstil nach dem Vorbild von Sulzer und Lewandowski lernte. Seit 1953 bis zu seinem Tod (1983) wirkte er als Oberkantor in Brünn. Sein Sohn Arnošt fing an, mit ihm als Hilfskantor zu singen und an den hohen Feiertagen und bei Totenfeiern sangen Alexander, Arnošt und Juraj, der zweite Sohn Alexanders, dreistimmig. Damit schufen sie eine Szenerie, die in den tschechischen Ländern nach dem zweiten Weltkrieg keine Parallele hatte, weil die Generation der Vorkriegskantoren fast ausgestorben war. In den Jahren 1973–1993 wirkte Arnošt an der Jüdischen Kultusgemeinde Brünn als Vorsitzender. Seit dem Tod Arnošts im Jahr 2005 wirken in Brünn Prager Kantoren, die israelische und amerikanische Melodien mitbrachten. Die meisten tschechischen Juden identifizieren sich mit diesen Melodien besser als mit denen vor dem Krieg. Die jüdische Musik hat orientalische Wurzeln, sie zeichnet sich durch Ornamentik, melismatische Kadenzen und modale Tonalität ab. Die alte hebräische Notation heißt Ta'amim – es handelt sich dabei um eine Parallele zur Neumennotation. Die Musikinterpretation der Familie Neufeld zeichnet sich durch ein sehr langsames freies Tempo und die Verbindung des östlichen und westlichen aschkenasischen Stils aus.

ANOTACE

Jméno autora: Bc. Veronika Fousková

Katedra, fakulta, univerzita: Katedra muzikologie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Název magisterské práce: Židovská liturgická hudba: rodina Neufeldových

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Kopecký, PhD.

Počet stran: 121 + 9

Počet znaků: 221 880

Počet příloh: 2 (obrázky, CD)

Počet titulů použité literatury a pramenů: 91

Klíčová slova: Alexander Neufeld, Arnošt Neufeld, Juraj Neufeld, chazan, chazanuz, kantor, rodina Neufeldových, židovská liturgická hudba

Charakteristika práce: Práce pojednává o poslední generaci předválečných židovských kantorů na Moravě – o Alexandrovi Neufeldovi a jeho synech Arnoštovi a Jurajovi. Taktéž zachycuje obecný historický vývoj židovské liturgické hudby a její hudební teorii. V poslední řadě hodnotí hudební interpretaci Neufeldových a představuje hudební analýzu šesti vybraných písní.

ANNOTATION

Name of author: Bc. Veronika Fousková

Department, faculty, university: Department of musicology, Philosophical faculty, Palacký University Olomouc

Title of Master's thesis: Jewish Liturgical Music: the Neufeld Family

Thesis supervisor: PhDr. Jiří Kopecký, PhD.

Number of pages: 121 + 9

Number of characters: 221 880

Number of appendices: 2 (pictures, CD)

Number of titles of used literature and sources: 91

Key words: Alexander Neufeld, Arnošt Neufeld, Juraj Neufeld, chazzan, chazzanuz, cantor, Neufeld Family, Jewish liturgical music

Characteristics of thesis: This thesis discusses Alexander Neufeld and his sons Arnošt and Juraj as the last generation of Moravian cantors. It also explores the general historical development of Jewish liturgical music and musical theory. At the end it evaluates the musical interpretation of the Neufeld family and presents a musical analysis of six selected songs.

SLOVNÍK

amud – snížené místo v synagoze před aron ha-kodeš, na němž stojí čtecí pultík a odkud je shromážděným předzpíváván svitek Tóry

antisemitismus – nenávisť nebo předpojatost vůči Židům

aron ha-kodeš (svatostánek) – schránka v synagoze, ve které je uložen svitek Tóry

aškenazim (obyvatelé Aškenazu) – obecné označení pro Židy pocházející ze střední a východní Evropy, původně označení pro Židy v Německu, až do holocaustu mluvili jazykem jidiš

bar micva (syn přikázání) – židovský muž, jenž dosáhl věku náboženské dospělosti a je povinen plnit předpisy judaismu, při první příležitosti po 13. narozeninách je chlapec poprvé vyvolán, aby četl přede všemi ze svitku Tóry, tento den je považován za rodinný svátek

bat micva (dcera přikázání) – židovská dívka, jež dosáhla věku náboženské dospělosti, u dívek je tento věk stanoven na 12 let

bima (pódium) – centrálně umístěné vyvýšené místo v synagoze, na němž stojí čtecí pultík nebo stůl, odkud je shromážděným předzpíváván svitek Tóry

diaspora (rozptýlení) – židovské osídlení mimo Izrael

halacha (postup) – židovský zákon, právní část Talmudu

haskala (židovské osvícenství) – ideologický směr rozšířený v Evropě mezi židovským obyvatelstvem v 18. a 19. století, hlásal přetvoření židovského náboženského a kulturního života podle moderních idejí a integraci do většinové společnosti, hlavním představitelem byl Moses Mendelssohn

havdala (oddělení) – obřad zakončující šabat a svátky, aby byl sváteční den oddělen od nesvátečního

chala (neboli barches) – označení pro speciální pletený chléb, který používají především aškenázští Židé na šabatové a sváteční hostiny

chasidismus (zbožní) – hnutí vzniklé na počátku 18. století v Haliči, kladl důraz na intenzivní náboženský prožitek a radost z každodenního konání, chasidé nezřídka propadali během modliteb extatickému vytržení

chazan (viz kantor)

chazanut – židovská liturgická hudba

cheder (místnost) – židovská základní škola, kterou židovští chlapci navštěvovali od pěti let, po zvládnutí čtení v hebrejštině se začalo se studiem Tóry a v sedmi letech s učením Mišny a Talmudu, učení v chederu bylo zakončeno bar micvou, dnes se slova cheder užívá pro mimoškolní náboženskou výuku v rámci synagogy

ješiva (sezení) – škola vyššího židovského vzdělání určená k hlubšímu studiu Talmudu, jež navštěvovali budoucí rabíni či sofeři (opisovači náboženských spisů)

kabala (přijetí) – židovská mystika, kabalista se snaží oprostit od všedních starostí a přiblížit svou duši k Bohu, v praxi je přikládána síla amuletům a mystickým formulím

kantilace - zpívané čtení liturgického textu

kantor (chazan) – židovský předzpěvák pověřený vedením bohoslužby, původně osoba, která spravovala synagogu a jiný majetek obce, od 19. století byl kladen důraz na školený hlas a umělecký přednes, díky čemuž dosáhla řada kantorů světové proslulosti

kehila – židovská komunita, židovská obec

klerikalismus – označuje politický směr, jenž reprezentuje a prosazuje církevní názory ve státní politice, jako klerikální se označují strany, které jsou přímo napojeny na hierarchii některé církve, jíž podřizují svou politiku, a u nichž se ve vysokých stranických funkcích vyskytují kazatelé a kněží

kiduš (posvěcení) – požehnání pronášené nad vínem před večerním jídlem a po ranní bohoslužbě o šabatě a svátcích

kohen – židovský kněz, potomek Árona a jeho synů, který byl Bohem pověřen, aby vykonávali obětní bohoslužbu v jeruzalémském Chrámu až do jeho zničení

košer jídlo (čistě) – jídlo, které smí židovský věřící jíst a jehož příprava odpovídá předpisům halachy

levita – potomek kmene Levi, který v jeruzalémském Chrámu sloužil jako zpěvák, hudebník a učitel

macesy – nekvašené chleby, které se jí o svátku Pesach jako symbol rychlého odchodu Izraelců z egyptského zajetí

mana – chléb, který Bůh seslal izraelskému lidu na poušti, když byli na útěku z egyptského zajetí

menora – sedmiramenný svícen, tradiční symbol judaismu

mezuzá (dveřní zárubeň, veřeje) – pergamenový svitek obsahující vybrané biblické verše, připevněný u vchodu a na veřeji dveří židovského domu, přítomnost mezuzy připomíná všem, kdo dveřmi procházejí, že domov je posvěcen zákony judaismu

micva (pl. micvot) – náboženský předpis či příkázání

minhag – zvyklost či zvyk, který se stal zavedenou židovskou praxí

minjan (počet) – modlitební minimum deseti dospělých židovských mužů (tj. po bar micva), bez něhož společenství nesmí konat žádnou veřejnou bohoslužbu

Mišna (opakování, studium, výuka) – jsou to první zapsané tradice tzv. Ústního zákona a základ Talmudu, obsahuje učení raných mudrců, písařů a talmudských učenců prvních dvou století občanského letopočtu

mohel – židovský speciálně školený muž provádějící rituální obřízku mužů, která podle Tóry symbolizuje smlouvu Boha s Abrahamem, obřízka musí být provedena podle pravidel halachy

nusach (zvyk, verze) – modlitební ritus určité části židovské společnosti

Pentateuch – Pět knih Mojžíšových

pijut (pl. pijutim) – židovská náboženská poezie

rabín (učitel) – autoritativní a kvalifikovaná osoba vykládání Tóry a aplikace halachy, vedoucí židovské komunity

seder (pořadí) – předepsaný rituál večeře pro první noc (v diaspoře dvě noci) svátku Pesach

sefardim (obyvatelé Sefaradu) – označení Židů, kteří žili až do jejich vyhoštění v roce 1492 ve Španělsku a Portugalsku, do holocaustu mluvili jazykem ladino

Sidur (pořádek) – modlitební knížka pro všední dny

sionismus – hnutí prosazující návrat židovského lidu do země předků – Izraele

štajger – židovský liturgický modus

šabat – každý sedmý den nařízeného odpočinku, vedle svátku Jom kipur je to nejdůležitější svátek judaismu, začíná pátečním večerem a končí po soumraku sobotního večera

šoa (katastrofa) – snaha o vyvraždění evropských Židů za 2. světové války

šochet – židovský školený řezník vykonávající rituelní porážku košer savců a drůbeže, zásady košer porážení jsou velmi složité

šoulet – jídlo z luštěnin a krup

talit – modlitební židovský plášť

Talmud (učení) – autoritativní celek židovského zákona a tradice obsahující učení a doplnění Mišny

tfilin (modlitební řemínky) – malé černé kožené krabičky obsahující předepsané biblické pasáže, připevněné k černým řemínkům z kůže, jež si dospělí muži navlékají k ranní bohoslužbě ve všední den, nošení tfilin odpovídá biblickému nařízení učinit z Božího přikázání „znamení na ruce tvé“ a „památku mezi očima tvýma“

Tóra (návod) – tradiční označení Pentateuchu neboli první části hebrejské Bible

zemirot – židovské paraliturgické zpěvy zpívané především během šabatu nebo jiných svátků v rodinném či přátelském kruhu

POUŽITÁ LITERATURA

Publikace:

Avenary, Hanoch: heslo Music. In: Berenbaum, Michael – Skolnik, Fred (Eds.): Encyclopaedia Judaica. Keter Publishing House Ltd. Jerusalem 2007.

Bárkány, Eugen – Dojč, Ludovít: Židovské náboženské obce na Slovensku. Vesna. Bratislava 1991.

Bohlman, Philip V.: Jüdische Volksmusik. Böhlau. Wien 2005.

Branberger, Jan: O hudbě Židů. Kulturně historická skizza. Spolek českých akademiků-Židů. Praha 1904.

Bystrický, Valerián: Slovensko v druhej republike. In: Pojar, Miloš – Soukupová, Blanka (Eds.): Židovská menšina za druhé republiky. Židovské muzeum v Praze 2007.

Casper, Bernard M.: Talks on Jewish Prayer. Sivan Press. Jeruzalem 1963.

Divecký, Jan: Židovské svátky. Nakladatelství P3K. Praha 2005.

Ehrlich, Carl. S.: Judentum. Fleurus. Köln 2005.

Elbogen, Ismar: heslo Chasan. In: Herlitz, Georg – Kirschner, Bruno (Eds.): Jüdisches Lexikon. Ein enzyklopädisches Handbuch des jüdischen Wissens. Jüdischer Verlag. Berlin 1930.

Frankl Pavel – Frankl, Petr: Židia v Žiline. Edis. Žilina 2008.

Frankl, Pavel: Slovensko a Židia v rokoch 1939–1945. In: Pálka, Petr (Ed.): Židé a Morava VII. Kroměříž 2001.

Friedmann, Aron: Lebensbilder berühmter Kantoren II. C. Boas Nachf. Berlin 1921.

Hader Wolfram: Bestände an synagogaler Musik aus Böhmen und Mähren in der Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt a.M. In: Reittererová, Vlasta – Reitterer, Hubert (Eds.): Kontakte. Musica Iudaica. Filozofická fakulta UK. Praha 2002.

Heitlingerová, Alena: Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945. G plus G. Praha 2007.

Idelsohn, Abraham Zvi: Jewish Music. Its Historical Development. Harry Holt and Company. New York 1929.

Kalmár, János – Stalzer, Alfred: Das Jüdische Wien. Pichler. Wien 2000.

Klenovský, Jaroslav: Brno židovské. Era. Brno 2002.

Klenovský, Jaroslav: Židovské památky Moravy a Slezska. Era. Brno 2001.

Lipscher, Ladislav: Židia v slovenskom štáte 1939–1945. Print-servis. Banská Bystrica 1992.

Mlynárik, Ján: Dějiny Židů na Slovensku. Academia. Praha 2005.

Newman, Ja'akov – Sivan, Gavri'el: Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů. Sefer. Praha 1998.

Nosek, Bedřich – Damohorská, Pavla: Úvod do synagogální liturgie. Karolinum. Praha 2005.

Pěkný, Tomáš: Historie Židů v Čechách a na Moravě. Sefer. Praha 2001.

Salmen, Walter: „...denn die Fiedel macht das Fest.“ Jüdische Musikanten und Tänzer vom 13. bis 20. Jahrhundert. Helbling. Innsbruck 1991.

Salner, Peter: Židia v období autonómie Slovenska. In: Pojar, Miloš – Soukupová, Blanka – Zahradníková, Marie (Eds.): Židovská menšina za druhé republiky. Židovské muzeum v Praze 2007.

Salner, Peter: Židovská rodina na Slovensku ve 20. storočí. In: Gál, Egon (Ed.): Židia v integracii. Univerzita Komenského v Bratislavě 1997.

Seemann, Helfried – Lunzer, Christian: Das Jüdische Wien 1860–1938. Album. Wien 2006.

Scherman, Nossen: The Complete Artscroll Siddur. Mesorah Publications. New York 1985.

Seidlová, Veronika: „Kdo zpívá židovsky?“ aneb Hlas jako prostředek performance židovských identit v pražských synagogách a modlitebnách. Diplomová práce. Fakulta humanitních studií UK. Praha 2009.

Seidlová, Veronika: Music – Religiosity – Community: A Case Study of the Jewish Community in Prague. In: Statelova, R. a kol. (Eds.): The Human World and Musical Diversity. Bulgarian Academy of Science. Sofia 2008.

Seidlová, Veronika: Still Waters Run Deep? How Music of the Czech Jews has (not) been studied. In: Soukupová, Blanka – Jurková, Zuzana (Eds.): Minority: Construct or Reality? On Reflection and Self-realization of Minorities in History. Zing Print. Bratislava 2007.

Soukupová, Blanka: Židé na Moravě po druhé světové válce. In: Pálka, Petr (Ed.): Židé a Morava XII. Kroměříž 2006.

Soukupová, Blanka: Židé na Moravě v letech 1957–1968: Od destalinizace (1956) k Pražskému jaru (1968). In: Pálka, Petr (Ed.): Židé a Morava XIII. Kroměříž 2007.

Spiegel, Paul: Kdo jsou Židé?. Barrister & Principal. Brno 2007.

Uhlíková, Lucie: Obraz Žida v moravské lidové písni. Rkp. disertační práce. Filozofická fakulta MU. Brno 2003.

Zimmerman, Akiwa: Wien – eine Stadt und ihre Kantoren. Wien 1995.

Články:

Mandl, Martin: Vzpomíná se na Arnošta Neufelda? In: Kachol Velavan 9/2009.

Představenstvo ŽOB: Arnošt Neufeld završuje. In: Kachol Velavan 1/2004.

Neautorizované články a zprávy:

Anzeige. In: Österreichisch-Ungarische Cantorenzeitung Nr. 23, 9/1894.

Bohoslužby mimo Prahu. In: Věstník židovských náboženských obcí v Československu 2/1955.

Wiener Kantoren-Schule. In: Die Wahrheit Nr. 25, 6/1926.

Wiener Kantoren-Schule. In: Die Wahrheit Nr. 44, 10/1926.

Za Alexandrem Neufeldem. In: Věstník židovských náboženských obcí v Československu 7/1983.

Zprávy z obcí: Brno. In: Věstník židovských náboženských obcí v Československu 1/1956.

Zpráva z obcí: Brno. In: Věstník židovských náboženských obcí v Československu 10/1958.

Internet:

www.chazzanut.com

www.ckaji.cz

www.holocaust.cz

www.kehila-olomouc.cz

www.kehilazilina.sk

www.postoy.sk/node/519

www.taamim.org

www.unitaria.cz/brno

www.virtualcantor.com

www.wikipedia.org

www.zob.cz

Úřední listiny:

Matričný obvod Dolný Kubín: Rodný list Arnošta Neufelda. Dolný Kubín 1948.

Mestský národný výbor Žilina: Rodný list Juraje Neufelda. Žilina 1966.

Městský národní výbor v Brně: Oddací list Arnošt Neufelda a Bedřišky Burgmannové. Brno 1954.

Ministerstvo národní obrany: Osvědčení o účasti v národním odboji za osvobození pro Arnošta Neufelda. Praha 1967.

Obvodní národní výbor Brno: Úmrtní list Alexandra Neufelda. Brno 1983.

Okresný úrad v Dolnom Kubíne – Matričný úrad: Rodný list Elizabety Neufeldové. Dolný Kubín 1924.

Okresný úrad v Žiline: Svedectvo o štátnom občanstve pro Alexandra Neufelda a jeho rodinu. Žilina 1940.

Velitelství 1. československého pluku: Potvrzení o propuštění z vojenské povinnosti do civilu pro Arnošta Neufelda. Banská Bystrica 1945.

Pozn. tyto materiály jsou uloženy v rodinném archívu rodiny Neufeldovy.

Noty:

Sbírka notových manuskriptů po Alexandrovi Neufeldovi.

Sulzer, Salomon: Schir Zior. J. Kaufmann Verlag. Frankfurt am Main 1922.

Yoselle Rosenblatt: Selected Recitatives. Metro Music. New York 1927.

Klíčové hudební nahrávky:

Barzilai, Shmuel: Sounds of Prayer. Sobol, Mordechai (Ed.). Brei Brak. Tel Aviv 2008.

Blum, Ladislav: Zapomenutý hlas pražské Jeruzalémské synagogy. Seidlová, Veronika (Ed.). Židovské Muzeum v Praze 2008.

Ješarim, Jehuda – Neufeld, Arnošt: Rozhlasový cyklus: Judaismus a křesťanství v hudbě 1-13. Pavlát, Leo – Lukařová, Vladimíra (Eds.). Český rozhlas 3 Vltava. Praha 2002.

Katz, Shalom – Katz, Eugen - Weisz, Shalom: Jewish Religious Songs. Grossman, Saša (Ed.). Suphraphon. Praha 1945.

Malovany, Joseph: Adon Olom. Liturgické zpěvy. Jan Kratochvíl (Ed.). Brno 2001.

Neufeld, Alexander – Neufeld, Arnošt – Neufeld, Juraj: Avinu malkeinu, El mole rachamim, Jehi racon. Brněnský rozhlas. Brno 1967.

Neufeld, Alexander – Neufeld, Arnošt – Neufeld, Juraj: Jom kipur. Amatérská terénní nahrávka. Brno 1976.

Neufeld, Arnošt – Neufeld, Juraj: Chanuka. Amatérská terénní nahrávka. Brno 1991.

Neufeld, Juraj – Neufeld, Tomáš: Synagogální zpěvy. Studiová nahrávka, Brno 2007.

Südmährisches Sing-und Spielscharr Stuttgart: Sch'ma Jisroel: jüdische Musik aus den Böhmischen Ländern. Laurentius-Musikverlag. Frankfurt am Main 2003.

Filmy a dokumenty:

Mastroianni, Armand: Prsten. Podle předlohy Danielle Steel. USA 2002.

Neufeld, Arnošt: Přednáška o judaismu. Česká křesťanská akademie. Jihlava 2001.

Rozhovory vedené autorkou:

Barzilai, Shmuel (11. 5. 2009)

Fried, Alexander (25. 2. 2010)

Fried, Pavel (13. 3. 2009)

Hanusová, Anna (20. 11. 2009)

Jílková, Kateřina (23. 9. 2009)

Klenovský, Jaroslav (20. 11. 2009)

Militká, Antonie (13. 3. 2009)

Neufeldová, Eva (8. 4. 2009)

Neufeldovi, Jiří – Tomáš (10. 4., 17. 4., 31. 10., 28. 11. 2008, 13. 3. 2009)

Smělý, Luboš (26. 4. 2009)

Vaněk, Daniel (8. 4. 2009)

Speciální rozhovor:

Neufeld, Arnošt: Survivors of the Shoah Visualy History Foundation. Interviewer: Jan Jelínek. Videographer: Lubomír Kubáč. Brno 9. 7. 1996.

Použité zkratky:

ČR – Česká republika

ČSR – Československá republika

ČSSR – Československá socialistická republika

FŽO – Federace židovských obcí

HSLŠ – Hlinkova slovenská ľudová strana

JMW – Jüdisches Museum Wien

KSČ – Komunistická strana Československa

ŽNO – židovská náboženská obec

ŽOB – Židovská obec Brno

SEZNAM PŘÍLOH

- Obr. 1: Alexander Neufeld, Foto: © Juraj Neufeld
- Obr. 2: Arnošt Neufeld, Foto: © Eva Neufeldová
- Obr. 3: Žáci základní školy v Žilině: 2. řada ze shora 3. zleva Elza Neufeldová, Foto: Z knihy Židia v Žiline (Frankl 2008)
- Obr. 4: Nová synagoga na Kuzmányho ulici v Žiline postavená roku 1932, Foto: www.kehilazilina.sk/viewpage.php (28. 1. 2010)
- Obr. 5: Juraj Neufeld se svou chůvou, Foto: © Juraj Neufeld
- Obr. 6: Synagoga na Skořepce v Brně (interiér), Foto: © Jaroslav Klenovský
- Obr. 7: Synagoga na Skořepce v Brně (exteriér), Foto: © Jaroslav Klenovský
- Obr. 8: Alexander s Jurajem Neufeldem, Foto: © Juraj Neufeld
- Obr. 9: Arnošt Neufeld s Tórou, Foto: © Jaroslav Klenovský
- Obr. 10: Alexander Neufeld vede pohřeb, Foto: © Juraj Neufeld
- Obr. 11: Juraj Neufeld se skupinou Juraje Grosse, Foto: © Juraj Neufeld
- Obr. 12: Svatební fotografie Arnošta a Evy Neufeldových, Foto: © Eva Neufeldová
- Obr. 13: Kateřina, Eva a Alexander Neufeldovi, Foto: © Eva Neufeldová
- Obr. 14: Arnošt a Juraj Neufeldovi při zpěvu v synagoze, Foto: © Juraj Neufeld
- Obr. 15: Juraj a Tomáš Neufeldovi při koncertě, Foto: © Petr Žák
- Obr. 16: Nevel, Foto: <http://en.wikipedia.org/wiki/Nevel> (1. 4. 2010)
- Obr. 17: Model kinnoru v Davidově Městě v Jeruzalémě, Foto: <http://en.wikipedia.org/wiki/Kinnor> (1. 4. 2010)
- Obr. 18: Šofar (aškenázský typ), Foto: <http://it.wikipedia.org/wiki/Shofar> (1. 4. 2010)
- Obr. 19: Titulní stránka notové sbírky Kol T'hilloh kantora Josefa Hellera, uloženo v ŽMP, inv. č. 15910
- Obr. 20: Šema Jisra'el ze sbírky Alexandrových manuskriptů, © Juraj Neufeld

PŘÍLOHY

Obr. 1: Alexander Neufeld,
Foto: © Juraj Neufeld

Obr. 2: Arnošt Neufeld,
Foto © Eva Neufeldová

Obr. 3: Žáci základní školy v Žilině: 2. řada ze shora 3. zleva Elza Neufeldová,
Foto: Z knihy Židia v Žiline (Frankl 2008)

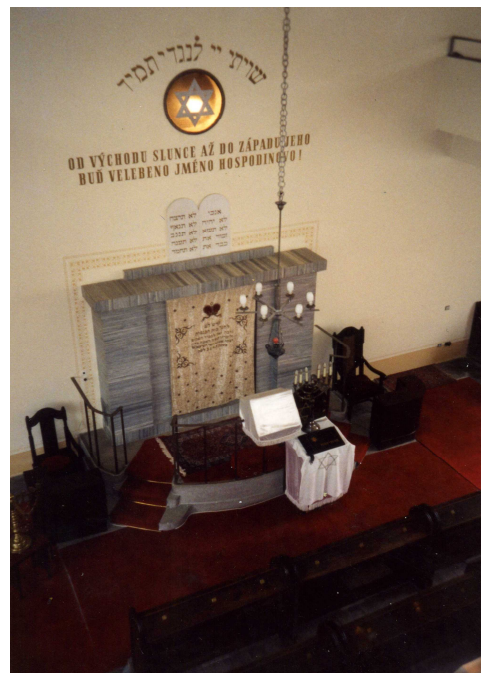
Obr. 4: Nová synagoga na Kuzmányho ulici v Žilině postavená roku 1932
Foto: www.kehilazilina.sk/viewpage.php (28. 1. 2010)

Obr. 5: Juraj Neufeld se svou chůvou
Foto: © Juraj Neufeld

Obr. 6: Synagoga na Skořepce v Brně
(exteriér),
Foto: © Jaroslav Klenovský

Obr. 7: Synagoga na Skořepce v Brně
(interiér),
Foto: © Jaroslav Klenovský

Obr. 8: Alexander a Juraj Neufeldovi
Foto: © Juraj Neufeld

Obr. 9: Arnošt Neufeld s Tórou
Foto: © Jaroslav Klenovský

Obr. 10: Alexander Neufeld vede pohřeb
Foto: © Juraj Neufeld

Obr. 11: Juraj Neufeld se skupinou Juraje Grosse
Foto: © Juraj Neufeld

Obr. 12: Svatební fotografie Arnošta a Evy Neufeldových
Foto: © Eva Neufeldová

Obr. 13: Kateřina, Eva a Alexander Neufeldovi
Foto: © Eva Neufeldová

Obr. 14: Arnošt a Juraj Neufeldovi při zpěvu v synagoze
Foto: © Juraj Neufeld

Obr. 15: Juraj a Tomáš Neufeldovi při koncertě
Foto: © Petr Žák

Obr. 16: Nevel
Foto: <http://en.wikipedia.org/wiki/Nevel> (1. 4. 2010)

Obr. 17: Model kinnoru v Davidově
Městě v Jeruzalémě
Foto: <http://en.wikipedia.org/wiki/Kinnor> (1. 4. 2010)

Obr. 18: Šofar (aškenázský typ)
Foto: <http://it.wikipedia.org/wiki/Shofar> (1. 4. 2010)

Obr. 19: Titulní stránka notové sbírky Kol T'hilloh kantora Josefa Hellaera, uloženo v ŽMP, inv. č. 15910

(Vredel'ha) del'si **Sema Jisra'el** 1
 (du) Del'si mezihra - Mevriem' shirone
 Solo Kantor
 Sema, jisra-el. A-do-naj E-lo-he - -
 nu, A-do-naj - le-chod
 Sbor
 Sma jisra-el, A-do-naj lo-
 he-nu, A-do-naj E - chod
 Mevriem' shirone *g moll*
 modular do E - chod e-lo-he-nu,
 Ku-daul, A-do-ne no Ku-daul - -
 Sbor: Sbor:
 Se-ma, E-chod, E-lou-hem
 Kodaul Kodaul
 g moll
 gade-lu, A-do-naj i une
 ran me ma se-ma yasha-doo *mal' mevriem'*
 Hned du Kantor rito
 Mevriem' shirone
 mezihra *f moll*

Obr. 20: Šema Jisra'el ze sbírky Alexandrových manuskriptů
 © Juraj Neufeld